

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**VÂHİDÎ'NİN EL-VECÎZ'İ İLE CELÂLEYN TEFSİRİNİN
MUKAYESESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Semra EMANET

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir**

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ekrem GÜLŞEN

MAYIS – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

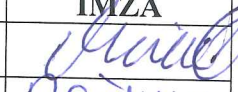
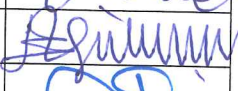

VÂHİDÎ'NİN EL-VECİZ'İ İLE CELÂLEYN TEFSİRİNİN
MUKAYESESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Semra EMANET

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

“Bu tez ^{30/05}.../2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / ~~Oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof. Dr. Alican DAĞDEVİREN	Başarılı	
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem GÜLŞEN	Başarılı	
Dr. Öğr. Üyesi Bayram DEMİRCİGİL	Başarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Semra EMANET
Öğrenci Numarası	:	1360Y08022
Enstitü Anabilim Dalı	:	Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı	:	Tefsir
Programı	:	☒ YÜKSEK LISANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Vâhidî'nin el-Vecîz'i ile Celâleyn Tefsirinin Mukayesesi
Benzerlik Oranı	:	%32

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

26.06/2019
Öğrenci İmza
Semra

Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Dr. Öğr. Üyesi Ekrem Güneş

Tarih: 26.06.2019

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Dünya ve ahiret saadetin kaynağı Kur'ân-ı Kerîm okunmak, anlaşılmaq ve hayata geçirilmek gayesiyle gönderilmiş ilâhî bir kitaptır. İslâmî ilimler dairesinde mütalaa edilen tefsir ilmi de, Kur'ân'ı Allah Teâlâ'nın muradına uygun bir tarzda açıklamayı hedeflemektedir. Hz. Peygamber döneminde başlayan tefsir faaliyetleri, günümüze kadar devam etmektedir. Bu çalışmalardan biri, Celâleyn tefsirinin ana kaynakları arasında yer alan, Vâhidî'nin *el-Vecîz fî tefsîri'l- kitâbi'l- 'azîz* isimli eseridir. Diğer i ise, kendi döneminin önemli iki âlimi olan Celâleddîn el-Mahallî ve Celâleddîn es-Süyûtî tarafından kaleme alınan ve her dönem farklı eğitim müesseselerinde okutulan *Tefsîrü'l- Celâleyn*'dir.

Bu çalışmada, eserlerin mukayesesi yapılmıştır. Giriş ve üç bölümden müteşekkil çalışmamızda, ilk olarak müfessirlerin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından, tefsir metodolojisi ve Kur'ân ilimleri açısından tefsirler değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında görüşlerine başvurup tashih ve değerlendirmelerinden istifade ettiğim, destek ve teşviklerini esirgemeyen muhterem danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ekrem GÜLŞEN'e teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca fikir ve katkılarından istifade ettiğim saygıdeğer hocam Prof. Dr. Alican DAĞDEVİREN, Dr. Öğr. Üyesi Bayram DEMİRCİGİL, çalışmanın ilk safhasında tezin danışmanlığını üstlenen ve tevcihlerini esirgemeyen saygıdeğer hocam Doç Dr. İhsan KAHVECİ hocalarımla katkılarını da şükranla ifade etmeliyim. Son olarak Beni yetiştiren anne ve babama, desteğini esirgemeyen aileme teşekkürü borç bilirim.

Gayret bizden tevfiğ Allah'tandır.

Semra EMANET

Sakarya 2019

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ÖZET.....	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: MÜFESSİRLERİN HAYATLARI VE ESERLERİ.....	4
1.1. Ebü'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri	4
1.1.1. Hayatı.....	4
1.1.2. İlmî Kişiliği.....	4
1.1.3. Eserleri	5
1.1.4. el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz	5
1.1.4.1. Kaynakları	6
1.1.4.2. Metodu.....	6
1.2. Celâleddîn el-Mahallî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri.....	6
1.2.1. Hayatı.....	6
1.2.2. İlmî Kişiliği.....	7
1.2.3. Eserleri	7
1.3. Celâleddîn es-Süyûtî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri	8
1.3.1. Hayatı.....	8
1.3.2. İlmî Kişiliği.....	8
1.3.3. Eserleri	9
1.3.4. Tefsîrü'l-Celâleyn.....	9
1.3.4.1. Kaynakları	10
1.3.4.2. Metodu.....	11
BÖLÜM 2: TEFSİRLERİN RİVÂYET VE DİRÂYET AÇISINDAN	
KARŞILAŞTIRILMASI	12
2.1. Tefsirlerin Rivâyet Açısından Karşılaştırılması.....	12
2.1.1. Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir Etmeleri.....	12
2.1.2. Kur'ân'ı Kırâatle Tefsir Etmeleri	15
2.1.2.1. Kırâatlere İşaret Etmeleri.....	16

2.1.2.2. Kırâatlerin Sihhatlerine İşaret Etmeleri.....	17
2.2.1.3. Kırâat İmamlarının İsimlerine İşaret Etmeleri.....	20
2.1.2.4. Sahâbe ve Tâbiîn Kırâatlerine İşaret Etmeleri.....	20
2.1.2.5. Kırâatlerdeki İ'râb Farklılıklarına İşaret Etmeleri.....	21
2.1.2.6. Kırâatlerin Farklı Manalarına İşaret Etmeleri	23
2.1.3. Kur'ân'ı Sünnetle Tefsir Etmeleri	26
2.1.4. Kur'ân'ı Sahâbe Sözüyle Tefsir Etmeleri.....	30
2.1.5. Kur'ân'ı Tâbiîn Sözüyle Tefsir Etmeleri	33
2.1.6. Kur'ân'ı Sebeb-i Nüzûlle Tefsir Etmeleri	36
2.1.6.1. Hz. Peygamber'e Soru Sorulması Neticesinde Nâzil Olan Âyetler ..	38
2.1.6.2. Bir Hadisenin Ardından Nâzil Olan Âyetler	41
2.1.6.3. Savaşlarla İlgili Nâzil Olan Âyetler.....	44
2.1.6.4. Ehli Kitapla İlgili Nâzil Olan Âyetler	47
2.1.6.5. Müşrikler ve Münafıklarla İlgili Nâzil Olan Âyetler	50
2.1.6.6. Hz. Peygamber'den İstekte Bulunmasıyla İlgili Nâzil Olan Âyetler	52
2.2. Tefsirlerin Dirâyet Açısından Karşılaştırılması	55
2.2.1. Tefsirlerin Lugat Yönü	55
2.2.1.1. Kelimelerin Yalnız Manasını Vermeleri	55
2.2.1.2. Kelimelerin Manasını Verirken Hadislere İşaret Etmeleri.....	57
2.2.2. Tefsirlerin Sarf Yönü.....	58
2.2.2.1. Kelimelerin Kökü Hakkında Bilgi Vermeleri	58
2.2.2.2. Masterlar Hakkında Bilgi Vermeleri	59
2.2.2.3. Tesniye ve Cem'î Hakkında Bilgi Vermeleri.....	60
2.2.2.4. Kelimedede Meydana Gelen İ'lâl Kurallarına Yer Vermeleri.....	62
2.2.2.5. İdgâm Konusuna Yer Vermeleri.....	63
2.2.3. Tefsirlerin Nahiv Yönü.....	64
2.2.3.1. Mübtedâ ve Haber	65
2.2.3.2. Mef'ûl	66
2.2.3.3. Hâl	67
2.2.3.4. Temyîz.....	68
2.2.3.5. İstisnâ.....	69
2.2.3.6. Sıfat.....	70

2.2.3.6. Te'kîd	72
2.2.3.7. Bedel.....	72
2.2.3.8. Atıf.....	73
2.2.3.9. Harf-i Cerler ve Edatlar	74
2.2.3.10. İ'râb	76
2.2.4. Tefsirlerin Fıkhî Yönü	77
2.2.4.1. Mezheb İsmi Zikretmeksizin Tefsir Yapmaları	77
2.2.4.2. Şâfîf Mezhebinin Görüşleri Doğrultusunda Tefsir Yapmaları	79
2.2.5. Tefsirlerin Kelâmî Yönü.....	81

BÖLÜM 3: TEFSİRLERİN KUR'ÂN İLİMLERİ YÖNÜNDEN

KARŞILAŞTIRILMASI	84
3.1. Nâsîh-Mensûh	85
3.2. Muhkem-Müteşâbih	90
3.2.1. İstivâ.....	92
3.2.2. Vech.....	93
3.2.3. Ayn.....	94
3.2.4. Yed.....	94
3.2.5. Gelmek (جَاءَ-أَتَى) ve Gitmek (ذَهَبَ)	95
3.3. Hurûf-ı Mukattaa.....	97
3.4. Garîbü'l-Kur'ân.....	99
3.5. Vücûh-Nezâir	101
3.5.1. Salât	102
3.5.2. Zikir	103
3.5.3. Rahmet.....	104
3.6. Mübhemâtü'l-Kur'ân	105
3.7. Mekkî-Medenî.....	108
SONUÇ.....	109
KAYNAKÇA	112
ÖZGEÇMİŞ.....	116

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: Oğlu
Bk.	: Bakınız
b.y.	: Basım yeri yok
haz	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
md.	: Madde
İFAV	: İlahiyat Fakóltesi Vakfı Yayınları
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü, vefat tarihi
s.a.s.	: Sallellahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
y.y.	: Yayıncı bilinmiyor

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı: Vâhidî'nin el-Vecîz'i ile Celâleyn Tefsirinin Mukayesesi			
Tezin Yazarı: Semra EMANET		Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ekrem Gülşen	
Kabul Tarihi: 30.05.2019		Sayfa Sayısı: vi (ön bölüm) + 116 (tez)	
Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri		Bilim Dalı: Tefsir	
<p>Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak ve anlatmak için Hz. Peygamber'le başlayan tefsir faaliyetleri, günümüzde de gelişerek devam etmektedir. Bu çalışmada, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî'nin <i>el-Vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz</i> isimli tefsiri ile Ebû Abdillâh Celâlüddîn el-Mahallî ve Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî tarafından kaleme alınan <i>Tefsirü'l-Celâleyn</i>'in mukayesesi yapılmıştır.</p> <p>Vâhidî ve eserleri hakkında ülkemizde sınırlı çalışmalar yapılmakla beraber <i>el-Vecîz</i> hususunda müstakil bir çalışma yapılmadığı anlaşılmıştır. Bundan ötürü, uzun yıllar medreselerde okutulan Celâleyn tefsiri ile ana kaynağı <i>el-Vecîz</i> arasında mukayeseli bir değerlendirme hedeflenmiştir.</p> <p><i>Vâhidî'nin el-Vecîz'i ile Celâleyn Tefsirinin Mukayesesi</i> olarak adlandırdığımız bu çalışma, bir giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde müfessirlerin hayatı, ilmî kişiliği, eserleri ve tefsirlerin özellikleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde tefsirler rivâyet ve dirâyet yönüyle incelenmiş; Kur'ân'ı âyetle, sünnetle, kırâatle, sahâbe ve tâbiîn kavliyle tefsiri araştırılmış, esbâb-ı nüzûle hangi ölçüde yer verdikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca müfessirlerin lugat, sarf ve nahiv ilimlerine ne derece yer verdikleri ele alınmıştır. Yine çalışmaların fıkıh ve kelam yönü de ele alınmış, bu hususta müelliflerin görüşlerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde tefsirler, Kur'ân ilimleri yönünden incelemeye tabi tutularak, yazarların hangi konulara daha fazla yer verdikleri mukayeseli olarak ele alınmıştır. Bunlardan nâsih-mensûh, muhkem-müteşâbih, huruf-ı mukattaa, garîbü'l-Kur'ân, mübhemâtü'l-Kur'ân ve vücûh-nezâir gibi konulara değindikleri belirlenmiştir.</p> <p>Ayrıca çalışmada Celâleyn tefsirinin, ana kaynağı olan <i>el-Vecîz</i>'in etkisi altında kalıp kalmadığı hususu da incelenmiş, tefsirlerin hangi konularda benzerlik ve farklılık arz ettiği ortaya konulmuştur. Celâleyn tefsirinin her ne kadar <i>el-Vecîz</i>'in etkisi altında kaldığı görülmüşse de Kırâat, sarf, nahiv vb. hususunda verdiği bilgiler yönünden <i>el-Vecîz</i>'den daha zengin olduğu tespit edilmiştir.</p>			
Anahtar Kelimeler: Tefsir, mukayese, el-Vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz, Tefsirü'l-Celâleyn.			

Sakarya University

Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	x	Ph.D.		
Title of Thesis: Comparison of Wahidī’s Exegesis and Celāleyn Exegesis				
Author of Thesis: Semra Emanet		Supervisor: Assist. Prof. Ekrem GÜLŞEN		
Accepted Date: 30.05.2019		Number of Pages: vi (pre text) + 116 (main body)		
Department: Basic Islamic Sciences		Subfield: Exegetics		
<p>Interpretation activities to understand and explain the Holy Qur’an better, goes back to the time of Prophet Muhammed. Over time, these activities have developed and gained a systematic identity. In this study, we compared the <i>al-Wajēz fī Tafsīr al-Kitāb al-Azīz</i> of Abu’l Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed al-Wahidī and <i>Tafsīr al-Celāleyn</i> of Abu Abdillah Celāl ad-Dīn al-Mahallī and Abu’l Fadl Celāl ad-Dīn al-Suyutī.</p> <p>Wahidī and his works have not been studied in our country except from some limited efforts and it is also seen that there isn’t any separate study on <i>al-Wajēz</i>. Therefore, we aimed to make a comparative assessment between <i>Tafsīr al-Celāleyn</i> which has been taught in madrasahs for a long period of time and its main source <i>al-Wajēz</i>.</p> <p>This study under the title of “Comparison of Wahidī’s Exegesis and Celāleyn Exegesis” is consisted of an introduction and three main chapters. In the first chapter, we examined the life, scientific personality, works and the characteristics of his interpretations. In the second chapter, the two works are studied from the aspect of their <i>riwayah</i> and <i>dirayah</i> (narrative and rational) methods and also analyzed the methods of interpreting the Qur’an with ayats, sunnah, recitation and sayings of sahaba and tabi’un as well as <i>asbab an nuzul</i>. In addition to that, we mentioned the extent to which the glossators included the sciences of wording, <i>sarf</i> and <i>nahv</i>. Moreover we examined the <i>fiqh</i> and <i>kalam</i> aspects of the interpretations and explained the views of the glossators within this context. In the third chapter, the interpretations are studied from the aspect of Qur’anic sciences and compared as to which topics the authors gave more space. Among these subjects, we mentioned <i>naskh–mensuh</i>, <i>muhkam</i> and <i>mutashabih</i> (Clear and Ambiguous Verses), <i>al-huruf al-muqatta</i> (detached letters), <i>ghareb al Qur’an</i>, <i>mubhamat al Qur’an</i> and <i>al-wujuh wa al-nazair</i>.</p> <p>Furthermore, we examined whether the <i>Tafsīr al-Celāleyn</i> was under the influence of its main source <i>al-Wajēz</i> and from which aspects the two works resemble and diverge. Consequently, even though it is seen that <i>Tafsīr al-Celāleyn</i> was influenced by <i>al-Wajēz</i>, the latter is still richer than <i>Tafsīr al-Celāleyn</i> when considered to include the information from the sciences of recitation, <i>sarf</i> and <i>nahv</i>.</p>				
Keywords: Exegesis, Comparison, <i>al-Wajēz fī Tafsīr al-Kitāb al-Azīz</i> , <i>Tafsīr al-Celāleyn</i>				

GİRİŞ

Tezin Konusu

Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak ve murad edilen manayı açıklamak maksadıyla muhtelif tefsirlerin telif edildiği malumdur. Bu eserler arasında Vâhidî'nin *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz* isimli tefsiri ile Celâleddîn el-Mahallî ve Celâleddîn es-Süyûtî tarafından kaleme alınan ve Lübbü't-tefâsir¹ olarak şöhret bulan *Tefsîrû'l-Celâleyn* bulunmaktadır. Çalışmamızda bu iki eserin mukayesesi yapılarak, tefsirler rivâyet tefsiri, dirâyet tefsiri ve Kur'ân ilimleri açısından incelenecektir.

Tezin Önemi

Çalışmada Celâleyn tefsirinin ana kaynağı olan ve hakkında çalışma bulunmayan *el-Vecîz* tanıtılacaktır. Aynı zamanda asırlar boyu medreselerde okutulan Celâleyn tefsiri ile karşılaştırılması ve muhtasar olan bu iki eserin benzer yönleriyle, farklılıklarının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu yönüyle çalışma önem taşımaktadır.

Tezin Amacı

Çalışmanın amacı, müfessirlerin tefsirlerinde, rivâyet tefsiri, dirâyet tefsiri ve Kurân ilimlerinden ne derece yararlandıklarını, hangi konu veya konulara ehemmiyet verdiklerini ve bu konular hakkındaki görüşlerini tespit etmektir. Aynı zamanda müfessirlerin Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması için nasıl bir gayret içinde bulduklarını, tefsir ilmine katkılarını ve bu sahadaki kıymetlerini ortaya çıkarmaktır. Yine *Tefsîrû'l-Celâleyn*'in *el-Vecîz*'in etkisinde kalıp kalmadığı, takip ettikleri yöntemin birbirine yakınlığı veya farklı taraflarının olup olmadığını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Tezin Yöntemi

Çalışmaya önce eserler dikkatli bir şekilde okunarak başlanmıştır. Keza ilgili konuda yapılmış tez ve makaleler araştırılıp incelenmiştir. Ayrıca ulûmü'l-Kur'ân ve tefsir usûlü çalışmalarından yararlanılmıştır.

Çalışma giriş kısmından sonra üç bölümde incelenmiştir. Girişte tezin konusu, amacı ve yöntemi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde müfessirlerimizin kısaca hayatlarına,

¹ Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (b.y.: Darü'l-kütübü'l-hadis, 1396/1976), 1: 237; Ömer Nasûhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973), 1: 596; Ali Akpınar, "Tefsîrû'l Celâleyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 294-295.

ilmî kişiliklerine ve tefsirlerinin özelliklerine yer verilmiş, ikinci bölümde tefsirlerin rivâyet ve dirâyet tefsirleri açısından mukayesesi yapılmıştır. Rivâyet tefsiri açısından Kur'ân'ın âyetle, hadisle, kırâatle, sahâbe ve tâbîn kavliyle tefsiri ve esbâb-ı nüzûl üzerinde durulmuştur.

Dirâyet tefsirinde ise Kur'ân-ı Kerîmin lügat ilmi, sarf ve nahiv ilmi ile tefsirine yer verilmiştir. Bu bölümde ayrıca müfessirlerin tefsirdeki fikhî ve kelâmî görüşleri değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde tefsirlerin Kur'ân ilimleri açısından karşılaştırması yapılmıştır. Sonuç kısmında ise yapılan çalışmaya yönelik değerlendirme yapılmış ve çıkarımlara yer verilmiştir.

Konular, kısa bilgiler verilerek açıklanmaya başlanmıştır. Asıl amacı gölgede bırakmamak için bu açıklamalar kısa tutulmaya gayret edilmiştir. Akabinde konuyla ilgili örnekler ile konunun daha iyi anlaşılmasına çalışılmıştır.

Başvurduğumuz eserler dipnotta belirtilmiştir. İlk defa dipnota yazarken eserlerin tam künyesini yazılmıştır. Tezde ismi geçen müelliflerin ve sahâbîlerin vefat tarihleri, ilk geçtiği yerde, hicri ve miladi olarak belirtilmiştir. Kur'ân âyetlerinin meâlini verirken, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarından olan Kur'ân-ı Kerîm Meâli esas alınmıştır.

Tezin Kaynakları

Çalışmada temel kaynağımızı *el-Vecîz fî tefsîri 'l-kitâbi 'l-'azîz* ve *Tefsîrû 'l-Celâleyn* adlı eserler oluşturmaktadır. Müfessirlerin biyografileri ile ilgili, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tabakâtü 'l-müfessirîn*, Kehhâle'nin (ö. 1905/1987) *Mu'cemü 'l-mü'ellifîn*, Zehebî'nin (ö. 1915/1977) *et-Tefsîr ve 'l-Müfessirûn* ve Ömer Nasuhi Bilmen'in (ö. 1883/1971) *Büyük Tefsir Tarihi* adlı eserlerine müracaat edilmiştir.

Kur'ân ilimlerinde Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Burhân fî 'ulûmi 'l-Kur'ân*, Süyûtî'nin *el-İtkân fî 'ulûmi 'l-Kur'ân*, Zürkânî'nin (ö. 1367/1948) *Menâhilü 'l-'irfân fî 'ulûmi 'l-Kur'ân* adlı eserleri kaynak olarak kullanılmıştır. Subhi es-Salih'in (ö. 1986) *Mebâhis fî 'ulûmi 'l-Kur'ân* ve Mennâ'u'l-Kattân'ın *Mebâhis fî 'ulûmi 'l-Kur'ân* adlı eserleri de kaynaklarımız arasında yerini almıştır. Ayrıca İsmail Cerrahoğlu, Ali Turgut ve Muhsin Demircioğlu'nun tefsir tarihi ve tefsir usûlüne dair yazdıkları kitaplardan da istifade edilmiştir.

Çalışmamızda açıkladığımız kavramlarla ilgili Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. 5./ 11. yüzyılın ilk yarısı) telif ettiği *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân* ve İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) kaleme aldığı *Lisânü'l-'Arab* gibi eserlere başvurulmuştur.

Ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin ilgili maddeleri ve konumuzla ilgili çeşitli tezlerden istifade edilmiştir.

BÖLÜM 1: MÜFESSİRLERİN HAYATLARI VE ESERLERİ

1.1. Ebü'l-Hasen el-Vâhidî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri

1.1.1. Hayatı

Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî en-Nîsâbü'rî, zamanının meşhur müfessiridir. Nîşâbur'da dünyaya gelmiştir.² Vâhidî'nin biyografisinin yer aldığı kaynaklar, isminin Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Alî b. Müttevh, künyesinin ise Ebü'l-Hasen el-Vâhidî en-Nîsâbü'rî olduğu konusunda birleşmektedir. Atası Vâhid b. ed-Dîl b. Mühre'ye nisbetle de "Vâhidî" diye şöhret bulduğu nakledilmektedir.³ Nîşâbur'da 468/1076 yılında yetmiş yaşında iken vefat etmiştir.⁴

1.1.2. İlmî Kişiliği

Ebü'l-Hasen el-Vâhidî, tefsirde asrının önde gelen imamı,⁵ fakih, şair, nahiv ve lugat ilminde asrının ustası ve ifade gücü kuvvetli bir âlim olarak vasıflanmaktadır.⁶ Yaşadığı dönemde, üstün şahsiyeti ve ilmi ile kendisini kabul ettiren Vâhidî'nin, Nizâmülmülk tarafından saygı gördüğü nakledilmektedir.⁷ İtikadda Eş'arî, amelde Şâfiî mezhebine mensup olduğu zikredilmektedir.⁸

Gençlik yıllarını ilim tahsilinde geçiren Vâhidî'nin birçok âlimden ders aldığı bilinmektedir.⁹ İlk olarak Ebû Ömer Saîd b. Hibetullah el-Bistâmî'de (ö. 502/1108) Kur'ân'ı hıfzedip, hüsni-hat dersi aldığı,¹⁰ tefsir ilmini Ebû İshâk es-Sa'lebî'den (ö. 427/1035), lugat ilmini Ebü'l-Fadl Ahmed b. Muhammed el-Arûzî'den (ö. 416/1026), tahsil ettiği nakledilmektedir.¹¹ Nahiv, sarf ve meânî ilmini Ebü'l-Hasan Ali b.

² Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî, "Mukaddime" *Esbâbü nüzûli'l-Kur'an*, thk. Kemâl Besûnî Zeğlûl (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.), 6; Celâlddin es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Tahran: y.y., 1960), 23; Ömer Nasûhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973), 1: 425.

³ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî, "Mukaddime" *el-Vecîz fî tefsiril-kitâbi'l-'azîz*, thk. Safvân Adnân Davûdî (Beyrut: Dâru'ş-Şamiyye, 1415/1995), 1: 11-12.

⁴ Davûdî, "Mukaddime" 1: 30; Vâhidî, *Esbâbü nüzûli'l-Kur'an*, 6; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1: 425.

⁵ Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 23; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1: 425.

⁶ Davûdî, "Mukaddime" 1: 23.

⁷ Celâlddin es-Süyûtî, *el-İtkân, fî 'ulûmi'l-Kur'an*, trc. Sakıp Yıldız – Hüseyin Avni Çelik (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987), 2: 591.

⁸ Vâhidî, *Esbâbü nüzûli'l-Kur'an*, 6.

⁹ Davûdî, "Mukaddime" 1: 13.

¹⁰ Davûdî, "Mukaddime" 1: 18.

¹¹ Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 23; Davûdî, "Mukaddime" 1: 13-14; Vâhidî, *Esbâbü nüzûli'l-Kur'an*, 6.

Muhammed el-Kuhendîzî ed-Darîr (ö. 420/1029[?])¹² ve Ebü'l-Hasan İmrân b. Mûsâ el-Mağribî'den (ö. 430/1038) tedris ettiği ifade edilmektedir.¹³ Kırâat ilmini Ebü'l-Kâsım Ali b. Ahmed el-Büstî, Ebû Osman Saîd b. Muhammed el-Hîrî (ö. 427/1035) ve Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Fârisî'den (ö. 430/1038), hadis tedrisini Ebû Tâhir Muhammed b. Muhammed b. Mahmiş ez-Ziyâdî (ö. 410/1020) ve Hasan b. Muhammed el-Herevî'den (ö. 435/1043) aldığı zikredilmektedir.¹⁴

Vâhidî, ilim tahsil etme konusunda olduğu gibi insanlara ilmi öğretmeye kendisini adanmış ve birçok âlim kendisinden ilim tedris etmiştir. Ebû Muhammed Abdülcebbâr b. Muhammed el-Hevvârî (ö. 553/1158), Ebû Nasr Muhammed b. Abdullah el-Ergiyânî (ö. 528/1133), Ahmed b. Ömer el-Ergiyânî (ö. 534/1139), Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî (ö. 465/1073) ve Ahmed b. Muhammed el-Meydânî'nin de (ö. 518/1124) aralarında bulunduğu pek çok talebe yetiştirdiği kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁵

1.1.3. Eserleri

Tefsir sahasında yazılmış, üçüne birden “الحاوی” ismi verilen¹⁶ *el-Basît fî tefsîri'l-Kur'ân*, *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd* ve *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz* adlı eserleri bulunmaktadır. Tefsir dışında *Esbâbü'n-nüzûl*, *Şerhu Dîvâni'l-Mütenebbî*, *Kitabü'l-Megâzî*, *Kitabü'l-i'râb fî ilmi'l-i'râb* ve *Şerhu el-Esmâü'l-Hüsna* gibi çeşitli eserleri kaleme aldığı nakledilmektedir.¹⁷

1.1.4. el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz

Vâhidî'nin öğrencilerinin talebi üzerine kaleme aldığı *el-Vecîz*, muhtasar ve özlü bir tefsirdir. Kolay anlaşılabilen ve son derece faydalı bir eser olarak ifade edilmektedir.

Vâhidî'den sonra yazılan tefsirlerin ana kaynaklarından biri olan bu çalışma,¹⁸ Celâleyn tefsirinin de temel kaynaklarındandır.¹⁹

¹² Davûdî, “Mukaddime” 1: 13; Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûli'l-Kur'ân*, 6.

¹³ Davûdî, “Mukaddime” 1: 14.

¹⁴ Davûdî, “Mukaddime” 1: 14-17; Abdurrahman Çetin, “Vâhidî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 438-439.

¹⁵ Davûdî, “Mukaddime” 1: 19-20.

¹⁶ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1: 42.

¹⁷ Süyûtî, *el-İtkân, fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2: 591; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 239.

¹⁸ Davûdî, “Mukaddime” 1: 45.

Muhammed b. Ömer en-Nevevî'nin (ö. 1316/1898) *et-Tefsîrû'l-Münîr*'inin hamisinde basılan *el-Vecîz*'in (Kahire 1305/1887) ilmi neşirleri de bulunmaktadır. Neşredenler arasında Mustafa es-Sekkâ (Kahire 1374/1955) ve Safvân Adnân Dâvûdî (Dimaşk 1415/1995) zikredilmektedir.²⁰

1.1.4.1. Kaynakları

Eserinde fazla kaynak zikretmeyen Vâhidî tefsirde İbn Abbâs'tan (ö.68/687), nakillerde bulunmakta²¹ ve onun görüşlerine daha fazla yer vermektedir. Bununla birlikte bazen İbn Mes'ûd'un (ö. 364/654)²² ve tabiiinden Katâde (ö. 117/735),²³ Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)²⁴ ve Süddî'nin (ö. 127/745) görüşlerine yer verdiği görülmektedir. Gramer konusunda ise Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822) kaynakları arasında yer almaktadır.²⁵

1.1.4.2. Metodu

Eserde Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirine yer verilmektedir. Yine Kur'ân sünnet ile tefsir edilmekte fakat hadis rivâyetlerinin isnatlarına yer verilmemektedir. Âyetlerin nüzûl sebebi açıklanmakta, nâsîh ve mensûh âyetler üzerinde durulmaktadır.

Nahiv ve kırâatle ilgili bilgilere yok denecek kadar az yer verilmektedir. Hurûf-ı mukattaaların geçtiği yerlerde bazen hiçbir açıklama yapılmazken bazen yoruma gidilmektedir.

1.2. Celâleddîn el-Mahallî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri

1.2.1. Hayatı

1 Şevval 791 (23 Eylül 1389) tarihinde Kahire'de doğan Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Mahallî, yaşamına Kahire'de devam

¹⁹ Cevde Muhammed Muhammed el-Mehdî, "*el-Vâhidî ve menhecühû fi't-tefsîr*", (Doktora Tezi, Kahire ts.), 437-439; Mustafa Altundağ, "*Müfessir Vâhidî ve Fedâilü's-Süver Adhı Kitabı*", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988), 25.

²⁰ Abdurrahman Çetin, "*Vâhidî*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 438-439.

²¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 657.

²² Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 442.

²³ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 118.

²⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 289.

²⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 535.

etmiştir.²⁶ Aile fertleri şehrin batısında bulunan Mahalletü'l-kübrâ'ya nispetle “Mahallî” olarak tanınmıştır.²⁷ 1 Muharrem 864/1459 tarihinde, Kahire’de vefat etmiştir.²⁸

1.2.2. İlmî Kişiliği

Şâfiî mezhebine mensup, müfessir ve fakihtir.²⁹ İlk eğitimini babası ve dedesinden aldıktan sonra, Şâfiî, Hanefî ve Mâlikî âlimlerin ders halkalarına katıldığı,³⁰ tefsir, fıkıh, usûl, mantık, kelam ve nahiv gibi ilimleri tahsil ettiği nakledilmektedir.³¹ Zekâsının elması delege güçte olduğu ifade edilen Mahallî'nin, Bedreddin Mahmûd el-Aksarâyî (ö. 825/1422), Burhan el-Bîcûrî (ö. 825/1422) ve Şems-i Bisâtî (ö. 842/1438) gibi hocaların tedrisinden geçtiği bilinmektedir.³² Ayrıca Demirî (ö. 808/1405), Akfehî (ö. 808/1405), İbnü'l-İrâkî (ö. 826/1423), İbn. Hacer el-Askalânî (ö. 831/), Muhammed b. Ebû Bekir İbn Cemâa (ö. 819/1416) ve Abdurrahman b. Ömer el-Bulkînî'den (ö. 824/1421) çeşitli dersler tahsil ettiği zikredilmektedir. Müeyyediyye medresesinde, Berkûkiyye ve Askalânî'nin yerine fıkıh okuttuğu zikredilen Mahallî'nin talebeleri arasında ise Cerrâî (ö. 883/1479), Burhâneddin İbn Ebû Şerif (ö. 923/1517), Kalesâdî (ö. 891/1486), Şemseddin es-Sehâvî (ö. 9202/1497)ve Celâleddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) gibi zatlar nakledilmektedir.³³

1.2.3. Eserleri

Tefsirde *Tefsîrû'l-Celâleyn*, şâfiî fıkında *Kenzü'r-râgıbîn fî şerhi Minhâcî't-tâlibîn*, usûlî fıkha dair *el-Bedrû't-tâli' fî halli Cem'i'l-cevâmi'* ile *Şerhu'l-Varakât fî ilmi usûli'l-fikh*³⁴ ve *Kenzü'z-zehâ'ir* eserleri arasında zikredilmektedir.³⁵

²⁶ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, (b.y.: Dârü'l-kütübi'l-hadis, 1396/1976)1: 333; Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn* (Beyrut: Dâru ihyâ'it-türâsi'l-Arabî, ts.), 8: 311; Şükrü Arslan, “Mahallî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 326-327.

²⁷ Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, ed-Dav'ül-lâmi' li ehli'l-karnî't-tâsi' (Beyrut: Dâru mektebeti'l-hayat, ts.), 7: 39.

²⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1: 333.

²⁹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 8: 311.

³⁰ Arslan, “Mahallî”, 27: 326-327.

³¹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1: 333; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 596.

³² Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1: 333; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 596.

³³ Arslan, “Mahallî”, 27: 326-327.

³⁴ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1: 334.

³⁵ Arslan, “Mahallî”, 27: 326-327.

1.3. Celâleddîn es-Süyûtî'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri

1.3.1. Hayatı

1 Recep 849/1445 tarihinde Kahire'de dünyaya gelen Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî eş-Şâfiî,³⁶ ataları Mısır'ın Asyût kasabasında ikâmet ettikleri için Süyûtî nisbesiyle anılmaktadır.³⁷ Kahire'de 911/1505 tarihinde vefat etmiştir.³⁸

1.3.2. İlmî Kişiliği

İlmî hayatının, babasının vasiyeti doğrultusunda, Kemâlüddîn b. el-Hümâm tarafından Şeyhûniyye Hankahı'na yerleştirilmesiyle başladığı, 8 yaşlarında iken Kur'ân-ı Kerîm'i hıfzettiği ve bazı ilmî metinleri ezberlediği nakledilmektedir.³⁹ Birçok âlimden ilim tahsil ettiği, talebesi Davûdî tarafından elli bir kadar hocadan ilim tedris ettiği bildirilmektedir.⁴⁰

Kendisinden ilim tahsil ettiği, her gün yeni bir şey öğrendiği ve “ikinci babam” diye zikrettiği Muhyiddin el-Kâfiyeci (ö. 879/1474) ile Şümunnî (ö. 872/1468) önemli hocaları arasında sayılmaktadır. Arapça tahsilinde en çok istifade ettiği hocası olarak Şemseddin Muhammed b. Sa'd b. Halîl el-Merzûbânî el-Hanefî zikredilmektedir. Sâlih b. Ömer el-Bulkînî'den (ö. 868/1464) fıkıh ilmi, Kâfiyeci'den fıkıh usûlü, hadis usûlü, tefsir, hadis, Şümunnî'den hadis dersi ve Arap dili, Şemseddin Muhammed b. Mûsâ el-Hanefî'den *Sahîh-i Müslim*'in tamamına yakın kısmını tahsil ettiği nakledilmektedir. Yahyâ b. Muhammed el-Münâvî (ö. 871/1467)⁴¹ ve yukarıda hayatına değindiğimiz Celâleddîn el-Mahallî hocaları arasında yer almaktadır.

Bulkînî'den fetva verme ve ders okutmak, Şemseddin es-Sîrâmî'den (ö. 891/1486) Arapça okutmak üzere icâzet alan ve Şeyhûniyye medresesinde hocalık yapan⁴² Şâfiî

³⁶ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1: 251; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 624.

³⁷ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 624; Halit Özkan, “Süyûtî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38. 188-198.

³⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1: 251-252; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 624.

³⁹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1: 251; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 624.

⁴⁰ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1: 251.

⁴¹ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 624; Özkan, “Süyûtî”, 38. 188-198.

⁴² Özkan, “Süyûtî”, 38. 188-198.

mezhebine mensup olan Süyûtî,⁴³ hadis ve rical gibi ilimlerde ve naslardan hüküm çıkarmada zamanının önde gelen âlimi olarak anılmaktadır.⁴⁴

Talebeleri arasında Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî (ö. 945/1539), Abdülkâdir b. Muhammed eş-Şâzelî (ö. 935/1528), Zeynüddin İbnü's-Şemmâ', Sirâceddin en-Neşşâr (ö. 938/1531)ve Alkamî (ö. 969/1491) zikredilmektedir.⁴⁵

1.3.3. Eserleri

Süyûtî'nin tefsir, Kur'ân ilimleri, hadis ve lugat sahasında kaleme aldığı eserleri bulunmaktadır. Tefsir araştırmalarında en çok başvurulan kaynaklar arasında yer alan *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* yine tefsir öğretiminde ana kaynaklar arasında kabul edilen *Tefsîrü'l-Celâleyn* önemli eserlerindedir. Bunlardan başka *Tercümânü'l-Kur'ân*, *ed-Durru'l-mensûr fî tefsîri'l-me'sûr*, *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl*, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, *Şerhu'l-isti'âze ve'l-besmele* tefsir sahasında yazdığı eserleri arasında zikredilmektedir.⁴⁶ Hadis alanında *Cem'u'l-cevâmi'*, *el-Câmiu's-sagîr* hadis usulü olarak *el-Lüma' fî esbâbi'l-hadis* gibi eserleri kaleme aldığı nakledilmektedir.⁴⁷ Lugat ilminde en meşhur eseri olarak *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luga* yerini almaktadır.⁴⁸ Tarih konusunda da eserler veren Süyûtî'nin, *Tabakâtü'l-huffâz*, *Bugyetü'l-vu'at* ve *Hüsnü'l-muhâddara* en çok bilinen eserleri arasında zikredilmektedir.⁴⁹

1.3.4. Tefsîrü'l-Celâleyn

Celâleddîn el-Mahallî'nin vefatı sebebiyle yarım kalan *Tefsîrü'l-Kur'ân*'ı, talebesi Celâleddîn es-Süyûtî tamamlamış ve çalışma iki Celâl tarafından telif edildiği için *Tefsîrü'l Celâleyn* olarak şöhret bulmuştur.⁵⁰ Kaynaklarda iki bölümden oluşan tefsiri, Mahallî'nin Kehf'den Nâs sûresinin nihayetine kadar olan kısımla, Fâtiha'yı da tefsir ettikten sonra vefat ettiği, Süyûtî'nin Bakara sûresinden İsrâ sûresinin sonuna kadar

⁴³ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 625.

⁴⁴ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1: 252.

⁴⁵ Özkan, "Süyûtî", 38. 188-198.

⁴⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 5: 128; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 626-627; Mehmet Suat Mertoğlu, "Süyûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38. 198-200.

⁴⁷ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 5: 128; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 626-627; Özkan, "Süyûtî", 38. 188-198.

⁴⁸ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, 5: 128.

⁴⁹ Özkan, "Süyûtî", 38. 188-198.

⁵⁰ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1: 334; Ali Akpınar, "Tefsîrü'l-Celâleyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 294-295.

tefsiri kırk günde tamamladığı ve Fâtiha sûresini Mahallî'ye nisbetle tefsirin sonuna eklediği zikredilmektedir.⁵¹

Eserin hacmi küçük, ibareleri özlü, fayda ve istifade edilmesi cihetinden ise en kıymetli tefsirlerden olduğu ifade edilmekte⁵² ve “Lübbü't-tefâsîr / tefsirlerin özü” olarak anılmaktadır.⁵³ Muhtasar olan eserin Müzzemmil sûresinin sonuna kadar olan tefsirinde harflerinin sayısının, Kur'ân âyetlerinin sayısına eşit olduğu, Müddessir sûresinden sonra yapılan tefsirde ise harflerin sayısının biraz daha fazla olduğu nakledilmektedir.⁵⁴ Tefsir dersleri için uygun olması bakımından diğer tefsirlerden daha fazla baskısının yapıldığı bilinmektedir.⁵⁵

İlk olarak Kur'ân-ı Kerim'in ve bazı tefsirlerin kenarında olmak suretiyle, Delhi'de (1211/1796) basıldığı, yapılan şerh ve haşiyeleriyle birçok baskısının mevcut olduğu zikredilmektedir.⁵⁶ Haşiyeleri arasında, Muhammed Bedreddin el-Kerhî'nin (ö. 1006/1598) *Mecma'u'l-bahreyn*'i, Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1066) *Cemâleyn*'i, Süleyman b. Ömer el-Cemel'in (ö. 1204/1790) *el-Fütûhâtü'l-ilâhiyye*'si ve Ahmed b. Muhammed es-Sâvî'nin (ö. 1241/1826) *Hâşiyetü's-Sâvî 'alâ Tefsîri'l-Celâleyn*'i bulunmaktadır.⁵⁷

1.3.4.1. Kaynakları

Celâleyn'in kaynakları arasında İbn Keysân (ö. 320/932),⁵⁸ Zemahşerî (ö. 538/1144),⁵⁹ hadiste Taberânî (ö. 360/971),⁶⁰ nahiv ilminde Sibeveyhî (ö. 180/796),⁶¹ fıkhıta İmam Şâfiî (ö. 204/820),⁶² kırâatte Ebû Amr (ö. 242/857)⁶³ ve Arap dili ve edebiyatında Müberred (ö. 286/900),⁶⁴ ve Ferrâ⁶⁵ gibi âlimler zikredilmektedir. Ayrıca Buhârî (ö.

⁵¹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1: 334; Akpınar, “Tefsîrü'l-Celâleyn”, 40: 294-295.

⁵² Zürcânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 2: 57.

⁵³ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1: 337; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 596; Akpınar, “Tefsîrü'l-Celâleyn”, 40: 294-295.

⁵⁴ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1: 337; Akpınar, “Tefsîrü'l-Celâleyn”, 40: 294-295.

⁵⁵ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1: 337; Akpınar, “Tefsîrü'l-Celâleyn”, 40: 294-295.

⁵⁶ Akpınar, “Tefsîrü'l-Celâleyn”, 40: 294-295.

⁵⁷ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 596; Akpınar, “Tefsîrü'l-Celâleyn”, 40: 294-295.

⁵⁸ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 560.

⁵⁹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 604.

⁶⁰ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 50.

⁶¹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 366.

⁶² Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 195.

⁶³ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 314.

⁶⁴ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 500.

⁶⁵ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 451.

256/870), Müslim (ö. 261/875), Tirmizî (ö. 279/892), Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Hâkim'in (ö. 405/104) hadis mecmuaları da kaynaklar arasında yer almaktadır.⁶⁶

Diğer kaynakları arasında Hasan-ı Basrî (ö. 110/728),⁶⁷ İkrime el-Berberî (ö. 105/723)⁶⁸ ve Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)⁶⁹ gibi tâbiîn müfessirleri bulunmaktadır.

1.3.4.2. Metodu

İki müfessir tarafından telif edilmesine rağmen metotları arasında ciddi bir fark bulunmayan tefsir, tek kalemden çıkmış intibamı uyandırmaktadır. Aynı zamanda âyetler ayrıntılara dalmadan, kısa, veciz ve anlaşılır bir dil ile tefsir edilmekte, görüşler arasında en çok tercih edilene yer verilmektedir.⁷⁰ Kelimelerin müterâdifleriyle açıklanması ve kastedilen anlamın âyette geçen kalıpla izah edilmesi en önemli özellikleri arasındadır.⁷¹ Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etmenin yanında, sünnet ile tefsir etme yöntemine başvurulmakta, bazen sahâbe ve tâbiîn görüşlerine de yer verilmektedir. Bazen gerekli görülen lafızların i'rabı yapılmakta, sarf ve nahiv bilgilerine oldukça yer verilmekte ve kırâatlere dikkat çekilmektedir. Yeri geldikçe âyetlerle ilgili sebab-i nüzûl bilgileri, gerektiğinde nâsîh ve mensûh açıklanmaktadır. Ahkâm âyetleri açıklanırken mensubu oldukları Şâfi mezhebinin görüşlerine yer verilmektedir. Hurûf-ı mukattaa ile ilgili yoruma gidilmemekte, "murad olunanı en iyi Allah bilir" demekle iktifa edilmektedir. Tefsirde az da olsa İsrâilîyat bulunmakta, bu durum eserin eleştirilmesine sebebiyet vermektedir.⁷²

⁶⁶ Akpınar, "Tefsîrü'l Celâleyn", 40: 294-295.

⁶⁷ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 155.

⁶⁸ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 273.

⁶⁹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 282.

⁷⁰ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2: 596.

⁷¹ Ali Akpınar, "Celâleyn Tefsiri ve Müellifleri" Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2 (1998): 186.

⁷² Bk. Yûsuf 12/24, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 237; el-Hac 22/52, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 337; el-Ahzab 33/37, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 322.

BÖLÜM 2: TEFSİRLERİN RİVÂYET VE DİRÂYET AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

2.1. Tefsirlerin Rivâyet Açısından Karşılaştırılması

Nakli veya me'sûr tefsir de denilen rivâyet tefsiri, Kur'ân'da bir âyetin bir başka âyet ile açıklanmasına, Hz. Peygamber'in sünneti ile sahâbe ve tâbîûn sözlerine dayanarak yapılan bir tefsir çeşididir.⁷³

2.1.1. Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir Etmeleri

Kur'ân-ı Kerîm'in en güzel tefsiri yine Kur'ân-ı Kerîm tarafından yapılmaktadır.⁷⁴ Kıyâmet sûresinde geçen “Sonra onu açıklamak yine bize düşer” (el-Kıyâmet 75/19) âyetinin de işaret ettiği gibi bir kısım âyetler diğer bir kısım âyetleri tefsir etmektedir.⁷⁵ Bu tefsir Kur'ân'da bazen manası kapalı bir âyetin başka bir âyetle açıklanması, bazen de kısa olarak geçen konuların başka âyetlerde uzun bir şekilde anlatılması suretiyle olmaktadır.⁷⁶

Müfessirimiz Vâhidî de, *el-Vecîz* adlı eserinde, Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirine önem vermektedir. Bazen Enfâl sûresinde geçen “Allah bunu, sadece bir müjde olsun ve onunla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştı. Yoksa yardım ancak Allah katındandır. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir” (el-Enfâl 8/10) âyetinde yaptığı gibi biz bunu Âl-i-İmrân suresinde zikrettik diyerek, ilgili sûreye yönlendirirken⁷⁷ bazen de âyetin tefsirini bir başka âyete yer vererek yapmaktadır.

Celâleyn tefsirine baktığımızda müfessirimiz Süyûtî de, Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etme metodunu kullanmaktadır. Bazen tefsir edilen âyetin tamamını yazarken, bazen kısaca yazmakta, bazen de âyete yer vermeden yalnız sûreye atıfta bulunmaktadır.

İlk önce Vâhidî'nin tefsirinden örnek vererek konuyu açıklamaya başlayalım:

⁷³ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, 109; Demirci, *Tefsir Tarihi*, 26.

⁷⁴ Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, “Mukaddime” *Tefsiri İbn Kesîr*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî (Beirut: Mektebâtü fi'l-ilmî'l-İslâmî, 1402/1981) I, 12.

⁷⁵ Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l Kur'ân* (Beirut: Darü'l-ilm li'l-melâyîn, 1985), 299; Sadreddin Gümüş, *Kur'ân Tefsirinin Kaynakları* (Ankara: Kayhan Yayınevi, 1990), 31.

⁷⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 213.

⁷⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 432.

Örnek 1:

Vâhidî, “اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ” / “Allah’a ortak tuttuklarınızı bana gösterin! Hayır! (Hiçbir şey Allah’a ortak olamaz.) Aksine O, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah’tır” (Sebe’ 34/27) âyetinin tefsirinde ibadette Allah’a ortak koştüğunuz putların bir şey yarattığını gösterebilecek misiniz? âyetinin muhtasar olduğunu ifade etmektedir. Muhtasar olan bu âyeti Fâtır sûresinde geçen “فَلْأَرَأَيْتُمْ شُرَكَاءَكُمُ” / “De ki: “Allah’ı bırakıp da taptığınız ortaklarınızı gördünüz mü? Gösterin bana, onlar yerden ne yaratmışlardır? Yoksa onların göklerde bir ortaklıkları mı var?” (Fâtır 35/40) âyet-i kerimesinin tefsir ettiğini dile getirmektedir.⁷⁸

Örnek 2:

Yine müfessirimiz “إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا” / “Şüphesiz Allah ve Resûlü’nü (s.a.s.) incitenlere, Allah dünya ve ahirette lanet etmiş ve onlara aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır” (el-Ahzâb 33/57) âyetini Yahudi, Hıristiyan ve müşriklerin Allah’ı “إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ” / “Allah’ın eli bağlıdır” (el-Mâide, 5/64) “Allah fakirdir” (Âl-i İmrân 3/181) “المسيح ابن الله” / “Mesih Allah’ın oğludur” (et-Tevbe 9/30) ve “وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ” / “Melekler Allah’ın kızlarıdır” (en-Nahl 16/57) sözleriyle incittiklerini açıklayan Vâhidî, Resûlullah’a (s.a.s.) ise, yüzünü yararak, ona şair ve sihirbaz diyerek eziyet ettiklerini ifade etmektedir.⁷⁹

Örnek 3:

Müellif “وَلَقَدْ نَادَيْنَا نُوْحًا فَلْيَنعَمْ الْمُحْسِنُونَ” / “Andolsun, Nûh bize dua edip seslenmişti. Biz ne güzel cevap veriniz!” (Sâffât 37/75) âyetini tefsir ederken Nûh’un (a.s.) “فَدَعَا رَبَّهُ أَنِّي مَغْلُوبٌ” / “Allah’ım, ben mağlup oldum” diye seslendiğini ifade etmektedir.

⁷⁸ Vâhidî, *el-Vecîz* 2: 884.

⁷⁹ Vâhidî, *el-Vecîz* 2: 873.

فَاتْتَصِرُ / Rabbim! Ben yenilgiye uğradım, yardım et” (el-Kamer 54/10) diye dua ettiğini nakletmekte ve nasıl dua ettiğini izah etmektedir.⁸⁰

Şimdi de Celâleyn tefsirinden konumuzla ilgili bazı örnekler verelim:

Örnek 1:

Müellifimiz, فَيُظْلَمُ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدَّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا، / Yahudilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları sebebiyle önceden kendilerine helal kılınmış temiz şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık” (en-Nisâ 4/160) âyetinin tefsirinde Yahudilere haram kılınan temiz şeyleri En‘âm sûresinde geçen حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ / tırnaklı hayvanların hepsini haram kıldık” (el-En‘âm 6/146) âyetiyle açıklamakta, yaptıkları zulüm karşılığında bir ceza olarak koyun ve sığır gibi tırnaklı hayvanların onlara yasaklandığını izah etmektedir.⁸¹

Örnek 2:

Keza Müfessir, وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ / İçlerinden sana bakanlar da vardır. Fakat körlere, hele gerçeği görmüyorlarsa, sen mi doğru yolu göstereceksin?” (Yûnus 10/43) âyetinde Yüce Allah’ın, hakkı ve gerçeği görmeyenleri körlere benzettiğini hatta onların durumunun körlerden daha ağır bir durum olduğunu ifade etmektedir. Daha sonra Hac sûresinde geçen لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ / Gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur” (el-Hac 22/46) âyet-i kerimesi ile gerçek körlüğü, gözlerin kör olması değil kalplerin kör olması şeklinde izah etmektedir.⁸²

Örnek 3:

⁸⁰ Vâhidî, *el-Vecîz* 2: 911.

⁸¹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 102.

⁸² Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 213.

Bir başka yerde Süyûtî, “إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِالْفِ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُرَدِّفِينَ” / Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz. O da, “Ben size ard arda bin melekle yardım ediyorum” diye cevap vermişti” (el-Enfâl 8/9) âyetini örnek vermektedir. Âyet Müslümanlara Bedir’de Allah’ın meleklerle yardım edişini anlatmaktadır. Âyetin tefsirinde Süyûtî, Allah ilk önce bin melek ile yardım vaadinde bulunmuştu, sonra Âli İmrân sûresinde geçtiği gibi meleklerin sayısı üçbin, daha sonra beşbin oldu diyerek âyeti yazmaksızın sûreye atıfta bulunarak meleklerin sayısını açıklamaktadır.⁸³

2.1.2. Kur’ân’ı Kırâatle Tefsir Etmeleri

Sözlükte okumak manasına gelen, “قَرَأَ” fiilinin masdarı olan “قِرَاءَةٌ” kırâat, terim olarak “herhangi bir kelimedede med, kasr, hareke, sükûn, nokta ve i’râb bakımından oluşan değişiklikleri ifade etmektedir.” Kırâatler sıhhat derecesi itibariyle iki kısma ayrılmaktadır. Mütevâtir ve meşhur olarak bilinenler sahih kırâat olarak, âhâd, şâz, müdrec ve mevzû olarak isimlendirilenler ise sahih olmayan kırâatler olarak kabul edilmektedir.⁸⁴

Müfessirimiz Vâhidî bazen kırâat farklılıklarına yer vermekle yetinmekte, kırâat farklılıklarının manaya etkisi hakkında açıklama yapmamaktadır. Bazen de farklı manalara gelen kırâatlere yer vermektedir. Müellif kırâat farklılıklarını zikrederken, hangi kırâat olduğuna atıfta bulunmamakta, kırâat imamlarının isimlerini zikretmemekte, kırâatlerin sahih, meşhur veya şaz olup olmadıkları hakkında da bir görüş belirtmemektedir.

Celâleyn tefsirinde de Mahallî ve Süyûtî, kırâat farklılıklarına yer vermektedir. Bazen farklı kırâatleri zikretmekle yetinmekte, bazen de kırâat farklılıklarının manaya ve i’râba etkisi üzerinde durmaktadır. Müellifler kırâat farklılıklarını zikrederken, hangi kırâat olduğunu belirtmemekte, kurrâ ismi zikretmemekte, kırâatlerin sahih, meşhur veya şaz oldukları konusunda bir bilgiye de yer vermemektedir.

Şimdi müfessirlerimizin kırâat metodu ile ilgili örneklerine yer verelim:

⁸³ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 177.

⁸⁴ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, 26. Baskı (İstanbul: İfav Yayınları, 2013), 116-118.

2.1.2.1. Kırâatlere İşaret Etmeleri

Vahidî'nin tefsirinde kırâatlere işaret ettiğini görmekteyiz. Konuyu örneklerle açıklayalım.

Örnek 1:

Vâhidî, “فَاَصْنَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ” / Şimdilik sen onları hoş gör ve “size selam olsun” de. Yakında bilecekler” (ez-Zuhruf 43/89) âyetinde geçen “يَعْلَمُونَ” filinin “تَعْلَمُونَ” şeklinde “ت” ile de okunabileceğini ifade etmektedir.⁸⁵

Örnek 2:

Müellif “فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ” / Sonra da ona ölçülü bir biçim verdik. Biz ne güzel biçim verenleriz!” (el-Mürselât 77/23) âyetini tefsir ederken “فَقَدَرْنَا” lafzının cezimle okunduğu gibi, şedde ile “فَقَدَرْنَا” olarak da okunduğunu nakletmektedir.⁸⁶

Örnek 3:

Yine müfessirimiz “كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ” / Bunlar sanki birer kızıl devedir” (el-Mürselât 77/33) âyetinde geçen “جِمَالَتٌ” kelimesinin “جِمَالٌ” kelimesinin çoğulu olarak ötre ile “جِمَالَاتٌ” olarak da okunabileceğini zikretmektedir.⁸⁷

Celâleyn tefsirinden de örnekler verelim:

Örnek 1:

Süyûtî, “إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ” / İnkâr edenleri uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler” (el-Bakara 2/6) âyetinde geçen “ءَأَنذَرْتَهُمْ” kelimesi hakkında şu kırâatlere yer vermektedir:

⁸⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 980.

⁸⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 1162.

⁸⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 1163.

- İki hemzenin de tahkîk (hareke) ile okunması,
- İkinci hemzenin elif'e kalbedilerek teshil ile okunması,
- Birinci hemze ile müsehhele olan hemze arasına elif getirilerek okunması,
- Birinci hemze ile müsehhele olan hemze arasına elif getirilmeden okunması.⁸⁸

Örnek 2:

Mahallî, وَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَزِينَتُهَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَى أَفَلَا تَعْقِلُونَ / Size verilen şeyler dünya hayatı için faydalı nesnelere ve güzelliklerden ibarettir. Allah katında olanlar ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Aklnızı kullanmaz mısınız?" (el-Kasas 28/60) âyetinde zikredilen "ta" ile okunuşu tercih ettiği "تَعْقِلُونَ" fiilinin "ya" ile "يَعْقِلُونَ" olarak okunduğunu da ifade etmektedir.⁸⁹

Örnek 3:

Müfessirimiz, لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّعْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمُ الْأَيْمَانَ / Allah sizi kasıtsız olarak yaptığımız yeminlerden ötürü sorumlu tutmaz, fakat bilerek ettiğiniz yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar" (el-Mâide 5/89) âyetinde geçen "عَقَدْتُمْ" lafzının teşdid ile de tahfif ile de okunabileceğini, bir kırâatte ise "عاقَدْتُمْ" olarak okunduğunu nakletmektedir.

Müfessirin kendi tercihinin ise "عَقَدْتُمْ" olduğu görülmektedir.⁹⁰

2.1.2.2. Kırâatlerin Sıhhatlerine İşaret Etmeleri

Tez konusu olan tefsirlerimizde kırâatler nakledilirken sıhhat derecesi hakkında doğrudan bir bilgi verilmediğini dile getirmiştik. Ancak müfessirlerin kullandıkları bazı lafızların bize kırâatlerin sıhhat durumu hakkında ipucu vermekte olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim sahih bir kırâat nakledildiği zaman genellikle "فِي قِرَاءَةٍ" lafzının ve ma'lum fiil kipinin kullanıldığı görülmektedir. Yine müfessirlerimizin "الْأُخْرَى / قِرَاءً / وَجْهَيْنِ" lafzının kullanıldığı görülmektedir.

⁸⁸ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 2.

⁸⁹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 392.

⁹⁰ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 121.

lafızlarını da sahih kırâatler için kullandıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca meçhul fiil kipiyle “فَرَى” ifadesini kullandıklarında, o kırâat vechinin şâz olduğu anlaşılmaktadır.

Vâhidî'nin kırâatleri naklederken “فَرَى” ve “فَرَىء” lafızlarını kullandığını görmekteyiz. Birkaç misal ile konumuzu açıklayalım:

Örnek 1:

Vahidî, “فَرَىء فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَهُمْ عَدَابُ آلِيمٍ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ” / Kalplerinde münafıklıktan kaynaklanan bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır. Söyledikleri yalana karşılık da onlara elem dolu bir azap vardır” (el-Bakara 2/10) âyetinde kırâat farklılıklarına yer vermekte, “يَكْذِبُونَ” lafzı ile ilgili olarak “فَرَىء يَكْذِبُونَ” ifadesiyle, bir kırâatte “يَكْذِبُونَ” olarak okunduğunu nakletmektedir. “يَكْذِبُونَ” olarak okunduğunda “yalan söylerler” anlamına gelen lafzın, “يَكْذِبُونَ” olarak okunduğunda “yalanlıyorlar” manasına geldiğini bildirmektedir.⁹¹

Örnek 2:

Müfessir, “... وَأَنْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِئُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا” /... Kemiklere bak, onları nasıl düzeltiyor ve üzerini etle kaplıyoruz” (el-Bakara 2/259) âyetinde, nasıl diriltiyoruz anlamına gelen “كَيْفَ نُنشِئُهَا” kırâatini tercih etmekte, akabinde diğer bir kırâat hakkında bilgi vermektedir. Müfessirimiz “فَرَىء نُنشِئُهَا” ifadesini kullanarak başladığı açıklamasında bu kırâate göre bir şeyi yükseltmek manasına gelen “نُنشِئُهَا” lafzının kullanıldığını, bu durumda lafzın kemikleri nasıl üst üste koyup yerden yükseltiyoruz manasına geldiğini ifade etmektedir.⁹²

Celâleyn tefsirine baktığımızda ise “فَرَىء / فَرَىءِ” ve “فَرَىء” lafızlarını kullandığını görmekteyiz.

⁹¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 92.

⁹² Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 186.

Örnek 1:

Müellif, *يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ* / Akıllarınca Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya kalkışıyorlar; halbuki onlar farkında olmadan yalnızca kendilerini aldatmış oluyorlar” (el-Bakara 2/9) âyetinde *يُخَادِعُونَ* kırâatini tercih etmektedir. Akabinde *وَمَا يَخْدَعُونَ* ifadesini kullanarak bir kırâatte *وَمَا يَخْدَعُونَ* diye okunduğunu dile getirmektedir.⁹³

Örnek 2:

Müfessirin, Fâtiha sûresinin 4. âyeti olan *يَوْمَ مَالِكٍ* / Ödül ve ceza gününün tek hâkimi” âyetindeki *مَالِكٍ* lafzının okunuşunda *مَلِكٍ* kırâatini tercih ettiğini görmekteyiz. Müellif *وَمَنْ قَرَأَ* ifadesini kullanarak, başka bir kırâatte *مَالِكٍ* olarak okunduğunu nakletmekte ve lafzın “kıyamet gününde her şeyin sahibidir” anlamına geldiğini belirtmektedir.⁹⁴

Örnek 3:

Müellifimiz, *إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ* / Müminler ancak kardeşirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız” (el-Hucurât 49/10) âyetinde geçen *أَخَوَيْكُمْ* lafzının bir kırâatte *إِخْوَتِكُمْ* olarak okunduğunu nakletmektedir.⁹⁵

Bunların dışında hiçbir ifade kullanılmadan kırâatlere atıfta buldukları görülmektedir. *بِالْمَدِّ وَالْقَصْرِ* ve *بِالْيَاءِ وَالنَّاءِ* gibi ifadelerden farklı kırâatlerden bahsettikleri anlaşılmaktadır.⁹⁶

⁹³ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 2.

⁹⁴ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 1.

⁹⁵ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 515.

⁹⁶ Bk. el-Vâkıa 56/73, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 535; el-Hadîd 57/23, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 539.

2.2.1.3. Kırâat İmamlarının İsimlerine İşaret Etmeleri

Müfessirlerimiz, tefsirin genelinde kırâat imamlarının isimlerini zikretmemektedir. Vahidî'nin tefsirinde kırâat imamlarının isimlerinden bahsedilmediği, buna mukabil Celâleyn tefsirinde mütevâtir veya meşhur olduğu belirtilmeden, bir iki örnekte de olsa kırâat imamlarının isminin zikredildiği görülmektedir. Bu hususta şu örnekleri kaydedebiliriz:

Örnek 1:

Müfessirimiz, “قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَ بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثَلَى /

Şöyle diyorlardı: Bunlar sizi sihirleriyle yurdunuzdan çıkarmak ve tuttuğunuz örnek yolu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdan başka bir şey değil!” (Tâhâ 20/63) âyetinde geçen kırâat farklılıklarına yer vermekte “هَذَا” lafzını İbn Âmir'in (ö.

118/736) ya ile “هَذَيْنِ” olarak okuduğunu, diğer imamların ise elif ile “هَذَا” olarak okuduğunu nakletmektedir. Mahallî'nin, İbn Âmir tarafından okunan “إِنَّ هَذَيْنِ” kırâatini tercih ettiği görülmektedir.⁹⁷

Örnek 2:

Yine Mahallî, “لَكُمْ دِينُكُمْ وَإِي دِينِ / Sizin dininiz size, benim dinim banadır” (el-Kâfirûn

109/6) âyeti kerimesinde geçen “دِينِ” lafzındaki izâfet ya'sını, kırâat-ı seb'a'nın vasıl halinde de vakıf halinde de hazfederek okuduğunu nakletmekte ve bu kırâati tercih etmektedir. Ya'kûb'un (ö. 205/821) ise her iki halde de izâfet yâ'sıyla “دِينِي” şeklinde okuduğunu nakletmektedir.⁹⁸

2.1.2.4. Sahâbe ve Tâbiîn Kırâatlerine İşaret Etmeleri

Vahidî'nin tefsirinde sadece bir yerde İbn Abbâs'tan naklettiği bir kırâate yer verdiğinizi görmekteyiz. Bu husustaki tek örneğe yer verelim:

⁹⁷ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 315.

⁹⁸ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 603.

Örnek:

Müellif, “وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ” / Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım” (ez-Zâriyât 51/56) âyetini مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ilavesiyle “وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ” şeklinde okuduğu nakledilen, İbn Abbâs’ın kırâatine yer vermekte ve bu kırâate göre âyetin “Mü’minlerden olan insan ve cinleri bana ibadet etmeleri için yarattım” manasına geldiğini bildirmektedir.⁹⁹

Celâleyn tefsirinde ise müfessirimiz, sahâbe ve tâbiîn kırâatlerine az da olsa yer vermektedir.

Örnek 1:

Süyûtî, “... وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةً وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتُ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ...” / ... Eğer bir erkek veya kadının, annesi, babası ve çocukları bulunmadığı halde malı (diğer) mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa, vasiyetten ve borçtan sonra her birinin payı altıda birdir...” (en-Nisâ 4/12) âyetinin tefsirinde İbn Mes’ûd’un kırâatine yer vermektedir. Müfessir “فَرَأَى ابْنَ مَسْعُودٍ وَغَيْرَهُ” ifadelerini kullanarak İbn Mes’ûd’un “أَخٌ أَوْ أُخْتُ” lafızlarının akabinde “مِنْ أُمَّ” ilavesiyle okuduğunu bildirmektedir.¹⁰⁰

Örnek 2:

Mahallî, “الْقِيَا فِي حَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ” / Atın cehenneme her inatçı kâfiri” (Kâf 50/24) âyetinde geçen “الْقِيَا” kelimesi hakkında, Hasan-ı Basrî’nin (ö. 110/728) “الْقِيَا” olarak okuduğunu nakletmektedir.¹⁰¹

2.1.2.5. Kırâatlerdeki İ’râb Farklılıklarına İşaret Etmeleri

Her iki tefsirde de kırâatlerdeki i’râb farklılıklarına yer verildiği görülmektedir.

⁹⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1032.

¹⁰⁰ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 78.

¹⁰¹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 518.

el-Vecîz adlı tefsirimizde i‘râb farklılıklarına yer verildiğini ve nahiv yönünden izahlar yapıldığını görmekteyiz. Müellifimiz bu izahları yaparken mana farklılıklarına da atıfta bulunmaktadır. Şimdi bununla ilgili bazı örnekleri görelim:

Örnek 1:

Müfessir, “وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَأْتِينَا السَّاعَةُ قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي لَتَأْتِيَنَّكُمْ عَالِمُ الْغَيْبِ” / İnkâr edenler, “Kıyamet bize gelmeyecektir.” dediler. De ki: Hayır, öyle değil, gaybı bilen Rabbime andolsun ki, kıyamet size mutlaka gelecektir” (Sebe’ 34/3) âyetinde geçen “عَالِمُ الْغَيْبِ” terkibi hakkında, cer olarak okunursa, “رَبِّي” lafzına sıfat olur. Ref ile “عَالِمُ الْغَيْبِ” okunursa o gaybı bilendir manasına gelir şeklinde açıklamaktadır.¹⁰²

Örnek 2:

Vâhidî, “وَإِنَّ كُلًّا لَّمَّا لَيُؤْفِقِينَ رُبُّكَ أَعْمَاهُمْ إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ” / Şüphesiz Rabbin onların her birine, yaptıklarının karşılığını tastamam verecektir. Şüphesiz Rabbin onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır” (Hûd 11/111) âyetinde geçen “لَمَّا” lafzını Ferrâ’nın “لِمَنْ” olarak okuduğunu, Basra gramer âlimlerinin ise “لَمَّا” lafzını zâid olan “مَا” olarak kabul ettiklerini ve buna göre mananın “Şüphesiz ki onlardan her biri” olduğunu nakletmektedir.¹⁰³

Şimdi de Celâleyn tefsirimizden örnekler verelim:

Örnek 1:

Müellifimiz, “ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ” / Sonra onların mazeretleri “Rabbimiz! Allah’a andolsun ki biz ortak koşanlar olmadık” demekten başka bir şey olmadı” (el-En‘âm 6/23) âyetinde geçen “رَبَّنَا” lafzının cer ile okunduğunda “اللَّهُ” lafzının sıfatı, nasb ile okunduğunda ise münâda olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁴

¹⁰² Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 878.

¹⁰³ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 535.

¹⁰⁴ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîri’l-Celâleyn*, 129.

Örnek 2:

Yine müfessir, “وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ أَتُحَاجُّونِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ” / Kavmi onunla tartışmaya girişti. Onlara dedi ki: Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz?” (el-En‘âm 6/80) âyetinin tefsirinde “أُحَاجُّونِي” fiilindeki kırâat farklılıklarına yer vermektedir. Bu fiilin “nûn” harfinin şedde ile “أُحَاجُّونِي” şeklinde okunduğu gibi yine “nûn” harfinden birini hafzetmek sûretiyle “أُحَاجُّونِي” şeklinde de okunduğunu ifade etmekte ve buradaki “nûn” harfinin nahivcilere göre ref nûnu, Ferrâ’ya göre nûn-i vikâye olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁵

Örnek 3:

Müellif, “لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِن إِلَهٍ غَيْرُهُ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ” / Andolsun ki Nûh’u elçi olarak kavmine gönderdik. Dedi ki: “Ey kavmim! Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka ilahınız yoktur. Doğrusu ben, üzerinize gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum” (el-A‘râf 7/59) âyetinde zikredilen “غَيْرُهُ” lafzı mecrûr ve merfû olarak okunabilmektedir. Müfessirimiz mecrûr olarak “غَيْرُهُ” okunduğunda “إِلَهٍ” için sıfat, merfû olarak “غَيْرُهُ” okunduğunda ise mahallinden bedel olduğunu nakletmekte, kendisi mecrûr kırâati tercih etmektedir.¹⁰⁶

2.1.2.6. Kırâatlerin Farklı Manalarına İşaret Etmeleri

Kırâat farklılıkları âyetlerin anlamlarına etki etmektedir. Vâhidî’nin konu ile ilgili örneklerine yer verelim:

Örnek 1:

Müellif, “إِن هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ” / Bu, öncekilerin geleneklerinden başka bir şey değildir” (eş-Şuarâ 26/137) âyetini tefsir ederken kırâate değinmekte, kendi tercihi olan “إِلَّا خُلُقُ

¹⁰⁵ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 136.

¹⁰⁶ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 157.

”خُلِقَ الْأَوَّلِينَ“ olarak ”öncekilerin uydurduğu şeyler“ manasına gelirken ”الأَوَّلِينَ“ lafzının ”öncekilerin adetleri“ manasına geldiğini ifade etmektedir.¹⁰⁷

Örnek 2:

Vâhidî, ”إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُم بِآلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرَدِّفِينَ“ / Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz. O da, ”Ben size ard arda bin melek ile yardım ediyorum“ diye cevap vermişti” (el-Enfâl 8/9) âyetinde geçen ”مُرَدِّفِينَ“ lafzındaki ”dâl“ harfinin fetha ile ”مُرَدِّفِينَ“ şeklinde de okunabileceğini, bu takdirde ”بِآلْفٍ أَرْدَفَ اللَّهُ الْمُسْلِمِينَ بِهِمْ“ bin melek ile Allah Teâlâ Müslümanlara yardım etti, anlamına geldiğini ifade etmektedir.¹⁰⁸

Örnek 3:

Müfessir, ”وَاقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَعِنَ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لِيُؤْمِنُوا بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ“ / Eğer kendilerine (başka) bir mucize gelirse mutlaka ona inanacaklarına dair en güçlü yeminleriyle Allah’a yemin ettiler. De ki: Mucizeler ancak Allah katındadır. O mucizeler geldiği vakit de inanmayacaklarını siz ne bileceksiniz?” (el-En‘âm 6/109) âyetinin tefsirinde ”إِنَّهَا“ lafzında bulunan elifin esre ile ”أَنَّهَا“ olarak okunduğunu, diğer kırâatte ise elifin fetha ile okunduğunu açıklamaktadır. O zaman ”لَعَلَّهَا“ yani ”umulur ki“ manasına geldiğini zikretmektedir.¹⁰⁹

Şimdi diğer tefsirimiz Celâleyn’den örnekler verelim:

Örnek 1:

Süyûtî, ”فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَهُمْ عَدَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ“ / Kalplerinde bir bozukluk vardır, Allah da onlardaki bozukluğu arttırmıştır. Yalan söylemeleri yüzünden, kendilerine acı veren bir azap da vardır” (el-Bakara 2/10) âyetinde geçmekte olan ”يَكْفُرُونَ“ fiilinin teşdid ile (şedde) ”يَكْفُرُونَ“ olarak okunduğu ve ”Allah’ın nebisini“

¹⁰⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 793.

¹⁰⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 432.

¹⁰⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 370.

yalanlıyorlar manasına geldiğini ifade etmektedir. Yine müellif “يَكْذِبُونَ” olarak tahfifle de okunduğunu, o takdirde “biz iman ettik” derken yalan söylerler manasına geldiğini belirtmektedir.¹¹⁰

Örnek 2:

Müfessir, Ahzâb sûresindeki “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا” Müfessir, Ahzâb sûresindeki “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا” / Ey iman edenler! Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani (düşman) ordular üzerinize gelmişti de biz onların üzerine bir rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir” (el-Ahzâb 33/9) âyetinin tefsirinde “تَعْمَلُونَ” lafzının, “ta” ile de “ya” ile de okunduğunu, lafzı “تَعْمَلُونَ” olarak “ta” ile okununca “sizin hendek kazışınızı görmektedir” manasına geldiğini, “يَعْمَلُونَ” olarak “ya” ile okununca “müşriklerin ordular teşkil etmelerini görmektedir” manasına geldiğini izah etmektedir.¹¹¹

Örnek 3:

Müellif, “إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ” / Havârilere “Ey Meryem oğlu İsa! Rabbin bize gökten bir sofrayı indirebilir mi?” diye sormuşlardı. O şöyle cevap verdi: “Eğer iman etmiş kimseler iseniz Allah’a saygılı olun” (el-Mâide 5/112) âyetini tefsir ederken “يَسْتَطِيعُ” kelimesi hakkında farklı bir kırâate atıfta bulunmaktadır. Buna göre, “وَفِي قِرَاءَةِ بِالْمَوْقَائِيَّةِ” ibaresini kullanmakta ve o kırâatte üstten noktalı olarak yani “تَسْتَطِيعُ” şeklinde okunduğunu nakletmektedir. Müfessirimiz bu kırâate göre okunduğu takdirde kendisinden sonra gelen Rab kelimesinin nasb olacağını ve mananın “Rabbinden isteyebilecek misin?” şeklinde değişeceğini ifade etmektedir.¹¹²

¹¹⁰ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 2.

¹¹¹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 418.

¹¹² Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 125.

2.1.3. Kur'ân'ı Sünnetle Tefsir Etmeleri

Kur'ân'ı tefsir ederken Kur'ân'dan sonra başvuracağımız ana kaynaklardan bir diğeri hiç şüphesiz Allah Resûlü'nün (s.a.s.) sünnetidir. Bizzat Kur'ân “İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'ân'ı indirdik” (en-Nahl 16/44) âyeti ile Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bir vazifesinin de Kur'ân'ı açıklamak olduğunu bildirmektedir. Sünnetin Kur'ân'ı açıklama şekillerinden biri “beyan” yani açıklanması gereken yerde âyetlerin tefsir edilmesidir.¹¹³ Buna göre, Hz. Peygamberin (s.a.s.) tefsiri Kur'ân'daki umum âyetleri tahsis, müşkil olanları tavzih, mûphemleri beyan, mutlak anlamdakileri takyid ve mücmel âyetleri tafsil etmektir.¹¹⁴

Vâhidî tefsiri *el-Veciz*'de, Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadisleriyle de tefsir etmektedir. Bazen tefsire hadisin senedini zikretmeksizin “قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ” diyerek başlamaktadır.¹¹⁵ Bazen “ويروى مَرْفُوعًا” “Merfû bir hadiste geçmektedir” gibi ifadelerle hadisi nakletmektedir.¹¹⁶ Kimi zaman da hadis olduğunu belirtmeksizin bu rivâyetlerden faydalandığı müşahede edilmektedir.¹¹⁷

Diğer eserimiz Celâleyn tefsirine baktığımızda, müfessirimizin Kur'ân'ı sünnetle tefsir yöntemini kullandığını görmekteyiz. Tefsiri yaparken bazen “وَفِي الْحَدِيثِ” “Bir hadiste şöyle rivâyet olunmaktadır” veya “Hadis-i şerifte zikir olundu ki” ifadeleriyle senetleri hafif ederek, râvisini zikretmeden hadisi doğrudan nakletmektedir.¹¹⁸ Bazen de “وَعَنْ ابْنِ” “İbn Abbâs'tan rivâyet olundu ki”¹¹⁹ ve “رَوَاهُ الشَّيْخَانُ” “Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettiği bir hadiste” şeklindeki ifadelerinde olduğu gibi hadisi tahric eden

¹¹³ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kurân*, 3. Baskı, (b.y.: Dârü'l-kütübi'l-Arabî, 1387/1967), I: 39.

¹¹⁴ Demirci, *Tefsir Tarihi*, 69.

¹¹⁵ Bk. el-Bakara 2/70, Vâhidî, *el-Veciz*, 1: 12; et-Tevbe 9/65, Vâhidî, *el-Veciz*, 1: 471; et-Tevbe 9/102, Vâhidî, *el-Veciz*, 1: 479.

¹¹⁶ Bk. el-Asr 103/3, Vâhidî, *el-Veciz*, 2: 1231.

¹¹⁷ Bk. Yûsuf 12/18, Vâhidî, *el-Veciz*, 1: 541; İbrâhim 14/48, Vâhidî, *el-Veciz*, 1: 586; el-Kehf 18/60, Vâhidî, *el-Veciz*, 2: 666.

¹¹⁸ Bk. el-Bakara 2/45, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 6; el-Bakara 2/156, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 23; el-Bakara 2/280, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 46.

¹¹⁹ Bk. Yûnus 10/92, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 218.

kaynakları zikretmektedir.¹²⁰ Bazen müfessir, “وَرَوَى أَحْمَدُ فِي مُسْنَدِهِ حَدِيثَ” “İmâm-ı Ahmed Müsned isimli eserinde şu hadisi rivâyet etmektedir”¹²¹ ve “وَرَوَى الْحَاكِمُ فِي الْمُسْتَدْرَكِ عَنْ أَبِي بِنٍ” “Hâkim eseri Müstedrek’te, Ubey b. Kâ’b’den rivâyet etmektedir ki” ifadelerinde olduğu gibi hadisin hangi kaynaktan geçtiğini söylemekle yetinmektedir.¹²² Kimi zaman tefsir yaparken konuyla ilgili bir hadis-i şerife dayandığını “لِحَدِيثِ بِذَلِكَ” lafızlarıyla ifade etmekte, hadisin metnini ise vermemektedir.¹²³ Böylece görülmektedir ki müfessirlerimiz, hadislerin senet ve metin açısından tenkidini yapmamakta ve hadislerin sıhhat durumu hakkında bilgi vermemektedirler.

Bu hususta Vâhidî’nin tefsirinden şu örnekleri verebiliriz:

Örnek 1:

Müfessir, “BİZİM İÇİN / قَالَوْا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ” “Bizim için Rabbinize dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın. Çünkü sığırlar, bizce, birbirlerine benzemektedir. Ama Allah dilerse elbet buluruz” dediler” (el-Bakara 2/70) âyetini bize izah etmektedir. Hz. Mûsâ (a.s.) kavmine, Allah Teâlâ’nın bir sığır kesmelerini emrettiğini söyleyince, kavmi o sığırın özelliklerini sordu ve verilen her bir cevaptan sonra bir başka özelliği hakkında bilgi almak istediler. En son “Rabbinize dua et onu bize açıklasın, وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ Allah dilerse elbet buluruz” dediler. Vâhidî bu âyetin tefsirinde Resûlullah’ın (s.a.s.) “قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَإِنَّمَا اللَّهُ لَوْ لَمْ يَسْتَنْتُوا لَمَّا” “Allah’a yemin olsun ki eğer inşallah demeselerdi ebediyen onlara açıklanmazdı” buyurduğunu ve Hz. Mûsâ’nın (a.s.) kavmine kesecekleri sığırın

¹²⁰ Bk. el-Bakara 2/230, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 35; el-Kehf 18/65, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 300; el-Kehf 18/80, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 301; Hûd 11/102, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 232; Lokmân 31/34, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 413.

¹²¹ Bk. el-Maide 5/26, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 111.

¹²² Bk. et-Tevbe 9/129, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 206, en-Nahl 16/90, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 276.

¹²³ Bk. el-En‘âm 6/62, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 134.

özelliklerinin bildirilmesinin onlar “inşallah” dedikten sonra söz konusu olduğunu dile getirmektedir.¹²⁴

Örnek 2:

Yine Vâhidî, Rûm sûresinin tefsirini yaparken “ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ / Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler” (er-Rûm 30/30) âyetinde geçen, “Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata tabi ol” âyeti hakkında müellif her yeni doğanın fitrat üzerine doğduğunu,¹²⁵ fitratın ise “Allah'tan başka hiç bir Rabbin olmayışı” manasına geldiğini izah etmektedir. Müfessirimiz bu yorumu yaparken fitrat hadisini kullanmakla beraber senedini, râvîyi belirtmemekte ve hadisin metnini zikretmemektedir.¹²⁶

Örnek 3:

Yine Vâhidî “ وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَّصَوْا بِالصَّبْرِ / Andolsun zamana ki, insan gerçekten ziyan içindedir. Ancak, iman edip de sâlih ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler, birbirlerine sabrı tavsiye edenler başka” (el-Asr 103/1-3) âyetinde merfû olarak rivâyet edilen bir hadise göre hüsrana uğrayanın Ebû Cehil, iman edenler ile kastedilenin Hz. Ebû Bekir, salih ameller işleyen Hz. Ömer, hakkı tavsiye edenlerden kastın Hz. Osman ve sabrı tavsiye edenin Hz. Ali olduğunu bildirmektedir.¹²⁷

Şimdi bu hususta Celâleyn tefsirinde geçen örneklerimize yer verelim:

Örnek 1:

Müellif, “ فَادْكُرُونِي أذكُرْكُمْ واشْكُرُوا لي وَلَا تَكْفُرُونِ / Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım” (el-Bakara 1/ 152) âyeti kerimesi hakkında, kim Allah'ı namaz, tesbih ve

¹²⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 112.

¹²⁵ Buhârî, “Tefsîr”, 236.

¹²⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 842.

¹²⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 1231.

benzeri şeylerle zikrederse Allah'ın da onu zikredeceğini ifade etmektedir. Allah'ın zikretmesinin ise mükâfatlandırması manasına geldiğini, “ فِي الْحَدِيثِ عَنِ اللَّهِ: مَنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ” / Kim beni, kendi nefsinde zikrederse, ben de onu kendi nefsimde zikrederim. Kim beni bir toplulukta zikrederse, ben de onu o topluluktan daha hayırlı bir toplulukta zikrederim”¹²⁸ kudsî hadisi ile açıklamaktadır. Müfessirimiz, hadisin senedini vermediği gibi hadisin sıhhatiyle ilgili bir açıklama yapmamaktadır.¹²⁹

Örnek 2:

Müfessirimiz “ وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنْ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ ” / Andolsun, biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve yüce Kur’ân’ı verdik” (el-Hicr 15/ 87) âyetinin tefsirini yaparken “ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ هِيَ الْفَاتِحَةُ رَوَاهُ الشَّيْحَانُ لِأَنَّهَا تُشْتَى فِي كُلِّ رَكْعَةٍ ” (s.a.s.) tekrarlanan yedi ayeti Fatıha sûresi olarak açıkladığını¹³⁰ ifade etmektedir. Müellif رَوَاهُ الشَّيْحَانُ ibaresiyle hadisin Buhârî ve Müslim tarafından rivâyet edildiğini kaydetmektedir.¹³¹

Örnek 3:

Müellifimiz, “ وَوَلِّ اللَّهُ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا ” / Yolculuğuna gücü yetenlerin hacetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır” (Âl-i İmrân 3/97) âyetinin tefsirine “ فَسَرَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ بِالرَّاحِلَةِ ” diye başlamakta ve âyet-i kerimede geçen “Yol bakımından güç yetirme” ifadesini Resûlullah'ın (s.a.s.) “azık ve binek” şeklinde tefsir ettiğini açıklamaktadır.¹³² Ayrıca hadisi Hâkim'in ve diğerlerinin rivâyet ettiğini bildirmekle beraber, diğerleri tabirinden kimleri kastettiğini açıklamamaktadır.¹³³

¹²⁸ Müslim, “Zikr”, 2675.

¹²⁹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 22.

¹³⁰ Buhârî, “Tefsîr”, 1.

¹³¹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 265.

¹³² Tirmizî, “Hac”, 4.

¹³³ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 61.

2.1.4. Kur'ân'ı Sahâbe Sözüyle Tefsir Etmeleri

Kur'ân-ı Kerim'i tefsir ederken Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sonra başvuracağımız en önemli kaynak sahâbe tefsiridir. Âyetlerin iniş sebebine şahit olan sahâbîler, aynı zamanda Arap diline ve inceliklerine de vakıftılar. Bunun yanında sahâbenin Arap örfünü ve âdetlerini de bilmeleri Kur'ân'ı anlamalarını kolaylaştırıyordu. Onlar anlayamadıklarını Resûlullah'a (s.a.s.) sormak sûretiyle öğreniyorlardı. Böylece ilim ve iman noktasında olgunluğa ulaşan sahâbîler, âyetleri tefsir etme konusunda güvenilir bir mevkiye gelmişlerdir.¹³⁴

el-Vecîz'e baktığımızda müfessirimiz, sahâbe görüşlerine yer vermekle birlikte bu hususta senet zikretmemektedir. En fazla rivâyette bulunduğu sahâbî ise İbn Abbâs'tır.

Celâleyn tefsirine baktığımızda müfessirlerimiz az da olsa sahâbe tefsirine yer vermektedirler. Sınırlı sayıda yaptığı rivâyetlerde en fazla Abdullah b. Abbâs'ın görüşlerine yer veren müelliflerimiz, ardından Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Ömer, Ebû Ubeyde, İbn Avf ve Abdullah b. Selâm gibi bazı sahâbîlerin görüşlerinden de yararlanmaktadır. Ayrıca bir âyetin tefsirinde tek bir sahâbînin görüşüne yer verdikleri gibi birden fazla sahâbenin görüşünü de zikretmekte ve sahâbe rivâyetlerinde senedi hazf etmektedirler.

Şimdi Vâhidî'nin tefsirinden konu ile ilgili örneklere yer verelim:

Örnek 1:

Vâhidî “سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةً رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةً سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةً وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ

رَبِّي أَعْلَمُ بَعْدَتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا

(Ey Muhammed!) Bazıları bilmedikleri şey hakkında atıp tutarak: “Onlar üç kişidirler, dördüncüleri köpekleridir” diyecekler. Yine, “Beş kişidirler, altıncıları köpekleridir” diyecekler. Şöyle de diyecekler: “Yedi kişidirler, sekizincileri köpekleridir.” De ki: “Onların sayısını Rabbim daha iyi bilir. Zaten onları pek az kimse bilir. O halde onlar hakkında (Kur'ân'daki) apaçık tartışma (yı aktarmak) tan başka tartışmaya girme ve bunlar hakkında onlardan hiçbirine bir şey sorma” (el-Kehf 18/22) âyetini tefsir ederken

¹³⁴ Demirci, *Tefsir Tarihi*, 77.

Ashâbı Kehf'ten bahsetmektedir. Mağarada kaç yıl kaldıkları ve kaç kişi oldukları hususunda ihtilaf olduğunu, bu tartışmanın Necran Hıristiyanlarının Medine'ye geldikleri zaman yapıldığını ifade etmektedir. Kadim Hıristiyan topluluklarından Ya'kûbîler'in Ashâbı Kehf'in sayısının üç kişi olup dördüncülerinin köpekleri olduğu kanaatini taşıdıkları, Nestûrîler'in ise beş kişi olup altıncularının köpekleri olduğu inancına sahip olduklarını, Müslümanların ise, yedi kişi olup sekizincülerinin köpekleri olduğu düşüncesinde bulduklarını anlatmaktadır. Müfessirimiz, onların gerçek sayısı hakkında Yüce Allah'ın insanlardan çok azının bilgi sahibi olduğunu bildirdiğini ifade etmiş, ardından İbn Abbâs'ın, "Ben o çok az bilenlerdenim" dediğini ve yedi kişinin adını zikrettiğini bize nakletmektedir.¹³⁵

Örnek 2:

Müfessir, "وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ التَّقَاتُمْ فِي آعْيُنِكُمْ قَلِيلاً وَيُقَلِّلُكُمْ فِي آعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ"

الأُمُورُ / Hani karşılaştığınız zaman onları gözlerinize az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu ki Allah, olacak bir işi gerçekleştirsin. Bütün işler Allah'a döndürülür" (el-Enfâl 8/44) âyetinin tefsirinde İbn Mes'ûd'un görüşüne yer vermektedir. İbn Mes'ûd'un, Bedir günü düşmanları sayıca çok az gördüğünü, sayılarını yetmiş kişi kadar zannettiğini ve yanındakine sorduğunu o'nun da yüz kişi olarak söylediğini nakletmektedir. Daha sonra alınan bir esire sayılarını sorduklarında, bin kişi olduğunu öğrendiklerini ifade ederek Allah'ın düşmanın sayısını onlara az gösterdiğini açıklamaktadır.¹³⁶

Örnek 3:

Bir başka örnekte "يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ" / İş ciddileşip paçalar sıvandığı gün secdeye çağrılırlar, ama bunu yapamazlar" (el-Kalem 68/42) kavlinde "سَاقٍ" lafzı "فَآمَتْ الْحَرْبُ بِنَا عَلَى سَاقٍ" (Harp bütün şiddetiyle başladı) cümlesinde zikredildiği gibi şiddet ve sıkıntı olarak ifade edilmektedir.¹³⁷ Vâhidî tefsirinde kıyamet gününde, işin zorluğunu ve zorluğun şiddetini ifade eden "كَشَفُ السَّاقِ" ibaresinde geçen

¹³⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 657-658.

¹³⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 442.

¹³⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 2: 14-15.

“ساقِي” kelimesi hakkında İbn Abbâs’ın “Kıyametteki en şiddetli saat bu vakittir” dediğini nakletmektedir. Ardından kâfirler’in ve münâfıklar’ın dünyada iken secde etmekten kaçındıkları için, kıyamette de secde etmeye çağrıldıklarında, sırtları bir tabaka haline gelmiş olarak başları üzerine düşerek secde edemeyeceklerini ve şiddetli sıkıntı çekeceklerini izah etmektedir.¹³⁸

Şimdi de diğer tefsirimizden örnekler verelim.

Örnek 1:

Süyûtî, “الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا”, Süyûtî, “سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ / Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru derler” (Âl-i İmrân 3/191) âyetini tefsir ederken İbn Abbâs’ın âyeti, “Güç ve takatleri yettiği şekilde namaz kılarlar” şeklinde yorumladığını nakletmektedir.¹³⁹

Örnek 2:

Müfessir, “الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ” / Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanır. Böyle iken içlerinden bir takımı bile bile gerçeği gizlerler” (el-Bakara 2/146) âyeti hakkında, kendilerine kitap verilenlerin yani, Yahudilerin Hz. Muhammed’i kitaplarındaki vasıflarıyla tanıdıklarını ifade ettikten sonra Abdullah b. Selâm’ın görüşüne yer vermektedir. Ardından İbn Selâm’ın “Muhammed’i gördüğümde oğlumu tanıdığım gibi hatta daha iyi daha rahat tanıdım” dediğini bize aktarmaktadır.¹⁴⁰

Örnek 3:

Müellif, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيِّدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمَّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ... / Ey iman... دَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدِيًّا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةً طَعَامٍ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ...

¹³⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 1124.

¹³⁹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 74.

¹⁴⁰ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 22.

edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürse (kendisine) bir ceza vardır. (Bu ceza), Kâ'be'ye hediye olarak varmak üzere, öldürdüğünün dengi olup, içinizden iki âdil kimsenin takdir edeceği bir kurbanlık hayvan veya yoksulları yedirmek suretiyle keffaret yahut onun dengi oruç tutmaktır. (Bu) yaptığı işin kötü sonucunu tatması içindir..." (el-Mâide 5/95) âyetinin tefsirinde, ihramlı iken kasten bir av hayvanının öldürülmesi karşılığında öldürenin ceza ödemesi ve bu cezanın öldürülen hayvana, yaratılıştaki denk bir hayvan olması gerektiğini açıkladıktan sonra sahâbîlerin görüşüne yer vermektedir. İbn Abbâs, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin devekuşuna karşılık bedene (deve) kesilmesine hükmettiklerini ifade etmektedir. İbn Abbâs ve Ebû Ubeyde vahşi sığır ve vahşi merkebe karşılık bir sığır, İbn Ömer ve İbn Avf geyiğe karşılık olarak bir koyun, İbn Abbâs ve Hz. Ömer güvercine bedel olarak su içmesi bakımından güvercine benzediğinden koyun kesilmesine fetva verdiklerini belirtmektedir.¹⁴¹

2.1.5. Kur'ân'ı Tâbiîn Sözüyle Tefsir Etmeleri

Müslümanlar, Halifeler döneminde gerçekleştirilen fetihler sonunda farklı kültür ve dine mensup kişilerle karşılaşmışlardır. Bu durum farklı sorunları ve konuları beraberinde getirmiş ve bunlara çözüm bulunması elzem olmuştur. Fetihlerden sonra sahâbîler, İslâmiyet'i anlatmak üzere muhtelif beldelere gitmişler ve gittikleri yerlerde ilim meclisleri oluşturmuşlardır. Bu meclislerde sahâbe-i kirâmdan ders alan tâbiîn nesli, sahâbeden sonra tefsir alanında söz sahibi olmuşlardır.¹⁴² Bunların başında Mücâhid, İkrime, Hasan-ı Basrî ve Katâde gibi tâbiîn nesli zikredilmektedir.¹⁴³ Müfessirlerimiz bu neslin görüşlerinden istifade etmişlerdir.

el-Vecîz adlı tefsirimizde tâbiîn tefsirine çok az yer verilmektedir. Bunların arasında Mücâhid b. Cebr, Katâde ve Süddî bulunmaktadır. Celâleyn tefsirinde de çok fazla olmamakla beraber Mücâhid, İkrime ve Hasan-ı Basrî gibi tâbiînden müfessirlerin görüşüne yer verildiği görülmektedir.

Şimdi Vâhidî'nin tefsirinden bu örneklere yer verelim:

Örnek 1:

¹⁴¹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, s.122.

¹⁴² Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 91.

¹⁴³ Demirci, *Tefsir Tarihi*, s. 95-96.

ثم قست فلوبكم من بعد ذلك فهي كالحجارة أو أشد قسوة وإن من الحجارة لما يفتجر منه الأنهار وإن / Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı, taş gibi; hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yarılr da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer. Allah yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir” (el-Bakara 2/74) âyetini, Mücâhid’in “her bir taştan ya su çıkar veya sudan dolayı çatlar veya bir dağın tepesinden yuvarlanır, bu da Allah korkusundandır” ifadeleriyle tefsir etmektedir.¹⁴⁴

Örnek 2:

Vahidî, أفنضرب عنكم الذکر صفحاً أن كنتم قوماً مسرفين / Haddi aşan bir topluluk oldunuz diye vazgeçip Zikir’le (Kur’ân’la) sizi uyarmaktan geri mi duralım?” (ez-Zuhrûf 43/5) âyetinin tefsirinde ise Katâde’nin görüşüne yer vermektedir. Katâde, “Allah’a yemin olsun ki eğer bu ümmetin ilk muhabatları Kur’ân’ı reddettiğinde, Kur’ân kaldırılmış olsaydı hepsi helak olurdu” diye açıklama yapmaktadır.¹⁴⁵

Örnek 3:

Müellif ثم أنتم هؤلاء تقتلون أنفسكم وتخرجون فريقاً منكم من ديارهم تظاهرون عليهم بالإثم والغدوان وإن يأتوكم... / Ama siz, birbirinizi öldüren, içinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak; size haram olduğu halde onları yurtlarından çıkararak, size esir olarak geldiklerinde ise, fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz. Yoksa siz Kitab’ın (Tevrat’ın) bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?” (el-Bakara 2/85) âyetinde Süddî’nin, İsrâiloğullarının birbirlerini öldürmeyeceklerine, yurtlarından çıkarmayacaklarına, birbirlerine düşmanlık yapmayacaklarına ve kendilerinden esir olanları da fidye vererek kurtaracaklarına dair Allah’a söz verdiklerini fakat fidye dışında sözlerini tutmadıklarını izah ettiğini nakletmektedir.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 113.

¹⁴⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 970.

¹⁴⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 116.

Şimdi diğer tefsirimizden örneklere geçelim:

Örnek 1:

Müfessir, “وَإِنْ جَاحُوا لِسُلْمٍ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ” / Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah’a tevekkül et. Çünkü o hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir” (el- Enfâl 8/61) âyeti hakkında, Mücâhid b. Cebr’in bu anlaşma Ehl-i Kitaba mahsustur. Çünkü bu âyet Benî Kureyza hakkında nazil olmuştur dediğini nakletmektedir.¹⁴⁷

Örnek 2:

Mahallî, “.../...İçinizden .../... وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَقَّى وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا...” / Mahallî, “...İçinizden ölenler olur. Yine içinizden bir kısmı da ömrün en düşkün çağına ulaştırılır ki, bilirken hiçbir şey bilmez hale gelsin... (el-Hac 22/5) âyetinin tefsirinde İkrime’nin Kur’ân okumaya devam eden kimsenin bu duruma düşmeyeceğini ifade ettiğini nakletmektedir.¹⁴⁸

Örnek 3:

Keza müfessir “وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ وَنَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ” / İkisi (cennet ve cehennem) arasında bir sur A‘râf üzerinde de birtakım adamlar vardır. Cennet ve cehennemliklerin hepsini simalarından tanımaktadırlar. Cennetliklere, “Selam olsun size!” diye seslenirler. Onlar henüz cennete girmemişlerdir, ama bunu ummaktadırlar” (el-A‘râf 7/46) âyetinin tefsirini yaparken Hasan-ı Basrî’nin yorumuna yer vermekte ve Allah’ın Ashâbü’l-A‘râf’ı hemen cennete girmelerini dilemediği için beklettiğini, sonra onlara kerem edip cennete girmelerine izin verdiğini aktarmaktadır.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 182.

¹⁴⁸ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 331.

¹⁴⁹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 155.

2.1.6. Kur'ân'ı Sebeb-i Nüzûlle Tefsir Etmeleri

Âyetlerin ve sûrelerin iniş sebepleri manasına gelen sebeb-i nüzûl, Resûlullah'ın (s.a.s.) huzurunda meydana gelen, bir veya birkaç âyetin ya da bir sûrenin nâzil olmasına sebep olan bir olay olduğu gibi, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) herhangi bir konuda yöneltilen bir soru da olabilmektedir.¹⁵⁰ Mü'minler, Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak üzere sorular sorarken, Hıristiyanlar ve özellikle Yahudiler ise Hz. Peygamber'i müşkil durumda bırakmak, imtihan ve İslâmî değerlerle istihza etmek kastıyla sorular sormuşlardır.¹⁵¹

Âyetlerin bir kısmının nüzûlü bir sebebe bağlı iken, büyük bir kısmı muayyen bir olaya, belirli bir sebebe bağlı olarak inmeyip, genellikle insanları, ihtiyaçları hususunda bilgilendirmek, yönlendirmek veya uyarmak maksadıyla nâzil olmuştur.¹⁵²

Sebeb-i nüzûl hakkında söz söylemek, Kur'ân'ı Kerîm'in nüzûlüne şahit olan ve nüzûl sebeplerini bilenlerden rivâyet edilmiş ve onlardan işitilmiş olması şartına bağlanmıştır.¹⁵³

Vâhidî, sebeb-i nüzûlü bilmeden âyetlerin tefsirini anlamamanın ve ilâhî maksada uygun olarak yorumlamanın mümkün olmayacağını bildirmektedir.¹⁵⁴ Sebeb-i nüzûlü bilmek, âyetin yanlış anlaşılmasının önüne geçer.¹⁵⁵ Yüce Allah'ın hükümlerini ve onların açıklanışındaki hikmeti anlamak kolaylaşır. Aynı zamanda nüzûl sebebi âyetin içerdiği hükmü tahsis eder. Âyetlerden kastedilen mana kolaylıkla ve doğru bir şekilde anlaşılır.¹⁵⁶

Bu konuda uzman olan Vahidî'nin tefsirine baktığımızda esbâb-ı nüzûle önem verdiğini görmekteyiz. Müfessirimiz ekseri sebeb-i nüzûlü zikredip sonra âyetin tefsirine geçtiği gibi, âyetin tefsirini yaptıktan sonra sebeb-i nüzûlü naklettiği de görülmektedir. Müellif bir âyet için sadece bir nüzûl sebebine yer vermekte, farklı bir nüzûl sebebine yer vermemektedir. Yine senetlere yer vermemekte, râvi ismi zikretmemekte ve kaynak göstermemektedir. Müellifin, *Esbâbü'n-nüzûl* adlı eserine baktığımızda aynı âyetle ilgili

¹⁵⁰ Zürcânî, *Menâhil*, I, 106; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 219.

¹⁵¹ Alican Dağdeviren, *Kur'ân'da Sorular ve Cevaplar*, (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 183.

¹⁵² Demirci, Muhsin, "Esbâb-ı Nüzûl", *DİA*, I-XLIV, İstanbul, TDV Yayınları, 1995, XI, 360-362.

¹⁵³ Vahidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 4.

¹⁵⁴ Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl*, 4. Baskı, (Beyrut: Dâru İhyâi'l-ulûm, 1403/1983), 4.

¹⁵⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, I, 61.

¹⁵⁶ Gülşen, Ekrem, *Kurtubî Tefsiri'nde Esbâb-ı Nüzûl*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s.73.

olarak farklı nüzûl sebeplerini verdiğini ve tüm rivâyetleri senetleriyle birlikte zikrettiğini görürken, *el-Vecîz*'de ise böyle bir metod uygulamadığı dikkatimizi çekmektedir. Keza Vâhidî sebab-i nüzûlü zikrederken bazen kısa bazen de uzun açıklamalarda bulunmaktadır.

Müfessirimiz, sebab-i nüzûlleri naklederken “فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى”¹⁵⁷, “فَنَزَّلَتْ”¹⁵⁸, “فَنَزَّلَ”¹⁵⁹, “أَنْزَلَتْ”¹⁶⁰ ve “نَزَّلَتْ”¹⁶¹ gibi kalıpları kullanmaktadırlar.

Celâleyn tefsirinde de sebab-i nüzûle yer verildiği görülmektedir. Müfessirin bazen sebab-i nüzûlü açıklayıp sonra âyetin tefsirine geçtiği bazen de âyetin tefsirini yaptıktan sonra sebab-i nüzûlü açıkladığı müşahede edilmektedir. Bilindiği üzere bazı âyetlerin bir nüzûl sebebi olduğu gibi bazı âyetlerin de birden çok nüzûl sebebi olabilmektedir. Müellif bir âyet için sadece bir nüzûl sebebini bildirmekte, farklı bir nüzûl sebebine yer vermemektedir. Bunun sebebi, tefsire aldığı esbâb-ı nüzûlü âyetin anlaşılması için yeterli görmüş olabileceği gibi tefsirinde sahih olana yer verip diğerlerini zayıf olarak kabul etmesi de olabilir. Müfessir âyetin iniş sebebini zikrederken senet kullanmamakta, herhangi bir râviden nakletmemekte ve kaynak göstermemektedir. Sebab-i nüzûlü zikrederken bazen kısa açıklamalar yapmakta bazen de olayı uzun uzun anlatmaktadır.

Müfessirimiz aşağıdaki örneklerde de göreceğimiz üzere, sebab-i nüzûlleri naklederken “سَبَبُ نَزُولِهَا”¹⁶², “فَنَزَّلَ”¹⁶³, “نَزَّلَ”¹⁶⁴, “نَزَّلَتْ”¹⁶⁵ ve “وَنَزَّلَ”¹⁶⁶ kalıplarını kullanmaktadır.

¹⁵⁷ Bk. el-Enfâl 8/22, Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 458; Meryem 19/64, Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 683.

¹⁵⁸ Bk. en-Nisâ 4/32, Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 271; et-Tevbe 9/11, Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 483.

¹⁵⁹ Bk. el-Mâide 5/93, Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 93.

¹⁶⁰ Bk. el-İsrâ 17/80, Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 644;

¹⁶¹ Bk. el-En‘âm 6/52, Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 355; es-Secde 32/18, Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 854

¹⁶² Bk. el-Bakara 2/143, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 21.

¹⁶³ Bk. el-Bakara 2/139, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 20; en-Nisâ 4/88, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 91.

¹⁶⁴ Bk. el-Bakara 2/272, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 45; el-Enfâl 8/1 Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 176.

¹⁶⁵ Bk. el-En‘âm 6/26, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 129; et-Tevbe 9/19, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 188.

¹⁶⁶ Bk. el-Bakara 2/197, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 30; Âl-i İmrân 3/169, Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 71.

el-Vecîz ve Celâleyn'e baktığımızda müfessirlerimizin bazen bir âyette aynı nüzûl sebebini naklettiklerini, bazen de biri bir âyetin sebeb-i nüzûlünü verirken diğersinin âyet hakkında herhangi bir sebebe yer vermediğini görmekteyiz.

Biz tefsirimizde yer alan sebeb-i nüzûl örneklerimizi, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) soru sorulmasının akabinde nazil olan âyetler, bir olayın ardından nâzil olan âyetler, savaşlarla ilgili olarak nâzil olan âyetler, ehli kitap, müşrikler ve münafıklar hakkında nâzil olan âyetler olarak ele alacağız. Yine Hz. Peygamber'den istekte bulunulması hakkında nâzil olan âyetlere de yer vereceğiz.

2.1.6.1. Hz. Peygamber'e Soru Sorulması Neticesinde Nâzil Olan Âyetler

Bazen Resûlullah'a sorulan bir soru, o konu hakkında bir âyetin nâzil olmasına sebep olmuştur. Şimdi konumuzla ilgili olarak ilk önce Vâhidî'nin tefsirinden örnekler verelim.

Örnek 1:

Müfessir, kible değişince Yahudilerin “İçinizden ilk kibleye karşı namaz kılıp bu âyet inmeden ölenlerin durumu nedir? Onlar dalalet üzere mi öldü?” diye sormaları üzerine “... وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ” kalıbını kullanarak, Yüce Allah'ın “... وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ” kalıbını kullanarak, Yüce Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl'e tabi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırt edelim diye kible yaptık. Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz, Allah insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir” (Bakara 2/143) âyetini inzâl buyurduğunu nakletmektedir. Müfessirimiz, böylece Allah'ın ilk kibleye karşı kılınan namazların boşa gitmeyeceğini açıkladığını ve mü'minlere karşı çok şefkatli ve çok merhametli olduğunu bildirdiğini nakletmektedir.¹⁶⁷

Örnek 2:

¹⁶⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 135.

Vahidî, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) sadakanın gizli verileri mi daha faziletli, açıktan verileri mi? sorusu sorulduğunda “فنزلت هذه الآية” ifadesiyle “إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ”
تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ / Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel! Fakat onları gizleyerek fakirlere verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına da keffaret olur. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır” (Bakara 2/271) âyetinin nâzil olduğunu ifade etmektedir.

Müfessirimiz burada, âyetin nafîle olarak verilen sadakalar hakkında indiğini, farzı açıktan eda etmek daha faziletli olduğu için, farz olan zekât hakkında olmadığını ifade etmektedir. Bazı müfessirler ise âyetin genel olduğunu, farz da olsa nafîle de olsa sadakaların açıktan verilmesinin faziletli olduğunu zikretmektedir.¹⁶⁸ Müfessirimizin bu konuda yazdığı *Esbâbü'n-nüzûl* adlı eserine baktığımızda, bu âyet ile ilgili Kelbî'den tek nüzûl sebebi rivâyet ettiğini görmekteyiz.¹⁶⁹

Örnek 3:

“Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?” (Mâide 5/91) âyeti nazil olunca sahâbiler vazgeçtik dediler ve Resûlullah'a geçmişte içki içen ve kumardan elde ettiği parayı kullanan kardeşlerimiz hakkında ne dersiniz? diye soru sordular. Bunun üzerine “لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا”
الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ / İman edip salih ameller işleyenlere; Allah'a karşı gelmekten sakındıkları, iman ettikleri ve salih amel işledikleri, sonra Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve iman ettikleri, sonra yine Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve iyilik ettikleri takdirde, daha önce tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur. Allah iyilik edenleri sever” (Mâide 5/93) âyetinin nâzil olduğunu ve bundan sonra sakındıkları takdirde, haram kılınmadan önce içki içmelerinden ve

¹⁶⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 190.

¹⁶⁹ Vahidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 48.

kumardan elde ettiği parayı yemelerinden dolayı sorumlu olmadıklarının açıklandığını “فَنَزَلَ” kalıbıyla nakletmektedir.¹⁷⁰

Şimdi de konumuz ile ilgili diğer tefsirimiz Celâleyn’de bulduğumuz örnekleri görelim:

Örnek 1:

وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ “
وَمَا كَانَ اللَّهُ بِهَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ / Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah’ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl’e tâbi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırt edelim diye kible yaptık. Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.” (Bakara 2/143).

Müfessirimiz, bu âyetin sebab-i nüzûlünü, “سَبَبُ نُزُولِهَا السُّؤَالُ عَمَّنْ مَاتَ قَبْلَ التَّحْوِيلِ” Hz. Peygamber’e (s.a.s.) kible değiştirilmeden önce ölen kişilerin durumu hakkında soru sorulması olarak nakletmektedir.¹⁷¹ Kudüs’teki Beytülmakdis’e doğru namaz kılan mü’minler, kiblenin değiştirilmesiyle Mekke’deki Kâbe’ye doğru namaz kılmaya başlamış, daha önce Kudüs’e doğru kılınan namazların kabul olmayacağı kaygısına kapılmışlardır. Kudüs’e doğru namaz kılıp, kible değişmeden ölenlerin akıbetini Hz. Peygamber’e (s.a.s.) sormuşlar ve bu soru üzerine Yüce Allah, kendisine iman ve itaatın bir gereği olarak yapılan amelleri kabul edeceğine dair yukarıda zikrettiğimiz âyeti inzâl buyurmuştur. Görüldüğü üzere sebab-i nüzûlün bilinmesi âyetin doğru anlaşılmasına vesile olmaktadır. Müfessirin sebab-i nüzûl hakkında yazdığı eseri *Lübâbü’n-nükûl*’a baktığımızda, bu olay ile ilgili Berâ’dan bir nakilde bulunduğunu görmekteyiz.¹⁷²

Örnek 2:

Yine müellif, insanlardan bir kısmının Resûlullah’a (s.a.s.) “Rabbimiz yakın mıdır, ona içimizden münacatta mı bulunalım? Yoksa uzak mıdır, Ona seslenelim mi?” diye

¹⁷⁰ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 335.

¹⁷¹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 21.

¹⁷² Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl*, 29.

Vâhidî, “الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلاَنِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ” /

Mallarını gece gündüz; gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar var ya, onların Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir” (Bakara 2/274) âyetinin, Hz. Ali hakkında nazil olduğunu, Hz. Ali'nin sadece dört dirhem parası olduğunu ve bir dirhemi gizli olarak, bir dirhemi açıktan, bir dirhemi gece, bir dirhemi gündüz tasadduk ettiğini ifade etmekte ve nüzûl sebebini “نَزَلَتْ”

kalıbını kullanarak nakletmektedir.¹⁷⁷ Bu haberi müfessir *Esbâbü'n-nüzûl* isimli eserinde İbn Abbâs'a dayanan bir senetle zikretmektedir.¹⁷⁸ Tefsirimiz *el-Vecîz* de ise birkaç rivâyetten biri olan zikrettiğimiz haberi senetsiz olarak nakletmektedir.

Örnek 2:

“إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ...” / Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır...” (et-Tevbe 9/111). Akabe beyatında Ensar Rasûlullah'a (s.a.s.) Allah'a kulluk etmek, hiçbir şeyi Allah'a ortak koşmamak ve kendilerini korudukları gibi Hz. Peygamber'i korumak üzere beyat ettiler. Sonra “Ya Rasûlallah biz böyle davrandığımızda bize ne vardır?” dediler. Hz. Peygamber: “Cennet” buyurdular. Bunun üzerine “Beyatımız kazançlı oldu, asla beyatımızı bozmayız” dediler. Müfessirimiz bu olay üzerine “فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ” ibaresiyle âyetin indiğini nakletmektedir.¹⁷⁹ *Esbâbü'n-nüzûl*'de ise müfessirimiz Kâ'b el Kurâzi'den bu haberi nakletmektedir.¹⁸⁰

Örnek 3:

Müfessirimiz, “وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ” / Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini emrettik. Şâyet onlar seni, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi bana ortak koşman için zorlarsa, bu takdirde onlara itaat etme. Dönüşünüz ancak bana olacaktır ve ben yapmakta olduklarınızı size haber vereceğim” (Ankebût 29/8) âyetinin Sa'd b. Ebî Vakkas'ın Müslüman olduğunda

¹⁷⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 191.

¹⁷⁸ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 50.

¹⁷⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 482-483.

¹⁸⁰ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 150

indirildiğini bildirmektedir. Annesi onun Müslüman olduğunu öğrenince, Hz. Muhammed'i inkar edip daha önceki inancına dönmediği müddetçe hiçbir şey yemeyeceğine, içmeyeceğine ve hiçbir evin altında gölgelenmeyeceğine yemin etti. Bunun üzerine Sa'd İbn Ebi Vakkas'a annesini hoşnut edip ona iyi davranması ancak şirk konusunda ona itaat etmemesinin emredildiğini ifade ederek rivâyetle ilgili “أُنزِلَتْ” kalıbını kullanmaktadır.¹⁸¹ Yine müellifimiz, *Esbâbü'n-nüzûl*'de bu âyetle ilgili üç ayrı rivâyette bulunmakta ve rivâyetleri senetlerini vererek nakletmektedir. Tefsirinde ise bir tanesini izah etmekle iktifa etmektedir.¹⁸²

Diğer tefsirimiz Celâleyn'de konuyla ilgili örnekler görmekteyiz. Şimdi onlara bir göz atalım:

Örnek 1:

Müfessir, “وَإِخْرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَحِيمٌ” /

Diğer bir kısmı ise, günahlarını itiraf ettiler. Bunlar salih amelle kötü ameli birbirine karıştırmışlardır. Umulur ki Allah tövbelerini kabul eder. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir” (Tevbe 9/102) âyet-i kerîmesinin, Tebük gazvesine çıkmayıp, kendileri hakkında nazil olan âyetleri duyunca, kendilerini mescidin direklerine bağlayan, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) başka hiç kimsenin kendilerini o direklerden çözemeyeceğine yemin eden Ebû Lübâbe ve arkadaşları hakkında nazil olduğunu nakletmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) onları çözmesi üzerine de bir sonraki âyet nâzil olmuştur.¹⁸³ Müellif “

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا” / Onların mallarından, onları kendisiyle

arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir. Allah hakkıyla iştiridir, hakkıyla bilendir” (Tevbe 9/103) âyetin her iki nüzûl sebebini de “نَزَلَتْ” kalıbıyla nakletmektedir. *Lübâbü'n-nükûl*'de Süyûtî'nin bu konuyla ilgili dört rivâyet naklettiği görülmektedir.¹⁸⁴

¹⁸¹ Vâhidî, *Vecîz*, 2: 829.

¹⁸² Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 195-196.

¹⁸³ Mahallî – Süyûtî, *Celâleyn Tefsiri*, 202.

¹⁸⁴ Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl*, 123-124.

Örnek 2:

Müfessir, “قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً”

/ De ki: Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur’ân’ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler” (İsrâ 17/88) âyetinin, müşriklerin “Dilesek biz bunun benzerini söyleriz” sözlerini reddetmek için nâzil olduğunu ifade etmekte ve “نَزَلَ” kalıbını kullanmaktadır.¹⁸⁵

Örnek 3:

Mahallî Hucurât sûresinde geçen âyetin, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Beni Mustalik’e zekât memuru olarak gönderdiği Velid b. Ukbe hakkında nâzil olduğunu ifade etmektedir. Velid, cahiliye döneminde bu kavimle arasında yaşanan bir düşmanlıktan dolayı korkup geriye dönmüş, Hz. Peygamber’e (s.a.s.) zekâtı vermedikleri gibi kendisini öldürmeye çalıştıklarını söylemiştir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) Mustalikoğulları ile savaşmaya karar vermiştir. Mustalikoğulları ise Hz. Peygamber’e gelerek haklarında söylenenlerin doğru olmadığını haber vermişler ve yurtlarına geri dönmüşlerdir. Ardından “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ بِبِئْسَ بِنْتٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ

مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ / Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın” (Hucurât, 49/6) âyeti nazil olunca Resûlullah (s.a.s.) Mustalikoğullarına bir memur göndermiştir. Oraya yerleşen memur kendilerinden hayırdan başka bir şey görmediğini Hz. Peygamber’e bildirmiştir. Müfessir sebep-i nüzûlü aktarıırken burada “ونزل” kalıbını kullanmaktadır.¹⁸⁶

2.1.6.3. Savaşlarla İlgili Nâzil Olan Âyetler

Tefsirlerimizde savaşlarla ilgili âyetlerin nüzûl sebebine de yer verilmektedir. Vâhidî’nin tefsirinde konu ile ilgili örneklere rastlamaktayız. Şimdi onları görelim:

Örnek 1:

¹⁸⁵ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 290.

¹⁸⁶ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 515.

Müfessir, “ وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ” / Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz” (el-Bakara 2/154) âyetini, Allah Teâlâ’nın Bedir şehitleri hakkında inzâl buyurduğunu ifade etmektedir. Bedir şehitleri hakkında falan kişi öldü, dünya nimetlerinden mahrum oldu diye konuşulmaktadır. Bunun üzerine Yüce Allah onlara “Allah yolunda öldürülenlere, ölümler demeyin, bilakis onlar diridirler” buyurmakta, şehitlerin cennette istirahat ettiklerini bildirmektedir. Müfessir esbâb-ı nüzûlü “نَزَلَتْ” kalıbını kullanarak nakletmektedir.¹⁸⁷ Vahidî, *Esbâbü’n-nüzûl*’de bu âyetle ilgili tek bir nüzûl sebebi bildirmekte, farklı olarak Bedir’de şehit olanların Ensar’dan sekiz, Muhacir’den altı kişi olduğunu nakletmektedir.¹⁸⁸

Örnek 2:

“... وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ...” / Kitap ehlinde birçoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler...” (Bakara 2/109). Müfessirimiz “Ehli kitaptan birçoğu ister ki...” âyetinin, Uhud savaşının akabinde Yahudilerin Müslümanlara, başınıza neler geldiğini görmüyor musunuz? Hak üzere olsaydınız mağlup olmazdınız. Bu sebeple bizim dinimize geri dönün, demeleri üzerine nâzil olduğunu izah etmektedir. Bunun akabinde Allah’ın onlar hakkında “İçlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler” buyurduğunu ifade ederek, Yahudilerin bu isteklerinin hased ve kıskançlıklarından kaynaklandığı izahını getirmektedir.¹⁸⁹ Yine müfessirimiz *Esbâbü’n-nüzûl* adlı eserinde, biri İbn Abbâs’tan olmak üzere senetleriyle birlikte iki rivâyette bulunmaktadır.¹⁹⁰ Tefsirinde ise senet ve râvi ismi zikretmeden İbn Abbâs’ın rivâyetini naklettiğini görmekteyiz.

Örnek 3:

“... إِمَّا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوهُ...” / Mü’minler ancak Allah’a ve peygamberine inanan, onunla beraber toplumu ilgilendiren bir iş

¹⁸⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 139-140.

¹⁸⁸ Vâhidî, *Esbâbü’n-nüzûl*, 23.

¹⁸⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 125.

¹⁹⁰ Vâhidî, *Esbâbü’n-nüzûl*, 19.

üzerindeyken ondan izin almadan çekip gitmeyen kimselerdir...” (en-Nûr 24/62). Müfessirimiz, Hendek çukuru kazılırken münafıkların Hz. Peygamber’in (s.a.s.) emri olmadan ayrılıp gitmelerini bu âyetin sebep-i nüzûlü olarak ifade etmektedir. Müslümanların ise hazır buldukları bir savaş, Cuma namazı ve bir işi istişare için toplandıklarında, Resûlullah’tan izin almadan ayrılmadıklarını nakletmektedir.¹⁹¹

Şimdi Celâleyn tefsirinde, bu konu ile ilgili bulduğumuz örneklere yer verelim.

Örnek 1:

Süyûtî, Bedir’den dönerken Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Yahudilere İslâmiyeti tebliğ etmesinin akabinde Yahudilerin, “Savaşmaktan haberi olmayan Kureyşten bir askeri öldürmüş olman seni aldatmasın” demeleri üzerine bu âyetin indiğini “وَنَزَلَ” kalıbını kullanarak nakletmektedir.¹⁹² “قَالَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُخْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ” / İnkâr edenlere de ki: Yakında mağlup olacaksınız ve cehenneme sürüleceksiniz. Orası kalınacak ne kötü bir yerdir!” (Âl-i İmrân 3/12).

Örnek 2:

“لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ” / Bu işte senin yapacağın bir şey yoktur. Allah, ya tövbelerini kabul edip onları affeder, ya da zalim olduklarından dolayı onlara azap eder” (Âl-i İmrân 3/128) Müfessirimiz bu âyeti kerimenin, Uhud gününde Resûli Ekrem’in dişleri kırılıp, yüzü yaralandığında “Peygamberlerinin yüzünü kana bulayan bir kavim nasıl felah bulur?” demesi üzerine nâzil olduğunu “وَنَزَلَ” kalıbını kullanarak ifade etmektedir.¹⁹³ Müellifimiz, *Lübâbü'n-nükûl* adlı eserinde bu âyetle ilgili beş rivâyet zikretmekte ve rivâyetleri senetlerini vererek nakletmektedir. Ayrıca bazı hadisleri tahrîc etmektedir.¹⁹⁴ Tefsirimizde ise bir tanesini vermekle iktifa etmektedir.

Örnek 3:

¹⁹¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 772.

¹⁹² Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 50.

¹⁹³ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 65.

¹⁹⁴ Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl*, 57-58.

Uhud savaşında Hz. Hamza'nın şehit edilip, azalarının kesildiğine şahit olan Resûlullah "Allah'a yemin ederim ki senin yerine onlardan yetmiş kişiye aynısını yapacağım" buyurdu. Süyûtî bunun üzerine Yüce Allah'ın " وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ / Eğer ceza verecekseniz size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır" (en-Nahl 16/126), âyetini inzâl ettiğini ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sabredip, yemininden dolayı kefarete geçtiğini "ونزل" kalıbını kullanarak bildirmektedir.¹⁹⁵ Müfessirimiz, *Lübâbü'n-nükûl*'de bu âyeti kerimenin nüzûlü ile ilgili iki rivâyette bulunmakta ve rivâyetleri senetlerini vererek nakletmektedir.¹⁹⁶ Tefsirinde ise sadece bir tanesini nakletmektedir.

2.1.6.4. Ehli Kitapla İlgili Nâzil Olan Âyetler

Vâhidî'nin tefsirine baktığımızda ehli kitap hakkında âyetlerin nüzûl sebebine yer verdiğini görüyoruz. Tefsirimizde konu hakkında geçen örneklere yer verelim:

Örnek 1:

Vâhidî, "إِشْءٌ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِيَّ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا", ne sizin kuruntunuza, ne de kitap ehlinin kuruntusuna göredir. Kim kötü bir iş yaparsa onunla cezalandırılır. O kendisine Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulabilir" (en-Nisâ 4/123) âyetinin nüzûl sebebi olarak Kureyşli Kâfirleri ve Yahudileri zikretmektedir. Kureyş yeniden dirilmeyeceklerini ve hesaba çekilmeyeceklerini, Yahudiler ise kendilerine ateşin sayılı gün dokunacağını iddia etmektedirler. Yüce Allah bu âyeti inzâl ederek durumun onların düşündüğü gibi olmadığını, kötülük yapanların cezalandırılacağını zikretmekte ve "نَزَلَتْ" kalıbını kullanarak nakletmektedir.¹⁹⁷

Müellifimiz, *Esbâbü'n-nüzûl*'de konu ile ilgili iki rivâyet zikrederken tefsirinde bir tanesini nakletmekle yetinmektedir.¹⁹⁸

Örnek 2:

¹⁹⁵ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 280.

¹⁹⁶ Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl*, 135.

¹⁹⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 291.

¹⁹⁸ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 103-104.

Müfessir “ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنزِلَتِ التَّوْرَةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ / Ey kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz. Oysa Tevrat da, İncil de ondan sonra indirilmiştir. Siz hiç düşünmüyor musunuz?” (Âl-i İmrân 3/65) âyetinin tefsirinde, Hz. Peygamber’in yanında iken Yahudi ve Hıristiyanların tartışmalarını ayetin sebeb-i nüzûlü olarak zikretmektedir. Yahudiler Hz. İbrahim’in Yahudi olduğunu, Hıristiyanlar ise Hıristiyan olduğunu iddia etmektedirler. Allah Teâla ise Tevrat ve İncil’in ondan sonra indirildiğini bildirerek iddialarının gerçek olamayacağını buyurmaktadır.¹⁹⁹

Örnek 3:

“وَأِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ / Aralarında hüküm vermesi için Allah’a (Kur’ân’a) ve peygambere çağırıldıkları zaman, bir de bakarsın ki içlerinden bir grup yüz çevirmektedir” (en-Nûr 24/48). Müellif, bu âyetin münafıklardan Bısr ve Yahudi olan hasmı hakkında nâzil olduğunu ifade etmektedir. Yahudinin aralarında Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hüküm vermesini istediğini ve onu Resûlullah’a götürmek için ısrar ettiğini, Münafığın ise aralarında hüküm vermesi için Kâ’b b. Eşref’e götürmek istediğini anlatmaktadır. Münafıkların aleyhinde karar verilince Allah Resûlü’nün hükmünden yüz çevirdiklerini, karar kendilerinin lehinde olduğunda ise Allah’ın “ وَإِنْ يَكُنْ هُمْ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ / Ama gerçek (verilen hüküm) kendi lehlerinde ise, boyun eğerek ona gelirler” (en-Nûr 24/49) âyetinde buyurduğu gibi, herkesten önce Hz. Peygamber’in hükmüne koştuklarını nakletmektedir.²⁰⁰ Müfessirin diğer eseri *Esbâbü’n-nüzûl*’de konu ile ilgili aynı açıklamalarda bulunmaktadır.²⁰¹

Tefsirimiz Celâleyn’de geçmekte olan örneklere de yer verelim:

Örnek 1:

Müfessirimiz, Yahudi âlimlerinin Müslüman akrabalarına “Siz Muhammed’in dini üzere sabit kalın. Çünkü O din haklıdır” demeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğunu ifade

¹⁹⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 216.

²⁰⁰ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 767.

²⁰¹ Vâhidî, *Esbâbü’n-nüzûl*, 188.

etmekte ve “وَنَزَّلَ” kalıbını kullanmaktadır.²⁰² “آتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ” / Siz Kitabı (Tevrat’ı) okuyup durduğunuz halde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığının çirkinliğini) anlamıyor musunuz? ” (el-Bakara 2/44) âyetinden Yahudi âlimlerinin İnsanlara iyiliği, Hz. Muhammed’e iman etmeyi emrettikleri halde kendilerinin iman etmedikleri anlaşılmaktadır. Müfessirimizin diğer eseri *Lübâbü’n-nükûl*’a baktığımızda sebep-i nüzûl ile ilgili tek bir rivâyete yer verdiğini görmekteyiz.²⁰³

Örnek 2:

Müellif, Yahudilerden İbn Sûriyâ’nın, Hz. Peygamber’e (s.a.s.) veya Hz. Ömer’e, vahyi hangi meleğin getirdiğini sorduğunu, Cibrîl cevabını alınca, O bizim düşmanımızdır zira azapla gelir dediğini ifade etmektedir. Müfessir, İbn Sûriyâ’nın, vahyi getiren melek, bolluk ve barışla gelen Mikâîl olsaydı, iman ederdik demesinin ardından şu âyet-i kerimenin nâzil olduğunu “فَنَزَّلْنَا” kalıbını kullanarak nakletmektedir.²⁰⁴ “قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا” / De ki: Her kim Cebrâil’e düşman ise, bilsin ki o, Allah’ın izni ile Kur’ân’ı; önceki kitapları doğrulayıcı, mü’minler için de bir hidayet rehberi ve müjde verici olarak senin kalbine indirmiştir” (el-Bakara 2/97). *Lübâbü’n-nükûl*’de ise konumuzla ilgili iki rivâyet senetleriyle birlikte zikredilmektedir.²⁰⁵

Örnek 3:

Süyûtî, “مَا كَانَ لِيَشْرَ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ...” / Allah’ın, kendisine Kitab’ı, hükmü (hikmeti) ve peygamberliği verdiği hiçbir insanın, “Allah’ı bırakıp bana kullar olun” demesi düşünülemez...” (Âl-i İmrân 3/79) âyetinin tefsirinde, Necran Hıristiyanlarının, Hz. İsâ’nın kendisini Rab edinmelerini emrettiğini iddia etmeleri ve bazı Müslümanların Hz. Peygamber’e secde etmek istemeleri üzerine

²⁰² Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 6.

²⁰³ Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl*, 19.

²⁰⁴ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 14.

²⁰⁵ Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl*, 21-22.

bu âyetin indirildiğini ifade etmektedir.²⁰⁶ Yine müfessirimiz *Lübâbü'n-nükûl* isimli eserinde konuyla ilgili biri İbn Abbâs'tan olmak üzere iki ayrı rivâyette bulunmaktadır. İbn Abbâs'ın rivâyetinde Hz. Peygamber (s.a.s.) Hıristiyanları İslâm'a davet ettiğinde, onlar Hıristiyanların İsa'ya (a.s.) ibadet ettiği gibi sana ibadet etmemizi mi istiyorsun? diye sordukları, Resûlullah'ın bundan Allah'a sığınırım demesi üzerine bu âyetin nâzil olduğu nakledilmektedir.²⁰⁷

2.1.6.5. Müşrikler ve Münafıklarla İlgili Nâzil Olan Âyetler

Tefsirlerde müşriklerin ve münafıkların, Müslümanlara karşı takındıkları tavırlar karşısında bazı âyetlerin indiğini de görmekteyiz. Şimdi bu örneklere yer verelim.

Örnek 1:

Müfessir, “...إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ...” (Âl-i İmrân 3/19) müşriklerin kendi dinleriyle övünüp, onlardan her bir fırkanın “Bizim dinimizden başka din yoktur ve bizim dinimiz sadece Allah'ın dinidir” ifadelerini bu âyetin sebebi nüzûlü olarak zikretmektedir.²⁰⁸

Örnek 2:

Vâhidî “...قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ أَتَيْنَكُمْ” (De ki: “Şahitlik bakımından hangi şey daha büyüktür?” De ki: “Allah benimle sizin aranızda şahittir. İşte bu Kur'ân bana, onunla sizi ve eriştiği herkesi uyarayım diye vahyolundu. Gerçekten siz mi Allah ile beraber başka ilahlar olduğuna şahitlik ediyorsunuz?” De ki: “Ben şahitlik etmem. O, ancak tek bir ilahdır. Şüphesiz ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım” (el-En'âm 6/19) âyetini tefsir ederken, Mekke'li müşrikler Hz. Peygamber'e (s.a.s.) “Peygamberliğin hakkında bize şahitlik edecek birini getir, Ehli Kitap bile seni inkâr ediyor” dedikleri için bu âyetin nâzil olduğunu

²⁰⁶ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 59.

²⁰⁷ Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl*, 54.

²⁰⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1, 202.

nakletmekte ve rivâyette “فَنَزَلَتْ هَذِهِ آيَةٌ” kalıbını kullanmaktadır.²⁰⁹ *Esbâbü'n-nüzûl*'e baktığımızda bu nüzul sebebinin Kelbî'den rivâyet edildiğini görmekteyiz.²¹⁰

Örnek 3:

Müfessirimiz, “وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَعْنُ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لِيُؤْمِنَنَّ بِهَا قُلُوبُ إِيْمَانِ الْآيَاتِ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا

جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ / Eğer kendilerine (başka) bir mucize gelirse mutlaka ona inanacaklarına

dair en güçlü yeminleriyle Allah'a yemin ettiler. De ki: Mucizeler ancak Allah katındadır. O mucizeler geldiği vakit de inanmayacaklarını siz ne bileceksiniz?” (el-En'âm 6/109) âyetinin, müşriklerin kendilerine bir âyet geldiği takdirde iman edeceklerine dair yemin etmeleri ve Müslümanların da bunu arzu etmeleri sebebiyle nâzil olduğunu ifade etmekte ve bu âyeti kerime ile Allah Teâlâ'nın, müşriklerin iman etmeyeceklerini bildirdiğini “فَأَنْزَلَ اللَّهُ هَذِهِ آيَةً” kalıbını kullanarak izah etmektedir.²¹¹

Müfessir, *Esbâbü'n-nüzûl*'de Muhammed b. Kâ'b'den rivâyeti senediyle birlikte ve daha detaylı olarak nakletmektedir.²¹²

Yine diğer tefsirimize baktığımızda konu ile ilgili örnekler görebilmekteyiz.

Örnek 1:

Süyûtî, “قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمُلْكِ نُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعْزِزُ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ ...” /

De ki: “Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelil edersin...” (Âl-i İmrân 3/26) âyetinin tefsirinde, Resûlullah'ın (s.a.s.) ümmetine Bizans ve Rum beldelerinin fethedileceğini vaat etmesi üzerine Münafıkların “heyhat, bu ne kadar uzak bir vaad” demelerinden ve bu fethin gerçekleşmesinin mümkün olamayacağı düşüncesine sahip olmalarından dolayı, Allah'ın bu âyeti kerimeyi inzâl buyurduğunu nakletmektedir.²¹³

²⁰⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1, 347.

²¹⁰ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 122.

²¹¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1, 370.

²¹² Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 126.

²¹³ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 52.

Örnek 2:

Müfessirimiz “...وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنَّ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ...” /

Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz?” (Âl-i İmrân 3/144) âyetinin Uhud Savaşı’nda Hz. Peygamber’in öldüğü haberi yayıldığı zaman Müslümanların hezimete uğramaları, bu durum karşısında münafıkların, O öldüyse dininize geri dönün demeleri üzerine indiğini nakletmektedir.²¹⁴ Müfessirin diğer eseri *Lübâbü’n-nükûl*’a baktığımızda bu âyet ile ilgili dört rivâyet bulunduğunu, müellifin tefsirinde birini zikretmekle iktifa ettiğini görmekteyiz.²¹⁵

Örnek 3:

Mahallî, “...أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ” / Yoksa biz

iman edip salih ameller işleyenleri, yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi mi tutacağız? Yoksa Allah’a karşı gelmekten sakınanları yoldan çıkan arsızlar gibi mi tutacağız?” (Sâd 38/28) âyetinin sebep-i nüzûlü olarak Mekkeli müşriklerin mü’minlere “Ahirette size verilecek mükâfat bize de verilecek” demeler olduğunu ifade etmektedir.²¹⁶

2.1.6.6. Hz. Peygamber’den İstekte Bulunmasıyla İlgili Nâzil Olan Âyetler

Bazen Mekke halkı bazen de ehli kitap Resûlullah’dan isteklerde bulunmuşlardır. Yüce Allah, bu istekleri gerçekleşmiş olsa bile, onların iman etmeyeceklerini bildiren âyetler inzâl buyurmuştur. Şimdi bu âyetlere örneklerimizde yer verelim.

Örnek 1:

“...يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ...” / Kitap ehli, senden kendilerine gökten bir

kitap indirmeni istiyorlar. (Buna şaşma!) Mûsâ’dan, bundan daha büyüğünü istemişler ve “Allah’ı bize açıkça göster” demişlerdi...” (en-Nisâ 4/153). Vâhidî, Yahudilerin Hz. Peygamber’den, Mûsâ (a.s.) gibi kitabı toplu halde, bir kerede getirmesini istemeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğunu “فأنزل الله تعالى هذه الآية” kalıbını kullanarak ifade

²¹⁴ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû’l-Celâleyn*, 67.

²¹⁵ Süyûtî, *Lübâbü’n-nükûl*, 59.

²¹⁶ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû’l-Celâleyn*, 454.

etmektedir.²¹⁷ Yine müfessirin *Esbâbü'n-nüzûl* isimli eserinde konu ile ilgili açıklamalarının tefsirdeki açıklamalarından farklı olmadığı görülmektedir.²¹⁸

Örnek 2:

Vâhidî, “وَلَوْ أَنَّ فُرَانًا سَيَّرَتْ بِهٖ الْجِبَالُ أَوْ قَطَّعَتْ بِهٖ الْأَرْضُ أَوْ كَلَّمَ بِهٖ الْمَوْتَى...” / Kendisiyle dağların yürütüleceği veya yeryüzünün parçalanacağı, ya da ölülerin konuşurulacağı bir Kur’ân olacak olsaydı (yine inanmazlardı)...” (er-Ra’d 13/31) âyet-i kerîmesinin, Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber’e, “İddia ettiğin gibi Peygamber isen Mekke’nin dağlarını yürüt, çünkü Mekke çok dardır. Yerine nehirler ve pınarlar getir, biz orada ağaçlar dikip ziraat yapalım. Atalarımızı da dirilt, senin Peygamber olduğunu bize söylesin” diye istekte bulunmaları üzere nâzil olduğunu nakletmektedir.²¹⁹ Yine *Esbâbü'n-nüzûl*’e baktığımızda âyetin nâzil olmasına sebep olan olay senet ile birlikte nakledilmekte ve daha teferruatlı olarak anlatılmaktadır.²²⁰

Örnek 3:

Müfessir, “وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ آيَاتِ اللَّهِ بَعْدَ إِذْ أَنْزَلْتُ إِلَيْكَ وَادْعُ إِلَى رَبِّكَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ” / Allah’ın âyetleri sana indirildikten sonra, sakın seni onlardan çevirmesinler. Rabbin’e çağır ve sakın Allah’a ortak koşanlardan olma!” (el-Kasas 28/87) âyetinin, Hz. Peygamber’den atalarının dinine dönmesi istendiğinde nâzil olduğunu ifade etmektedir.²²¹

Diğer tefsirimizden de konumuzla alakalı örnekler verelim.

Örnek 1:

Müfessir tefsirinde, Mekkelilerin Resûlullah’tan, Mekke’yi genişletmesini, akabinde Safa tepesini altına çevirmesini istediklerinde “أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ” / Yoksa daha önce Mûsâ’nın sorguya çekildiği gibi, siz de peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz? Her kim imanı küfre değişirse,

²¹⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1, 299.

²¹⁸ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 106.

²¹⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1, 572-573.

²²⁰ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 156.

²²¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2, 827.

o artık doğru yoldan sapmış olur” (el-Bakara 2/108) âyetinin nâzil olduğunu ifade etmektedir.²²²

Örnek 2:

Süyûtî, “وَالَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ” / Sizin ilahınız bir tek ilahtır. Ondan başka ilah yoktur. O Rahmân’dır, Rahîm’dir” (el-Bakara 2/163) âyet-i kerîmesinin, Hz. Peygamber’e, “bize Rabbini vasıfla” dediklerinde nâzil olduğunu nakletmektedir.²²³ Müfessir’in diğer eseri *Lübâbü’n-nükûl*’a baktığımızda bu âyet ile ilgili iki sebep-i nüzûl rivâyet etmekte, tefsirinde ise bir tanesini yer vermektedir.²²⁴

Örnek 3:

“وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كُتِبَتْ بِهِ الْأَمْثَلُ...” / Kendisiyle dağların yürütüleceği veya yeryüzünün parçalanacağı, ya da ölümlerin konuşuracağı bir Kur’ân olacak olsaydı (yine inanmazlardı)...” (er-Ra’d 13/31). Müfessir, müşriklerin Allah Resûlüne, “Eğer peygambersen Mekke’nin dağlarını bizden uzaklaştır, orada nehirler ve kaynak suları oluşsun ve biz de ağaç dikip orada ziraat yapalım. Senin peygamber olduğuna dair bizimle konuşmaları için atalarımızı da dirilt” demesi üzerine bu âyetin nâzil olduğunu nakletmektedir.²²⁵

Lübâbü’n-nükûl’da ise biri İbn Abbâs’tan olmak üzere iki farklı rivâyet bulunmakta ve hadisin tahricini yapmaktadır.²²⁶ Müfessirimiz Celâleyn’de senet vermeksizin tek bir rivâyet nakletmektedir.

Her iki eserimizde de müfessirlerin esbâb-ı nüzûle önem verdikleri görülmektedir. Ekseri bir nüzûl sebebini nakletmekle iktifa ettikleri, senet vermedikleri ve kaynak göstermedikleri fark edilmektedir. Yine sebep-i nüzûlü naklederken farklı bir metod uygulamadıkları görülmektedir.

²²² Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 16.

²²³ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 23.

²²⁴ Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl*, 31.

²²⁵ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 252.

²²⁶ Süyûtî, *Lübâbü'n-nükûl*, 130.

2.2. Tefsirlerin Dirâyet Açısından Karşılaştırılması

Aklî veya re'y tefsir de denilen dirâyet tefsiri, rivâyetlerle sınırlı kalmayıp dil, edebiyat ve çeşitli ilimlerle birlikte, gerektiğinde müfessirin kendi re'yine dayanarak yapılan tefsir çeşididir.²²⁷ Müfessirin dirâyet tefsirini yapabilmesi için, zaruri olarak bilmesi gereken ilimler vardır. Bu ilimlerin içinde lugat, sarf, nahiv ve iştikak gibi ilimlerin yanında fıkıh ve kelâm gibi ilimler yer almaktadır.²²⁸

Vahidî tefsirinde, lugat, sarf ve nahiv konularına yer vermekle beraber, Celâleyn tefsirinden daha az yer verdiği hatta bazı konulara hiç yer vermediği görülmektedir.

Celâleyn tefsirinde ise müfessirimiz, dirâyet metodunun içinde yer alan lugat, sarf ve nahiv konularına yer vermektedir.

Şimdi bu konuları inceleyelim:

2.2.1. Tefsirlerin Lugat Yönü

Vâhidî'ye baktığımızda kelimelerin sadece manalarını izah ettiğini, uzun açıklamalara yer vermediğini, hadislere atıfta bulunmadığını görmekteyiz.

Celâleyn ise, kelimelerin açıklamasını yapmakta, bu açıklamaları bazen hadislerle izah etmektedir. Müfessir genellikle kelimelerin manasını kısaca ifade ederken detaylı açıklamalara girmemektedir.

Şimdi konu ile ilgili örneklere bakalım.

2.2.1.1. Kelimelerin Yalnız Manasını Vermeleri

Müfessirler bazen kelimelerin sadece manasını vermekle yetinmişlerdir. Vâhidî'nin konu ile ilgili örneklerine yer verelim:

Örnek 1:

Müfessirimiz Vâhidî "قُلِ اللَّهُ يُجِيبُكُمْ مِنْهَا وَمَنْ كَلَّ كَذِبًا ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ" / De ki: "Onlardan ve her türlü sıkıntıdan sizi Allah kurtarır. Ama siz yine de ona ortak koşuyorsunuz" (el- En'âm

²²⁷ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 10; Demirci, *Tefsir Tarihi*, 159.

²²⁸ Süyûtî, *İtkân*, 2: 397-399.

6/64) âyetinin tefsirini yaparken “كُزِبَ” kelimesinin gamın ve kederin en şiddetlisi olduğunu söylemektedir.²²⁹

Örnek 2:

Müellif “وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ” / Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu. Nûh, ayrı bir yere çekilmiş olan oğluna, “Yavrucuğum, bizimle beraber sen de bin, inkârcılarla birlikte olma” diye seslendi” (Hûd 11/42) âyetinde geçen “مَوْجٍ” kelimesinin suda yükselen, gidip gelen akıntı manasına geldiğini ifade etmektedir.²³⁰

Örnek 3:

Vâhidî “بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ وَلَوْ أَلْقَىٰ مَعَاذِيرُهُ” / Hatta mazeretlerini ortaya koysa da, o gün insan kendi aleyhine şahittir” (el-Kıyâmet 75/14-15) âyetinin tefsirinde ise insan özür dilese, yaptıkları hakkında mücadele etse, bir diğer manaya göre örtüleri çekse kapıları kapatsa bile özrünün yalanlanacağını ifade etmekte ve “الْمِعْدَارُ” kelimesinin örtü manasına geldiğini nakletmektedir.²³¹

Şimdi de Celâleyn tefsirine bakalım.

Örnek 1:

Müfessir “إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ” / Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir inanmazlar” (el-Bakara 2/6) âyetinde geçen “الْإِنذَارُ” kelimesinin manası hakkında bilgi vermekte ve korkutmakla birlikte bildirmek manasına geldiğini belirtmektedir.²³²

Örnek 2:

²²⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 359.

²³⁰ Vâhidî, *el-Vecîz*, I, 521.

²³¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, II, 1154.

²³² Mahallî – Süyûtî, *Tefsîri'l-Celâleyn*, 2.

Süyûtî “مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ” / Nice memleketleri helak ettik. Onlara azabımız gece uykusuna dalmışken yahut gündüz istirahat halinde iken gelmişti” (el-A‘râf 7/4) âyetinde geçmekte olan “قَائِلُونَ” kelimesini, uyumaksızın gündüzün ortasında yapılan bir istirahat olarak açıklamaktadır.²³³

Örnek 3:

Müellif “بَن تَاسَا وَبَن يَاسَا / قَالَ إِنَّمَا أَشْكُوا بَنِّي وَخُرْنِي إِلَى اللَّهِ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ” / Ya‘kûb, “Ben tasa ve üzüntümü ancak Allah’a arz ederim. Ben Allah tarafından sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim” dedi” (Yûsuf 12/86) âyetinde geçen “بَثْ” “bess” kelimesini, herkesin tahammül gösteremeyeceği ve başkalarına yaymaktan geri duramayacağı büyük bir hüznün olarak izah etmektedir.²³⁴

2.2.1.2. Kelimelerin Manasını Verirken Hadislere İşaret Etmeleri

Vâhidî’nin tefsirinde kelimeleri açıklarken hadislere atıfta bulunmadığı, Celâleyn’in ise âyetleri tefsir ederken, yeri geldikçe kelimelere hadisle açıklama getirdiği görülmektedir.

Örnek 1:

Süyûtî, “الَّذِينَ آمَنُوا وَمَنْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ هُمُ الْآمِنُونَ وَهُمْ مُهْتَدُونَ” / İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır” (el-En‘âm 6/82) âyetinde geçen “ظَلَمَ” “zulüm” kelimesinin şirk manasına geldiğini nakletmekte, “كَمَا فَسَّرَ بِذَلِكَ فِي حَدِيثِ الصَّحِيحَيْنِ” ifadesiyle hadiste bu şekilde açıklandığına atıfta bulunmaktadır.²³⁵

²³³ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû ‘l-Celâleyn*, 150.

²³⁴ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû ‘l-Celâleyn*, 244.

²³⁵ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû ‘l-Celâleyn*, 137.

Örnek 2:

Mahallî, “ وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى / Her kim de benim zikrimden (Kur’ân’dan) yüz çevirirse mutlaka ona dar bir geçim vardır. Bir de onu kıyamet gününde kör olarak haşrederiz” (Tâhâ 20/124) âyetini tefsir ederken “ضَنْكًا” kelimesinin tenvinli olarak “ضَيْقًا” yani darlık manasında mastar olduğunu ifade ettikten sonra bir hadisi şerife atıfta bulunarak, bu darlığı, “فُسِّرَتْ فِي حَدِيثٍ بِعَذَابِ الْكَافِرِ فِي قَبْرِهِ” ifadeleriyle kâfirin kabrinde azap görmesi olarak yorumlamaktadır.²³⁶

2.2.2. Tefsirlerin Sarf Yönü

Sözlükte “değiştirmek, çevirmek” manalarına gelen sarf kelimesi, ıstılahta amelî ve ilmî olmak üzere iki şekilde açıklanmaktadır. Amelî sarf, asıl olan kelimeyi, kastedilen manayı elde etmek için, ism-i fâil, ism-i mef’ûl, ism-i tafdîl, tesniye ve cem’î gibi değişik vezinlere dönüştürmektir. İlmî sarf ise “i’râb ve binâ (mebnî) haricinde kelime yapılarının, vezinlerinin bilindiği bir ilimdir.²³⁷

Vâhidî’nin tefsirinde, kelimelerin köküne inilmediği, mastarlar hakkında bilgi verilmediği, i’lâl ve idgâm konusuna da yer verilmediği görülmektedir

Celâleyn tefsirinde ise kısmen sarf ilmine yer verilmekte, kelimelerin kökü, mazi, muzari, mastarları ve kelimelerin müfred, tesniye ve cem’îleri hakkında izahlarda bulunulmakta, i’lâl ve idgâm konularından bahsedilmektedir.

2.2.2.1. Kelimelerin Kökü Hakkında Bilgi Vermeleri

Celâleyn tefsirinden örnekler verelim:

Örnek 1:

Müellif “أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ...” / Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak halinde boşanan yağmura

²³⁶ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 319.

²³⁷ Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Hamelâvî, *Şeza'l Arfî fi Fenni's-Sarfî*, nşr. Abdülhamîd Hindivî 3. Baskı (Beyrut-Lübnan: Dâru kütübî'l-ilmîyye, 1462/2005), 12-13.

tutulmuş kimselerin durumu gibidir” (el-Bakara 2/19) âyetinde geçen “صَبَّ” kelimesinin aslının “صَاب- يَصُوبُ” kökünden gelen “صَيَّبُ” kelimesi olduğunu ifade etmektedir.²³⁸

Örnek 2:

Yine Süyûtî “وَلَكِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ” / Andolsun, eğer Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, Allah’ın bağışlaması ve rahmeti onların topladıkları (dünyalıkları)ndan daha hayırlıdır” (Âl-i İmrân 3/157) âyetini tefsir ederken “مُتُّمْ” fiilinde bulunan “mim” harfinin zamme ile de kesra ile de okunabileceğini bildirmektedir. Zamme ile okunduğunda “مَات - مَوْتُ” kökünden geldiğini, kesra ile okunduğunda ise “مَات - مَاتُ” kökünden geldiğini ifade etmektedir.²³⁹

Örnek 3:

Mahallî, “ثُمَّ بَعَثْنَاَهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَى لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا” / Biz sana onların haberlerini gerçek olarak anlatıyoruz: Şüphesiz onlar Rablerine inanmış birkaç genç yığitti. Biz de onların hidayetlerini artırmıştık” (el-Kehf 18/12) âyetinde geçen “أَحْصَى” fiilinin, fiili mazi olduğunu ve hesap etme manasına geldiğini ifade etmektedir.²⁴⁰

2.2.2.2. Mastarlar Hakkında Bilgi Vermeleri

Vecîz adlı eserimizde mastarlar konusunda verilecek örnek görememekteyiz. Celâleyen tefsirinden örnekler verelim:

Örnek 1:

Müfessir, “وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا” / İç yüzünü kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredebilirsin?” (el-Kehf 18/68) âyetinde geçmekte olan “خُبْرًا” kelimesinin tefsirinde,

²³⁸ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 3.

²³⁹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 69.

²⁴⁰ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 293.

kavrayamazsın, işin hakikatinden haberin olmaz manasında mastar olduğunu izah etmektedir.²⁴¹

Örnek 2:

Yine müellif “ فَلَمَّا اسْتَيْسَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا... / Ondan ümitlerini kesince, kendi aralarında konuşmak üzere bir kenara çekildiler” (Yûsuf 12/80) âyetinin tefsirinde “ نَجِيًّا ” lafzının mastar olduğunu, bir kişi için kullanılabileceği gibi birden çok kişiler içinde kullanılabileceğini ifade etmektedir.²⁴²

Örnek 3:

Mahallî, “ وَفُلْ رَبِّ أَنْزَلَنِي مُنْزَلًا مُبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ... / Yine de ki: “Ey Rabbim! Beni bereketli bir yere kondur. Sen konuk edenlerin en hayırlısısın” (el-Mü’minûn 23/29) âyetinde geçen “ مُنْزَلًا ” kelimesinin, “mim” harfinin zamme ile “zâ” harfinin fetha ile okunması halinde mastar veya “mim” harfinin fetha “zâ” harfinin kesra ile okunması halinde ise konaklama yeri manasına gelen ismi mekan olabileceğini dile getirmektedir.²⁴³

2.2.2.3. Tesniye ve Cem‘î Hakkında Bilgi Vermeleri

Müfessirlerimiz eserlerinde kelimelerin tesniye ve cem‘î hakkında da bilgi vermektedirler. Önce *el-Vecîz* isimli tefsirimizden örnekler verelim:

Örnek 1:

Vâhidî, “ وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ... / Biz onların kalplerindeki kini söküp attık. Artık onlar sedirler üzerinde, kardeşler olarak karşılıklı otururlar” (el-Hicr 15/47) âyetinde geçmekte olan “ سُرُرٍ ” kelimesinin “ سرير ” kelimesinin çoğulu olduğu bilgisini nakletmektedir.²⁴⁴

Örnek 2:

²⁴¹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 300.

²⁴² Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 244.

²⁴³ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 343.

²⁴⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1, 593.

Müellif “وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَى نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ” / Gemi, dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu. Nûh, ayrı bir yere çekilmiş olan oğluna, “Yavrucuğum, bizimle beraber sen de bin, inkârcılarla birlikte olma” diye seslendi” (Hûd, 11/42) âyetinin tefsirini yaparken “مَوْجٍ” lafzının “موجة” lafzının çoğulu olduğunu ifade etmektedir.²⁴⁵

Celâleyn tefsirinde konuyla ilgili örneklere göz atalım.

Örnek 1:

Müfessirimiz “دَوَاتَا أَفْنَانٍ / İki cennet de çeşit çeşit güzelliklerle bezenmiştir” (er-Rahmân 55/48) âyetinde geçmekte olan “دَوَاتَا” lafzının aslında lâmü'l-fiili “ya” olan “ذوات” kelimesinin tesniyesi olduğunu ifade etmekte, “أَفْنَانٍ” lafzının ise “فَنَن” kelimesinin çoğulu olduğunu ve ağaçlar manasına geldiğini zikretmektedir.²⁴⁶

Örnek 2:

Müfessir “خَلَقَ السَّمَوَاتِ بِعَمَدٍ تَرَوْنَهَا...” / Allah gökleri görebileceğiniz direkler olmaksızın yarattı...” (Lokmân 31/10) âyetinin tefsirini yaparken “عمد” lafzının direk manasına gelen “عماد” kelimesinin çoğulu olduğunu nakletmektedir.²⁴⁷

Örnek 3:

Müellif “قُلْ هَلْ تَرْتَضُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ...” / De ki: “Bizim için siz, (şehitlik veya zafer olmak üzere) ancak iki güzellikten birini bekleyebilirsiniz...” (et-Tevbe 9/52) âyetinde geçen “الْحُسَيْنَيْنِ” lafzının “أحسن” kelimesinin müennesi olan “حسنى” kelimesinin çoğulu olduğunu ifade etmektedir.²⁴⁸

²⁴⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1, 521.

²⁴⁶ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 532.

²⁴⁷ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 410.

²⁴⁸ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 194.

2.2.2.4. Kelimedede Meydana Gelen İ'lâl Kurallarına Yer Vermeleri

Vâhidî i'lâl kurallarına yer vermezken Celâleyn tefsirinde yer verildiğini görmekteyiz. Şimdi örnekler vererek konuyu açıklayalım:

Örnek 1:

Süyûtî, “وَإِذَا لَعْنُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ” / İman edenlerle karşılaştıkları zaman, “İnandık” derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, ‘Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz’ derler” (el-Bakara 2/14) âyetinin tefsirinde “لَعْنُوا” kelimesinin aslının “لَقِيُوا” olduğunu, zamme “ya” harfine ağır geldiği için hafzedildiğini, “ya” harfinin ise sakın “vav” harfiyle karşılaştığı için hafzedildiğini belirtmektedir.²⁴⁹

Örnek 2:

Müellif, “بَلِ آدَارِكْ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بَلِ هُمْ فِي شَكِّ مِنْهَا بَلِ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ” / Ahiret (gününün gerçekleşeceği) hakkında bilgi (peygamberler aracılığı ile) onlara peşpeşe gelmiştir. Fakat onlar bu konuda şüphe içindedirler. Daha doğrusu onlar ahiretten yana kördürler” (en-Neml 27/66) âyetinde geçmekte olan “عَمُونَ” kelimesinin aslının “عَمِيُونَ” olduğunu ötre “ya” harfine ağır geldiği için “mim” harfine nakledildiğini ve kesrenin hafzedildiğini izah etmektedir.²⁵⁰

Örnek 3:

Yine müfessir, “يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيْبًا مَّهِيلًا” / Yerin ve dağların sarsılacağı ve dağların akıp giden kum yığını olacağı günü (kıyameti) hatırla” (el-Müzzemmil 73/14) âyetini tefsir ederken “مَّهِيلًا” kelimesinin aslının “هال-يهيل” kökünden gelen “مهبول” olduğunu söylemektedir. Zamme “ى” harfine ağır geldiği için “ها” harfine

²⁴⁹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 2.

²⁵⁰ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 382.

nakledildiğini, iki sakinden biri olan “و” harfinin hazfedildiğini ve “ى” ile aynı cins olduğu için zammenin, kesreye kalbedildiğini ifade etmektedir.²⁵¹

2.2.2.5. İdgâm Konusuna Yer Vermeleri

Yine Celâleyn tefsirinden örnekler verelim:

Örnek 1:

Müfessir, “.../...Nihayet yeryüzü حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا...” (o bitkilerle) bütün zinet ve güzelliklerini alıp süslendiği ve sahipleri de onun üzerine (her türlü tasarrufa) kadir olduklarını sandıkları bir sırada, geceleyin veya güpegündüz ansızın ona emrimiz (afetimiz) geliverir...” (Yûnus 10/24) âyetinin tefsirinde “ازَّيَّنَتْ” kelimesinin aslının “تَزَيَّنَتْ” olduğunu, “ت” harfinin “ز” harfine ibdâl edildikten sonra “ز” harfine idgâm edildiğini izah etmektedir.²⁵²

Örnek 2:

Mahallî, “أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ” / Onlar bu sözü (Kur’ân’ı) hiç düşünmediler mi? Yoksa kendilerine, önceki atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?” (el-Mü’minûn 23/68) âyetini tefsir ederken “يَدَّبَّرُوا” kelimesinin aslında “يَتَدَبَّرُوا” olduğunu “ت” harfinin “د” harfine idgâm edildiğini belirtmektedir.²⁵³

Örnek 3:

Müellif “وَلَقَدْ تَرَكْنَاهَا آيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ” / Andolsun, biz onu (tufan olayını) bir ibret olarak bıraktık. Var mı düşünüp öğüt alan?” (Kamer 54/15) âyetinde geçen “مُدَكِّرٍ” kelimesinin

²⁵¹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 573.

²⁵² Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 210.

²⁵³ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 345.

aslında “مَذْتَكِرٌ” olduğunu, “ت” harfinin “د” harfine ibdâl edildiğini, “ذ” harfinin de “د” harfine ibdâl edilip idgâm edildiğini ifade etmektedir.²⁵⁴

2.2.3. Tefsirlerin Nahiv Yönü

Nahiv, sözlük anlamı olarak “yönelmek, kastetmek, izini takip etmek” manalarına gelmektedir.²⁵⁵ İlk zamanlarda dilciler tarafından gramer olarak anlaşılan nahiv, bugün söz, terkip kuralları, cümlelerin öğeleri ve i‘râbı içine almaktadır.²⁵⁶

Vahidî’nin tefsirinde diğer tefsirimiz kadar nahiv konusuna yer verilmediğini, birkaç âyette, muhtasar bir şekilde atıfta bulunulduğunu görmekteyiz. Yeri geldikçe az sayıda bulabildiğimiz örneklere yer vereceğiz:

Celâleyn tefsirinde müfessirimiz, nahiv ilmine geniş olarak yer vermektedir. Bu konulardan biri mübtedâ ve haberdir. Tefsire baktığımızda haber çeşitlerinden, müfred haber ve cümle haberdan örnekler görmekteyiz. Müellif, haberin teaddüdü hakkında örnekler verdiği gibi mukaddem mübtedâ ve mahzûf mübtedâ ile ilgili açıklamalara da yer vermektedir. Mef’ûl konusuna da değinen yazar mef’ûlün çeşitleri hakkında açıklamalar yapmaktadır. Temyîz konusunda ise, müfred yani bir kelimedede bulunan kapalılığı gideren temyîze misâl verdiği gibi, cümlede bulunan kapalılığı gideren temyîze de misâller vermektedir. Aynı zamanda tefsirimizde, fail, mübtedâ ve mef’ûl gibi öğelerden muhavvel olan temyîze örnekler bulunmaktadır. Yine müellifin temyîzin mümeyyizine tabi olduğu konusunda da izahlar yaptığı dikkatlerden kaçmamaktadır.

Hâl konusunda, bazen hâlin müfret olarak, bazen cümle olarak gelişine, bazen de hâlin tekerrür ettiğine dair örnekler görmekteyiz. Ayrıca hâl-i mukaddera ile ilgili örnek de bulunmaktadır. Sıfat konusuna da yer verilen tefsirde, müfret sıfat, cümle halinde gelen sıfat, sıfatın teaddüdü ve mahzûf mevsûf gibi konularla karşılaşılmaktadır.

Ayrıca müfessir, lafzî ve manevî te’kîde, te’kîdin müfred ve cümle halinde gelişine ve iki te’kîd’in bulunduğu âyetlere de atıfta bulunmaktadır. Tefsirinde harf-i cerler hakkında açıklamalar yapılmakta, i‘râb konusunun da üzerinde durulmaktadır.

²⁵⁴ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 528.

²⁵⁵ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, “nsh” *Lisânü'l-'Arab*, (Beirut: Dâru Sâdır, 1410/1990), 15: 309-310

²⁵⁶ İsmail Durmuş, “Nahiv”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 300.

2.2.3.1. Mübtedâ ve Haber

Bu konuda Vâhidî'nin tefsirinde bulduğumuz örneklere yer verelim:

Örnek 1:

Vâhidî, “وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِإِيمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصَلِّحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ” / İyilik etmemek, takvaya sarılmamak, insanlar arasını ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir” (el-Bakara 2/224) âyeti kerîmesinde geçen “أَنْ تَبَرُّوا” kelimesinin mübtedâ olduğunu haberinin ise mahzûf olduğunu ifade etmektedir. Bu takdirde cümlenin, iyilik yapmanız, takvaya sarılmanız ve insanların arasını düzeltmeniz daha uygundur manasına geldiğini söylemektedir.²⁵⁷

Örnek 2:

Müfessir “تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ / Bu Kur'an, Rahmân ve Rahîm olan Allah'tan indirilmedir” (Fussilet 41/2) âyetinin, mübtedâ ve haber olduğunu zikretmekle iktifa etmektedir.²⁵⁸

Diğer eserimiz Celâleyn'de geçen örneklere bakalım:

Örnek 1:

Müfessir “ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ” / Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir” (el-Bakara 2/2) âyetini tefsir ederken “ذَلِكَ” lafzının mübtedâ “لَا رَيْبَ فِيهِ” cümlesinin haber, hidayet eden manasına gelen “هُدًى” lafzının ise ikinci haber olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁹

Örnek 2:

Süyûtî, “وَجَاؤُا عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبَّرَ جَمِيلاً...” / Bir de üzerine, sahte bir kan bulaştırılmış gömleğini getirdiler. Ya'kûb dedi ki: Hayır! Nefisleriniz sizi aldatıp böyle bir işe sürükledi. Artık bana düşen, güzel bir sabırdır...” (Yûsuf 12/18)

²⁵⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1, 168-169.

²⁵⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2, 951.

²⁵⁹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîri'l-Celâleyn*, 1.

âyetinde geçen “فَصَبِرْ جَمِيلًا” tamlamasının, mahzûf mübtedâının yani “أمرى” lafzının haberi olarak geldiğini ifade etmektedir. Bu izaha göre cümle “فَأَمْرِي صَبِرٌ جَمِيلٌ” takdirindedir.²⁶⁰

Örnek 3:

Mahallî “...وَآيَةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ...” (Yâsîn 36/33) âyetinde geçen “وَآيَةٌ” lafzının mukaddem haber olduğunu izah etmektedir.²⁶¹ “الْأَرْضُ” lafzı ise muahhar mübtedâdır.

2.2.3.2. Mef‘ûl

Vecîz adlı tefsirimizde konu hakkında açıklama ve örnek bulamamaktayız. Celâleyn tefsirinden örnekler vermeye başlayalım:

Örnek 1:

Müellif, “كُلُّ نَفْسٍ دَائِمَةٌ الْمَوْتِ وَتَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ” / Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer ile de deniyoruz. Ancak bize döndürüleceksiniz” (el-Enbiyâ 21/35) âyetinin tefsirinde “فِتْنَةً” kelimesinin mef‘ûlün leh olduğunu, sabredip şükür mü edeceksiniz yoksa etmeyecek misiniz diye sizi deneyeceğiz anlamına geldiğini nakletmektedir.²⁶²

Örnek 2:

Müfessir, “أَفْئُكَا إِلَهَةً دُونَ اللَّهِ تُرِيدُونَ” / Allah’ı bırakıp da bir takım uydurma ilahlar mı istiyorsunuz?” (es-Sâffât 37/86) âyetinde geçen “أَفْئُكَا” kelimesinin mef‘ûlün leh, “إِلَهَةً” kelimesinin ise “تُرِيدُونَ” fiilinin mef‘ûlün bihi olduğunu zikretmektedir.²⁶³

Örnek 3:

²⁶⁰ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 236.

²⁶¹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 441.

²⁶² Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 323.

²⁶³ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 448.

Mahallî, فَضْلاً مِنْ اللَّهِ وَنِعْمَةً وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ / Allah, kendi katından bir lütuf ve nimet olarak böyle yaptı. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir” (el-Hucurât 49/8) âyetini tefsir ederken “فضلاً” lafzının, mukadder “أفضل” fiili ile mansub olan mef’ûlün mutlak olduğunu nakletmektedir.²⁶⁴

2.2.3.3. Hâl

Vâhidî tefsirinde hâl konusuna fazla yer vermezken, Celâleyn tefsirinde daha fazla yer verilmektedir.

Şimdi Vâhidî’nin tefsirinden örnekler vermeye başlayalım:

Örnek 1:

Müfessir وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ حِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ وَهُوَ / شَدِيدُ الْمِحَالِ / Gök gürlemesi O’na hamd ederek tespih eder. Melekler de O’nun korkusundan tespih ederler. O yıldırımlar gönderir de onlarla dilediğini çarpar. Onlar ise Allah hakkında mücadele ediyorlar. Halbuki O, azabı çok şiddetli olandır” (er-Ra’d 11/13) âyetinde geçen “وَهُمْ” zahirinin başında bulunan “ و ” harfinin vâv-ı hâliye olduğu nakletmektedir.²⁶⁵

Örnek 2:

Müellif / وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا / Antlaşma yaptığınız zaman, Allah’a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah’ı kendinize kefil kılarak pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı bilir” (en-Nahl 16/91) âyetini tefsir ederken “وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ” cümlesinin başında bulunan “و” harfinin vâv-ı hâliye olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁶

Şimdi de diğer tefsirimizden örneklerle geçelim.

²⁶⁴ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 515.

²⁶⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1, 567-568.

²⁶⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1, 617.

Örnek 1:

Süyûtî, “خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ” / Onlar orada ebedi kalacaklardır. Şüphesiz, Allah katında büyük bir mükâfat vardır” (et-Tevbe 9/22) âyetinde geçen “خَالِدِينَ” kelimesinin hâl-i mukaddera olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁷

Örnek 2:

Mahallî “وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّى إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ” / Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: Size selam olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi ebedi kalmak üzere buraya girin” (ez- Zümer 39/73) âyetinin tefsirini yaparken “وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ” cümlesinin hâl olduğunu nakletmektedir.²⁶⁸

Örnek 3:

Yine müellif, “إِذْ جَعَى إِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً” / Sen O’ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!” (el- Fecr 89/28) âyetinde geçen “رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً” lafızlarının her ikisinin de hâl olduğunu beyan etmektedir.²⁶⁹

2.2.3.4. Temyîz

Vecîz’de, temyîz konusuna da yer verilmezken, Celâleyn tefsirinde önem verildiği görülmektedir. Şimdi örneklere yer verelim:

Örnek 1:

Müfessir, “مَا هُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِأَبَائِهِمْ كَبِيرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَشَاءُونَ إِلَّا كَذِبًا” / Bu konuda ne kendilerinin, ne de atalarının hiçbir bilgisi yoktur. Ne büyük bir söz (bu) ağızlarından çıkan! Onlar ancak yalan söylüyorlar” (el- Kehf 18/5) âyetinde geçen “كَلِمَةً” lafzının

²⁶⁷ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 189.

²⁶⁸ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 465.

²⁶⁹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 593.

temyîz olduğunu, “كَبْرَتْ” fiilinde bulunan müphem zamiri açıkladığını ifade etmektedir.²⁷⁰

Örnek 2:

Müellif, “وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا” / Andolsun, biz bu Kur'an'da insanlar için her türlü misali değişik şekillerde açıkladık. Fakat insan tartışmaya her şeyden daha çok düşkündür” (el- Kehf 18/54) âyetinin tefsirinde “أَكْثَرَ” ibaresinde geçen “جَدَلًا” lafzının temyîz olduğunu ve Kâne'nin isminden menkul olduğunu, insanda en çok olan şeyin cedel olduğunu ifade etmektedir.²⁷¹

Örnek 3:

Mahallî “قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا...” / (Ey Muhammed!) De ki: Amelce en çok ziyana uğrayan kimseleri size haber verelim mi?” (el-Kehf 18/103) âyetinde geçen “أَعْمَالًا” lafzının temyîz olup mümeyyize mutabık olduğundan, çoğul geldiğini nakletmektedir.²⁷²

2.2.3.5. İstisnâ

İstisna konusuna Celâleyn tefsirinden örnek verelim:

Örnek 1:

Müellif, “وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ...” / (Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. (Ey mü'minler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram'a doğru çevirin ki, zalimlerin dışındaki insanların elinde

²⁷⁰ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 293.

²⁷¹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 299.

²⁷² Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 303.

(size karşı) bir koz olmasın...” (el-Bakara 2/150) âyetinin tefsirini yaparken âyetteki istisnânın, muttasıl istisnâ olduğunu ifade etmektedir.²⁷³

Örnek 2:

Yine müfessir, “إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ” / Ancak Allah’ın halis kulları başka” (es-Sâffât 37/40) âyetinde geçen istisnânın, munkatı istisnâ olduğunu zikretmektedir.²⁷⁴

Örnek 3:

“...إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ” / İşte bu Allah’ın, inanıp salih ameller işleyen kullarına müjdelediği şeydir. De ki: Ben buna (yaptığım tebliğ görevine) karşılık sizden, akrabalıktan doğan sevgiden başka bir ücret istemiyorum...” (eş-Şûrâ 42/23). Müfessirimiz bu âyette geçen “إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ” cümlesinde bulunan istisnâ hakkında, munkatı istisnâ olduğu bilgisini nakletmektedir.²⁷⁵

2.2.3.6. Sıfat

Sıfat konusuna çok fazla değinmeyen Vâhidî, konuyla ilgili bir iki örnekle yetinmektedir. Şimdi bu örneklere bakalım:

Örnek 1:

Müfessirimiz tefsirinde “فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقُّ مِثْلَ مَا أَنْتُمْ تَنْطِقُونَ” / Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki o (size vadolunanlar), sizin konuşmanız gibi gerçektir” (ez-Zâriyât 51/23) âyetinde geçen “مِثْلَ” kelimesinin “لَحَقُّ” kelimesinin sıfatı olduğunu ve merfû olduğunu ifade etmekte, nasb olarak okunduğunda “O sizin konuştuğunuz gibi gerçekten haktır” manasına geldiğini ifade etmektedir.²⁷⁶

Örnek 2:

²⁷³ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 22.

²⁷⁴ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 446.

²⁷⁵ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 485.

²⁷⁶ Vâhidî, *el-Veciz*, 2, 1029.

Müellif, “الَّذِينَ يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ وَيَحْشَوْنَهُ وَلَا يَحْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا” / Daha önce gelip geçen o peygamberler, Allah’ın vahiylerini tebliğ eden, Allah’tan korkan, başka hiç kimseden korkmayan kimselerdir. Allah hesap görücü olarak yeter” (el-Ahzâb 33/39) âyetinde geçen “الَّذِينَ” bir önceki ayette geçen “فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ” cümlesinin sıfatı olduğunu nakletmektedir.²⁷⁷

Bu hususta diğer tefsirimizde bulunan örneklere geçelim:

Örnek 1:

Müellif, “... وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ...” / O gün amellerin tartılması da haklıdır...” (el- A’râf 7/8) âyetinin tefsirinde “الْحَقُّ” lafzının “الْوَزْنُ” lafzının sıfatı olduğunu zikretmektedir.²⁷⁸

Örnek 2:

Müfessirimiz “...يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ أَمِنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا...” / ...Rabbi’nin âyetlerinden bazısı geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o günkü) imanı fayda vermez...” (el-En‘âm 6/158) âyette geçmekte olan “رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ أَمِنَتْ مِنْ قَبْلُ” cümlesinin “نَفْسًا” kelimesinin sıfatı olduğunu nakletmektedir.²⁷⁹

Örnek 3:

Yazar “وَكُلِّ إِنْسَانٍ أَلْمَنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا” / Her insanın amelini boynuna yükledik. Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşacağı bir kitap çıkaracağız” (el-İsrâ 17/13) âyetinde geçen “يَلْقَاهُ مَنْشُورًا” lafızlarının “كِتَابًا” lafzının sıfatı olduğunu ifade etmektedir.²⁸⁰

²⁷⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2, 867.

²⁷⁸ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 150.

²⁷⁹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 149.

²⁸⁰ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 282.

2.2.3.6. Te'kîd

Yine Vâhidî de te'kid konusuna değinilmezken, diğet tefsirimiz Celâleyn'de yer verilmektedir. Şimdi Şimdi Celâleyn tefsirinden örnekler verelim:

Örnek 1:

Müfessir, “يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ” / Onlar dünya hayatının ancak dış yönünü bilirler. Ahiret konusunda ise tamamen gaflettedirler” (er-Rûm 30/7) âyetinin tefsirini yaparken ikinci “هَمْ” zamirinin te'kîd olduğunu ifade etmektedir.²⁸¹

Örnek 2:

Süyûtî “تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ” / Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz” (el-Bakara 2/134) âyet-i kerîmesinde geçen “مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ” cümlesinin kendinden önceki cümleyi yani “لَهَا مَا كَسَبَتْ” cümlesini te'kîd ettiğini belirtmektedir.²⁸²

Örnek 3:

Yine müellif “فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ” / Bunun üzerine bütün melekler saygı ile eğildiler” (el-Hicr 15/30) âyetinin tefsirinde biri “كُلُّهُمْ” diğeri “أَجْمَعُونَ” kelimesi olmak üzere iki te'kid olduğunu nakletmektedir.²⁸³

2.2.3.7. Bedel

Bedel konusunda Celâleyn tefsirinden örneklere yer verelim:

Örnek 1:

²⁸¹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 404.

²⁸² Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 19.

²⁸³ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 262.

وَأَذِّقْ أَهْلَهُ مِنْ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ... / Müellifimiz Hani İbrahim, “Rabbim! Bu şehri güvenli bir şehir kıl. Halkından Allah’a ve ahiret gününe iman edenleri her türlü ürünle rızıklandır” demişti” (el-Bakara 2/126) bu âyet-i kerimenin tefsirini yaparken “مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ” cümlesinin “أَهْلَهُ” lafzından bedel olduğunu zikretmektedir.²⁸⁴

Örnek 2:

فَوَلَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ... / Eğer Allah’ın; insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı, yeryüzü bozulurdu. Ancak Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir” (el-Bakara 2/251) âyetini tefsir ederken “بَعْضُهُمْ” lafzının “النَّاسِ” lafzından bedel-i ba‘z olduğunu ifade etmektedir.²⁸⁵

Örnek 3:

فَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَعْتَةً... / Onlar kıyametin kendilerine ansızın gelmesinden başka bir şey beklemiyorlar...” (Muhammed 47/18) âyetindeki “أَنْ تَأْتِيَهُمْ” lafzının “السَّاعَةَ” lafzından bedel-i iştimâl olduğunu açıklamaktadır.²⁸⁶

2.2.3.8. Atıf

Celâleyn’in yer verdiği atıf konusunu örneklerle açıklayalım:

Örnek 1:

وَأَذِّقْ إِبْرَاهِيمَ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلَ إِنَّا تَقَبَّلْنَا مِنْكَ إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ / Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe’nin) temellerini yükseltiyor, “Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin” diyorlardı”

²⁸⁴ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 18.

²⁸⁵ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 40.

²⁸⁶ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 507.

(Bakara 2/127) âyetinde geçen “إِسْمَاعِيلَ” lafzının “إِبْرَاهِيمَ” lafzı üzerine atıf olduğunu nakletmektedir.²⁸⁷

Örnek 2:

Müellif “وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا...” / Andolsun, sizden önceki nice nesilleri peygamberleri, kendilerine apaçık deliller getirdikleri halde (yalanlayıp) zulmettikleri vakit helâk ettik. Onlar zaten inanacak değillerdi...” (Yûnus 10/13) âyetinin tefsirini yaparken “لِيُؤْمِنُوا وَمَا كَانُوا” cümlesinin “ظَلَمُوا” lafzı üzerine matuf olduğunu ifade etmektedir.²⁸⁸

Örnek 3:

Mahallî tefsirinde “لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رَسُولَاتِ رَبِّهِمْ وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَخْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا...” / Rablerinin vahiylerini tebliğ ettiklerini bilsin. Allah onların her halini kuşatmış ve her şeyi inceden inceye sayıp dökmüştür.” (el-Cin 72/28) âyetinde geçen “وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ” cümlesinin mukadder yani “فَعَلِمَ ذَلِكَ” cümlesi üzerine atıf olduğunu zikretmektedir.²⁸⁹

2.2.3.9. Harf-i Cerler ve Edatlar

Bu konuyla ilgili olarak Vâhidî'nin örneklerine yer verelim:

Örnek 1:

Vahidî, “فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيْسَ لَعَلَّهٗ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى” / Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar” (Tâhâ 20/44) âyetinin tefsirini yaparken, burada “لعل” edatının Mûsâ ve Hârûn'un (a.s.) haline, durumuna döner anlamını taşıdığını belirtmektedir.²⁹⁰

Örnek 2:

²⁸⁷ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 19.

²⁸⁸ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 208.

²⁸⁹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 572.

²⁹⁰ Vâhidî, *el-Veciz*, 2, 696.

Müfessir, “وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ” / Allah’ın size lütfu ve merhameti olmasaydı ve Allah tövbeleri kabul eden, hüküm ve hikmet sahibi olmasaydı haliniz nice olurdu?” (en-Nûr 24/10) âyetinde geçen “لولا” edatının cevabının mahzûf olduğunu ifade etmekte, mananın “İşlediğiniz kötülükleri açığa çıkararak sizi rezil eder ve sizin cezanızı vermekte acele ederdi” takdirinde olduğunu nakletmektedir.²⁹¹

Örnek 3:

Müellif tefsirinde “لَيْلًا يَعْلَمُ أَهْلُ الْكِتَابِ إِلَّا يَفْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ” / Bunları açıkladık ki, kitap ehli, Allah’ın lütfundan hiçbir şeyi kendilerine has kılmaya güçlerinin yetmeyeceğini ve lütfun, Allah’ın elinde olduğunu, onu dilediği kimseye vereceğini bilsinler. Allah büyük lütuf sahibidir” (el-Hadîd 57/29) âyetindeki “لا” edatının zaid olduğunu zikretmektedir.²⁹²

Celâleyn’den örnekler verelim:

Örnek 1:

Müfessir, “رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ دَرَجَاتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ...” / Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl...” (el-Bakara 2/128) âyetinin tefsirinde “مِنْ” harf-i cerinin ba‘ziyet bildirdiğini nakletmektedir.²⁹³

Örnek 2:

Süyûtî, “وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَاءَ أَمْرٌ” / Onlara biz zulmetmedik; fakat, onlar kendilerine zulmettiler. Rabbinin (azap) emri geldiğinde, Allah’ı bırakıp da taptıkları tanrıları, onlara hiçbir şey sağlamadı, ziyanlarını artırmaktan başka bir şeye yaramadı.” (Hûd 11/101)âyetinde geçen “مِنْ” harf-i cerinin ise zaitd olduğunu bildirmektedir.²⁹⁴

Örnek 3:

²⁹¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2, 758.

²⁹² Vâhidî, *el-Vecîz*, 2, 1072.

²⁹³ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 19.

²⁹⁴ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 232.

Müfessir “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ... إِلَى الْكَعْبَيْنِ... ” (el-Mâide 5/6) âyetindeki “بِرُءُوسِكُمْ” kelimesinde bulunan “ب” harf-i cerrinin ilsâk için bulunduğunu açıklamaktadır.²⁹⁵

2.2.3.10. İ‘râb

Sözlükte, bir şeyin hakikatini açıklamak ve aslını meydana çıkarmak anlamına gelen i‘râb, terim olarak “Arap dilinin söz dizimini incelemektir.”²⁹⁶

Celâleyn tefsirinde i‘râba önem verilmektedir. Örneklerle konuyu açıklayalım.

Örnek 1:

Müfessir “ فَاذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَادْكُرُوا اللَّهَ كَدِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا... ” / Hac ibadetinizi bitirdiğinizde, artık (cahiliye döneminde) atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anıyla Allah’ı anın...” (el-Bakara 2/200) âyetindeki “أَشَدَّ” lafzının, mukadder olan “ادْكروا” fiili tarafından nasbedilen “ذكرا” kavlınden hâl olması hasebiyle mansub olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁷

Örnek 2:

Müellif, “ فَالْعَلَّكَ بَاجِعٌ نَفْسَكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا ” / Demek sen, bu söze (Kur’ân’a) inanmazlarsa, arkalarından üzülererek âdeta kendini tüketeceksin!” (el-Kehf 18/6) âyetinde geçen “أَسَفًا” lafzının mef’ûlün leh olarak mansub olduğunu beyan etmektedir.²⁹⁸

Örnek 3:

²⁹⁵ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 107.

²⁹⁶ Abdülhamit Birişik, “İ‘râbü'l-Kur’ân” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 376-379.

²⁹⁷ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 30.

²⁹⁸ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 293.

Mahallî “مَهْلِيَّ / فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ” / Bunlar Rabbinden bir lütuf olarak verilmiştir. İşte bu büyük başarıdır” (ed-Duhân 44/57) âyetinin tefsirini yaparken “فَضْلًا” lafzının “تَفَضُّلاً” manasına gelen mef’ûlü mutlak olduğunu ve mukadder bir “تَفَضُّلًا” fiili ile mansub olduğunu beyan etmektedir.²⁹⁹

2.2.4. Tefsirlerin Fıkhî Yönü

Kur’ân-ı Kerim’i tefsir ederken başvurulan metotlardan birisi de fıkhîdir. Sözlükte “bir şeyi bilmek, derinlemesine kavramak, iyi ve tam anlamak,” şeklinde tarif edilen fıkıh, terim olarak, kişinin lehine ve aleyhine olan hükümleri bilmesi olarak tarif edilmektedir. Şâfiî ise fıkıhı, Kitap ve Sünnet’ten çıkarılarak elde edilen amelî hükümler olarak ifade etmektedir.³⁰⁰

Eserlerimize baktığımızda müfessirlerin ahkâm âyetlerini tefsir ederken ibadet, amel ve muamelât konularında fikhî açıklamalar yapmakta olduklarını görmekteyiz.

Şâfiî mezhebine mensup olan Vâhidî eserinde fikhî açıklamalara Celâleyn tefsirinden daha az yer verdiği görülmektedir.

Celâleyn tefsirinde ise, âyetlerin tefsiri yapılırken zaman zaman fikhî açıklamalara yer verilmekte, âyetin işaret ettiği hüküm hakkında bilgi verilmektedir. Müfessir Şâfiî mezhebine mensup olması hasebiyle çoğu zaman Şâfiî mezhebinin görüşlerini nakletmekte bazen de hiçbir mezhep ismi zikretmeden fikhî izahlarda bulunmaktadır.

2.2.4.1. Mezheb İsmi Zikretmeksizin Tefsir Yapmaları

Müfessirler bazen herhangi bir mezhep ismi zikretmeden fikhî açıklamalarda bulunmaktadır. Konumuzla ilgili Vahidî’nin açıklamalarına yer verelim:

Örnek 1:

Müellif, “وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنَّ خِفْتُمْ أَنْ يُفْتِنَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ”

كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا / Yeryüzünde sefere çıktığınız vakit kâfirlerin size saldırmasından

²⁹⁹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 497.

³⁰⁰ Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü*, 8. Baskı (İstanbul: İFAV Yayınları, 2010), 2; Karaman, “Fıkıh” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 107-128.

korkarsanız, namazı kısaltmanızdan ötürü size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır” (en-Nisâ 4/101) âyetinin tefsirinde, seferde iken namazı kısaltmanın cevâzı üzerinde durmakta, sadece korku olduğu zaman değil, korku olmasa da seferde iken namazı kısaltmanın mübah olduğunu, bu hükmün Hz. Peygamber’den gelen sünnetle sabit olduğunu ve hakkında icma’ bulunduğunu izah bildirmektedir.³⁰¹

Örnek 2:

Müfessirimiz, “وَشَرَّوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ / O’nu ucuz bir fiyata, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona değer vermiyorlardı” (Yûsuf 12/20) âyetinin tefsirini yaparken Yûsuf’u (a.s.) düşük bir fiyata yani haram paraya sattıklarını, zira hür bir insanın satılmasının haram olduğunu ifade etmektedir.³⁰²

Celâleyn tefsirinden örnekler verelim.

Örnek 1:

Müfessir “إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالْدَّمَ وَحُمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أَهْلًا بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ” / Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir” (el-Bakara 2/173) âyetini tefsir ederken mezheb ismi zikretmeden fikhî açıklamada bulunmakta, Yüce Allah’ın ölmüş hayvanı (leşi) haram kılmasının, onun etini yemeyi haram kılması manasına geldiğini ifade etmektedir. Meyteyi, şer’an kesilmeyen hayvan olarak izah eden müellif, canlıdan koparılan uzvun da meyte hükmünde olduğunu belirtmektedir. Akabinde meyte olan balık ve çekirgenin istisna edildiğini ve yenilebileceğini beyan etmektedir. Müellif âyet-i kerîmede etinin daha çok kullanılması hasebiyle, özellikle domuz etinin zikredildiğini, diğer kısımlarının haram olma konusunda etine tabi olduğunu izah etmektedir.³⁰³

Örnek 2:

³⁰¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1, 285.

³⁰² Vâhidî, *el-Vecîz*, 1, 542.

³⁰³ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîri’l-Celâleyn*, 25.

Yine Süyûtî, “لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ قُلُوبُكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ” / Allah sizi, kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığımız) yeminlerden sorumlu tutar. Allah çok bağışlayandır, halîmdir. (Hemen cezalandırmaz, mühlet verir)” (el-Bakara 2/225) âyetinin tefsirinde yemini lağv hakkında açıklama yapmakta ve kasıt olmadan, aniden ağızdan çıkan “Hayır, vallahi. Evet, vallahi” gibi lafızlarla yapılan bir yemin olduğunu ifade etmektedir. Yüce Allah’ın kasıtsız yapılan yeminleri affedeceğini ve bundan dolayı kefareti gerekli kılmadığını, fakat kasıtlı yapılan yeminlerden sorumlu tutacağını nakletmektedir.³⁰⁴

Örnek 3:

Müellifimiz, “وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا” / Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir şeyler verin ve onlara (gönüllerini alacak) güzel sözler söyleyin” (en-Nisâ 4/8) âyetinin hükmünü yerine getirmenin mendûb olduğunu ifade etmekte, vacip olduğu konusunda İbn Abbâs’tan rivâyet bulunduğuna işaret etmektedir.³⁰⁵

2.2.4.2. Şâfiî Mezhebinin Görüşleri Doğrultusunda Tefsir Yapmaları

Tefsirimiz *el-Vecîz*’de bulabildiğimiz tek örneği verelim:

Örnek:

Vâhidî “وَإِمْتُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِفُوا بِرُءُوسِكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ...” / Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin...” (el-Bakara 2/196) âyetinin tefsirinde, haccı veya umreyi bir engel sebebiyle tamamlayamayan kişilerin, ceza kurbanı kesim yerini izah etmektedir. Irak âlimlerine göre kesim yerini Mekke, Şâfi’ye göre hacıların engellendiği yer, yani olayın geçtiği yer olarak zikretmektedir.³⁰⁶

³⁰⁴ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 35.

³⁰⁵ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 77.

³⁰⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1, 156.

Celâleyn tefsirinden örneklere yer verelim.

Örnek 1:

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ
شَاكِرٌ عَلِيمٌ / Şüphesiz, Safa ile Merve Allah'ın (dininin) nişanelerindedir. Onun için her
kim hac ve umre niyetiyle Kâ'be'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse bunda bir
günah yoktur. Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse şüphesiz, Allah onu bilir,
karşılığını verir” (el-Bakara 2/158). Süyûtî, cahiliye döneminde müşriklerin Safa ve
Merve tepelerini tavaf edip üzerlerinde bulunan iki puta el sürdüklerini, Müslümanların
bunu hoş görmemeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğunu nakletmekte³⁰⁷ ve sa'y'in
hükmü hakkında izahlarda bulunmaktadır. İbn Abbâs'ın, sa'y'in farz olmadığı
hususunda görüş bildirdiğini, Şâfiî'nin ve diğer imamların ise sa'y'in rükun olduğu
görüşünü Beyhakî'den nakledilen bir hadisle güçlendirmektedir. Bu hususta
Resûlullah'ın (s.a.s.) “إن الله كتب عليكم السعي” / Allah üzerenize sa'y'i yazdı³⁰⁸ ve “ابدؤوا بما
بدأ الله به / Allah'ın başladığı ile başlayın³⁰⁹ hadisleri sa'y'in farz olduğunu beyan ettiğini
anlatmaktadır.³¹⁰

Örnek 2:

...وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ
...Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse öylelerin
bütün yapıp ettikleri dünyada da, ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir,
orada sürekli kalacaklardır” (el-Bakara 2/217) âyetinin tefsirinde, dinden dönen kişi
ölmeden önce İslâm'a döndüğü takdirde amelinin bozulmayacağını, amelinden sevab
alacağını, yine hac gibi ibadetlerini de iade etmesi gerekmediğini, Şâfiî'nin de bu
görüşte olduğunu nakletmektedir.³¹¹

Örnek 3:

³⁰⁷ Müslim “Hac”, 263.

³⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 8: 492.

³⁰⁹ Tirmizî “Hac”, 38.

³¹⁰ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 23.

³¹¹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 33.

Müellif “لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ طُعْمُونَ مَا أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْفَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ / Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkanı) bulamazsa onun keffareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin keffareti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah size âyetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz” (el-Mâide 5/89) âyet-i kerîmesinin tefsirinde Şâfiî mezhebinin görüşlerine yer vermekte, keffâret olarak tutulan orucun ara vermeden tutulmasının şart olmadığını ifade etmektedir.³¹²

2.2.5. Tefsirlerin Kelâmî Yönü

Kur’ân-ı Kerim’i tefsir ederken yer verilen konulardan birisi de kelâmıdır. “Kelâm, kesin deliller getirmek ve şüpheleri çürütmek suretiyle dinî inançları ispat gücü kazandıran bir ilimdir.”³¹³ Yine “Allah’ın zâtından ve sıfatlarından, nübüvvet ve risâlet konularından, başlangıç ve sonuç mitibariyle kâinatın hallerinden İslâm kanunu üzere bahseden bir ilim” olarak tarif edilmektedir.³¹⁴

Tefsirlerimizde kelim ile ilgili konulara da yer verildiği ve müfessirlerin Rü’yetullah, Allah’ın varlığı ve birliği hususunda açıklamalar yaptıkları görülmektedir. Konu ile ilgili örneklerimize geçelim.

Örnek 1:

“Müellifimiz “وَاللَّهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ / Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır. Ondan başka ilâh yoktur. O Rahmân’dır, Rahîm’dir” (el-Bakara 2/163) âyetini tefsir ederken müşriklerin Allah’tan başka taptıkları 360 putları bulunduğunu bildirmektedir. Buna karşılık Yüce Allah’ın müşriklere, ilâhlarının tek bir ilâh olduğunu, ulûhiyette ve zatında da benzeri olmadığını, bildirdiğini belirtmektedir.³¹⁵

³¹² Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü’l-Celâleyn*, 121.

³¹³ Adudiddin el-Îci, *el-Mevâkıf fi ilmi’l-keâm*, (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, ts.) 7.

³¹⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelâm* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 5. Yusuf Şevki Yavuz, “Kelâm” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 196-203.

³¹⁵ Vâhidî, *el-Veciz*, 1, 142.

Örnek 2:

أم اتَّخَذُوا إِلَهًا مِّنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنْشِرُونَ. لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّ يَصِفُونَ“ Vâhidî

/ Yoksa yerden, ölüleri diriltebilecek bir takım ilâhlar mı edindiler? Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş'ın Rabbi Allah onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir” (el-Enbiyâ 21/21-22) âyetinin tefsirinde, yerden ilâh edindikleri putların ölüleri diriltemeyeceğini, yerde ve göklerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı aralarındaki çekişmeden dolayı yerde ve göklerde bulunanların harab ve helak olacağını zikretmekte ve Allah'ın tek ve bir olduğunu izah etmektedir.³¹⁶

Örnek 3:

مُفَسِّسِرِمِيز “لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ“ / “Gözler onu idrak edemez

ama O, gözleri idrak eder” O, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır” (el-En'âm 6/103) âyetinde rü'yetullah konusuna değinmekte, gözlerin dünyada Allah'ı göremeyeceğini, ancak “إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ. / O gün bir takım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar” (el-Kiyâmet 75/22-23) âyetine istinaden Allah'ın kıyamette görüleceğini zikretmektedir. Müellif bu âyette mutlakın mukayyed üzerine hamledildiğini ifade etmekte, Allah'ın dünyada görülemeyeceğini ve mahiyetinin ihata edilemeyeceğini, fakat Allah'ın kıyamette görülebileceğini dile getirmektedir.³¹⁷

Celâleyn tefsirinde geçen konu ile ilgili örnekleri verelim.

Örnek 1.

مُفَسِّسِر “وَاللَّهُمَّ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ“ / Sizin ilâhınız bir tek ilâhtır. Ondan başka

ilâh yoktur. O Rahmân'dır, Rahîm'dir” (el-Bakara 2/163) âyet-i kerîmesinin tefsirinde ibadete layık olan ilâhın tek bir ilâh olduğunu, zatında ve sıfatlarında benzeri olmadığını ifade etmekte, Allah'ın bir olduğu ve ortağı bulunmadığını vurgulamaktadır.³¹⁸

Örnek 2:

³¹⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2, 713.

³¹⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1, 368.

³¹⁸ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîri'l-Celâleyn*, 23.

Mahallî “أم اتَّخَذُوا إِلَهًا مِّنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنْشِرُونَ لَوْ كَانَ فِيهِمَا إِلَهٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا“ / Yoksa yerden, ölüleri diriltebilecek bir takım ilâhlar mı edindiler? Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilâhlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş’ın Rabbi Allah onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir” (el-Enbiyâ Sûresi 21/21-22) âyetinde ise, yerden edindikleri ilâhların taş, altın, gümüş gibi madenlerden yapılmış ilâhlar olup, onların ölüleri diriltemeyeceğini izah etmekte, gerçek ilâhın ölüleri diriltebilecek özelliğe sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. Âyetin devamında göklerde ve yerde Allah’tan başka ilâhlar olsaydı, aralarındaki ihtilaf ve çekişme sebebiyle nizam ve intizamın bozulacağını bildirmekte ve bu âyet ile Allah’ın varlığı ve birliğini izah etmektedir.³¹⁹

Örnek 3:

Yine müellif “لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ“ / Gözler onu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder. O, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır” (el-En’âm 6/103) âyetinin tefsirinde gözlerin Allah’ı idrak edememesinin özel bir husus olduğunu, “gözler O’nu ihata edemez” manasına geldiğini anlatmaktadır. Yüce Allah’ın “إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ“ / O gün bir takım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar” (el-Kıyâmet 75/22-23) âyet-i kerimesine ve Buhârî ve Müslim’in “إِنَّكُمْ سَتَرُونَ“ / Siz bedir gecesi ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz³²⁰ hadisine istinaden, Mü’minlerin ahirette Allah’ı görebileceklerini ifade etmektedir.³²¹

³¹⁹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 322.

³²⁰ Ebû Dâvûd, “Rü’yetullah”, 473.

³²¹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 140.

BÖLÜM 3: TEFSİRLERİN KUR'ÂN İLİMLERİ YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRILMASI

Lugatte bir şeyin hakikatini, zatını idrak etmek,³²² bilmek ve anlamak³²³ manalarına gelen ilim kelimesinin çoğulu olan “ulûm”, ıstılahta, meseleleri delillere dayanarak idrak etmek, anlamak manasında ifade edilmektedir.³²⁴ Ulûmü'l-Kur'ân ise “nüzülü, tertibi, kırâati, tefsiri, nâsihi, mensûhu ve hakkındaki şüphelerin ortadan kaldırılması açısından Kur'ân ile ilgili konuları içeren ilimleri”³²⁵ ihata etmekte, kaynağını Kur'ân'dan alan ve O'na hizmet eden ilimler olarak tarif edilmektedir.³²⁶

İlk olarak ulûmü'l-Kur'ân kavramının kim tarafından kullanılmaya başladığı ise tartışma konusu olmuştur. Abdülazim ez-Zürkânî zikredilen tabiri ilk defa kullanan müellifin, beşinci asır ulemasından *el Burhân fi 'ulûmü'l-Kur'ân* adlı eseri kaleme alan, Ali b. İbrahim el-Hûfî olduğunu ifade etmektedir.³²⁷ Bu görüşe katılmayan Subhi es-Salih, dördüncü asır âlimlerinden *el Hâvî fi 'ulûmü'l-Kur'ân* isimli eseri ile Muhammed b. Halef el-Merzüban'ın bu sahada ilk eser veren müellif olduğunu zikretmektedir.³²⁸

Günümüzde 'ulûmü'l-Kur'ân kavramı, Kur'ân ilimlerinin içerisinde yer alan çeşitli konuları bir araya getiren eserler için kullanılmaktadır. Bu haliyle 'ulûmü'l-Kur'ân'ın, Zerkeşî'nin kaleme aldığı *el Burhân fi 'ulûmü'l-Kur'ân* adlı eserinde teşekkül ettiği söylenmektedir.³²⁹ Aynı zamanda bu eseri ana kaynak olarak ele alan Süyûtî'nin, kaleme aldığı *el-İtkân fi 'ulûmü'l-Kur'ân* adlı eseri, bu konuda yazılmış en kapsamlı eser olarak gösterilmektedir.³³⁰

³²² Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, “alm”, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyidi, (b.y.: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1381/1961), 343-345.

³²³ İbn Manzur, “alm” *Lisânu'l-arab*, 12: 417; Zürkânî, *Menâhil*, 1: 14.

³²⁴ Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hamid et-Tahânevî, *Keşşâfî istilahâti'l-fünûn*. İstanbul: y.y., 1404/1894, 2: 1055.

³²⁵ Zürkânî, *Menâhil*, 1: 27.

³²⁶ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, 2.

³²⁷ Zürkânî, *Menâhil*, 1: 33.

³²⁸ Subhi Salih, *Mebahis*, 122.

³²⁹ Demirci, Muhsin, *Tefsir usûlü*, 132.

³³⁰ Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları* 43-44.

3.1. Nâsîh-Mensûh

Lugatte, izale etmek, değiştirmek, nakletmek ve yok etmek anlamlarına gelen nesh,³³¹ terim olarak “Şer’î bir hükmü, kendisinden sonra gelen şer’î bir hükmün kaldırması” olarak tanımlanmaktadır.³³² Nesh konusunda kullanılan terimlerden “Mensûh” hükmü kaldırılmış âyeti, “Nâsîh” ise hükmü kaldıran âyeti ifade etmektedir.³³³

Kur’ân’da nesh, hükmü mensûh tilaveti bakî olan âyetler, tilaveti mensûh hükmü bakî olan âyetler ve hükmü de tilaveti de mensûh olan âyetler olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.³³⁴

Yine nesh konusunda üç ayrı görüş karşımıza çıkmaktadır. Birinci görüş, neshin aklen caiz olduğunu kabul ettiği gibi naklen de mümkün olduğunu kabul etmektedir. İkinci görüş, neshin aklen caiz olduğunu kabul etmekte, naklen mümkün olmadığını ileri sürmektedir. Üçüncü görüş ise neshin aklen de naklen de mümkün olmadığını zikretmektedir.³³⁵

Kur’ân’da neshin varlığını kabul eden İslâm âlimleri arasında Kur’ân’ın, Kur’ân’ı ve sünneti neshetmesi, yine sünnetin de sünneti neshetmesi hususunda ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak, Kur’ân’ı mütevâtir sünnetin neshedeceğini kabul eden âlimler olmakla birlikte, mütevâtir bile olsa sünnetin Kur’ân’ı nesh edemeyeceği görüşüne sahip âlimler de bulunmaktadır.³³⁶

Vâhidî “مَا تَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئَهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَمْ تَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ” / Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah’ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?” (el-Bakara 2/106) âyetinin tefsirini yaparken, neshi bir âyetin hükmünü kaldırmak veya kalplerden silerek âyeti unutturmak olarak ifade etmekte, bu âyetin yerine Yüce Allah’ın, ibadet edene daha çok ecir kazandıracak, daha kolay, daha uygun

³³¹ İbn Manzûr, “nsh” *Lisânü’l-‘Arab*, 3: 61; Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Bahâdır Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Ebü’l-Fazl İbrâhim, (Daru İhyâi’l-kütübi’l-Arabiyye, 1376/1987), 2: 29; Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 2: 137.

³³² Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 2: 138.

³³³ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, 231.

³³⁴ Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 2: 167; Süyûtî, *el-İtkân*, 2: 46-52.

³³⁵ Mehmet Emin Doğru, *Nesh Kavramı ve Celâleyn Tefsîri’ndeki Mensûh Âyetler* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015), 23-24.

³³⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2: 32; Zürkânî, *Menâhilü’l-irfân*, 2: 184-193; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, 124.

olanı veya sevap bakımından hükmü kaldırılan âyete denk bir âyet indireceğini kaydetmektedir. Ayrıca bu âyetin müşriklerin “Muhammed (s.a.s.) ,ashabına bir şey emrediyor sonra onu yasaklayıp hilafına bir şey emrediyor, bugün bir şey söylüyor yarın ondan dönüyor. Bu karar Kur’ân’ın değil Muhammed’in sözüdür” demeleri üzerine nâzil olduğunu nakletmekte ve sebep-i nüzûlünden de bahsetmektedir.³³⁷

Örnek 1:

Müfessir “ أَيَّاماً مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٌ / Oruç, sayılı günlerdedir. / مسكينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidyeye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır” (el-Bakara 2/184) âyetinin tefsirinde, İslâmiyet’in başlangıcında oruç tutmaya gücü yetenlerin, bazı günler oruç tutmayı yediklerini ve yedikleri her gün için bir fakiri doyurduklarını ve bunun o zaman caiz olduğunu nakletmektedir. Daha sonra “ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامٌ مَسْكِينٍ ” âyetinin “ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ” / Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçla geçirsin” (el-Bakara 2/185) âyeti ile neshedildiğini ifade etmektedir.³³⁸

Örnek 2:

Vâhidî “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ... ” (Âl-i İmrân 3/102) âyetinin tefsirinde Allah’tan sakınmayı, Allah’a itaat edip isyan etmemek, zikredip Allah’ı hiç unutmamak, şükredip hiç nankörlük etmemek şeklinde izah etmektedir. Bu âyeti kerîme nâzil olunca sahâbenin buna kimsenin gücünün yetmeyeceğini söylemeleri ve onlara bu durumun ağır gelmesi üzerine Allah’ın “ فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَأَسْمِعُوا ” / O halde, gücünüz yettiği kadar

³³⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 123-124.

³³⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 150.

Allah'a karşı gelmekten sakının" (et-Tegâbün 64/16) âyetini nâzil buyurduğunu ve bu âyetin bir önceki âyeti neshettiğini bildirmektedir.³³⁹

Örnek 3:

Müfessir “ Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibadetle geçir. Yahut bundan biraz eksilt. Yahut buna biraz ekle” (el-Müzzemmil 73/2-4) gecenin üçte biri, yarısı veya üçte ikisi kalkıp namaz kılmalarını bildiren âyet nâzil olunca, sahâbenin bu zaman dilimlerinde kalkıp namaz kılmaya başladıklarını ifade etmektedir. Bu vakitleri belirlemek ve uygulamak konusunda zorluk yaşadıkları için de gecenin tamamını namazla geçirmekte olduklarını, bu durumdan dolayı ayaklarının yarıldığını anlatmaktadır. Allah Teâlâ'nın “ إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَعُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ...

.../Şüphesiz

Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor. Allah gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı (yükünüzü hafifletti) ...” (el-Müzzemmil 73/20) âyetini inzâl ederek, gece ibadetini kolaylaştırdığını, daha sonra beş vakit namaz farz kılınca gece namazının neshedildiğini, böylece gece namazının islâm'ın başlangıcında farz olduğunu dile getirmektedir.³⁴⁰

Nesh konusunda Celâleyn tefsirine baktığımızda müfessir, “ مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئُهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ ”,

.../ Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten

kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?” (el-Bakara 2/106) âyetinin tefsirinde neshi, hükmü kaldırmak olarak açıklamaktadır. Yüce Allah'ın bir âyetin hükmünü kaldırmayı murad ettiğinde lafzı ile birlikte kaldırabileceği gibi, lafzı kaldırmadan sadece hükmünü de kaldırabileceğini de ifade etmektedir. Dilerse hükmü

³³⁹ Vâhidî, *el-Veciz*, 1: 225.

³⁴⁰ Vâhidî, *el-Veciz*, 2: 1144-1145.

tehir edip, kolaylaştırma ve daha fazla sevap elde etme bakımından daha menfaatli olanı veya neshedilen âyetin benzerini getireceğini ifade etmektedir.³⁴¹

Müellif, “وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزَّلُ قَالُوا إِنَّمَا آنتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ” / Biz bir âyeti değiştirip yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman -ki Allah neyi indireceğini gayet iyi bilir- onlar Peygamber’e, “Sen ancak uyduruyorsun” derler. Hayır, onların çoğu bilmezler” (en-Nahl 16/101) âyetinde Allah’ın kullarının yararına bir âyeti neshedip bir başka âyeti indirdiğinde kâfirlerin bu değişikliği Hz. Peygamber’in (s.a.s.) yaptığını iddia ettiklerini anlatmaktadır. Âyetin “onların çoğu bilmezler” kısmını ise onların çoğu Kur’ân’ın hakikatini ve neshin yararını bilmezler şeklinde tefsir etmektedir.³⁴² Müfessirin ifadelerinden Kur’ân’da neshin varlığını kabul ettiğini çıkartmaktayız.

Şimdi bu hususta bazı örnekler nakledeyim:

Örnek 1:

“كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ” / Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması –Allah’a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı” (el-Bakara 2/180). Süyûti, bu âyetin miras âyeti olarak bilinen, Nisâ sûresi 11. âyeti ve Tirmizî’nin rivâyet ettiği “لَا وَرِثَ لِوَارِثٍ / Vâris için vasiyet olmaz”³⁴³ hadisi ile mensûh olduğunu ifade etmektedir.³⁴⁴

Müfessirimizin bu açıklamasından sünnetin Kur’ân’ı neshettiği görüşünü kabul ettiğini anlamaktayız.

Örnek 2:

Müellif, “وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ” / İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan

³⁴¹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 16.

³⁴² Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 277.

³⁴³ Ebû Davûd “Vesâyâ” 6

³⁴⁴ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 26.

erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarlarsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir” (el-Bakara 2/240) âyetinde zikredilen erkeğin, kendi malından bir sene boyunca kadının geçimini sağlamak amacıyla vasiyet etmesinin miras âyetiyle, kadının bir sene iddet beklemesinin ise daha sonra nâzil olan dört ay on gün olduğunu bildiren âyet ile neshedildiğini nakletmektedir. Âyetin nâsihi “ وَالَّذِينَ يَتُوفَّوْنَ / İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler...” (el-Bakara 2/234) âyetidir. Müellif, İmam Şâfiî'nin kadının evde bekleme süresinin neshedilmediği görüşüne sahip olduğunu da zikretmektedir.³⁴⁵

Örnek 3:

Müfessir “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ جُحُوبِكُمْ صَدَقَةً ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا / Ey iman edenler! Peygamber ile başbaşa konuşacağınız zaman, başbaşa konuşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şâyet (sadaka verecek bir şey) bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir” (el-Mücâdele, 58/12) âyetinin arkasından gelen “ وَأَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ جُحُوبِكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ / Başbaşa konuşmanızdan önce sadakalar vermektense çekindiniz mi? Bunu yapmadığınıza ve Allah da, sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Allah bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır” (el-Mücâdele 58/13) âyeti ile neshedildiğini aktarmakta ancak bir açıklama yapmamaktadır.³⁴⁶

³⁴⁵ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 38.

³⁴⁶ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 543.

3.2. Muhkem-Müteşâbih

Sözlükte sağlam, kuvvetli ve korunmuş anlamlarına gelen muhkem³⁴⁷ terim olarak, kendisinde gizli bir şey olmayan ve açık bir manaya delalet eden, kendisinden kastedilen mana kolaylıkla anlaşılan âyetleri ifade etmektedir.³⁴⁸

Sözlükte iki şeyden birinin diğerine benzemesi şeklinde ifade edilen müteşâbih³⁴⁹ terim olarak, birçok manaya gelebilen ve bu manalardan birinin seçilebilmesi için bir delile ihtiyaç duyulan âyetleri kastetmektedir.³⁵⁰

Kur'ân-ı Kerim'de muhkem ve müteşâbih konusunda üç âyet üzerinde durulmaktadır. Bu âyetler, Kur'ân'ın tamamının muhkem, tamamının müteşâbih veya bir kısmının muhkem bir kısmının ise müteşâbih olduğunu ifade eden âyetlerdir.

Kur'ân'ın tamamının muhkem oluşunu bildiren âyet: “الرَّكِتَابُ أَحْكَمْتُ أَيَاتُهُ ثُمَّ فَصَّلْتُ مِنْ لَدُنِّي”
الرَّكِتَابُ أَحْكَمْتُ أَيَاتُهُ ثُمَّ فَصَّلْتُ مِنْ لَدُنِّي / Elif Lâm Râ. Bu Kur'ân; âyetleri, hüküm ve hikmet sahibi (bulunan ve her şeyden) hakkıyla haberdar olan Allah tarafından muhkem (eksiksiz, sağlam ve açık) kılınmış, sonra da Allah'tan başkasına kulluk etmeyesiniz diye ayrı ayrı açıklanmış bir kitaptır” (Hûd 11/1).

Bu âyetin tefsirinde Vâhidî muhkem kelimesini, Kur'ân'ın nazmının hayrete düşürmesi, lafzının sağlam ve kuvvetli olması ve mana yönünden çok güzel olması şeklinde açıklamaktadır.³⁵¹

Celâleyn tefsirinde ise müellif bu âyeti tefsir ederken, muhkem lafzının, Kur'ân'ın nazmının mükemmelliği ve manalarının benzersizliği manasına geldiğini ifade etmektedir.³⁵²

³⁴⁷ Kattân, *Mebâhis*, 215.

³⁴⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2: 69; Süyûtî, *el-İtkân*, 2: 3; Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân*, 1: 215-218; Subhi Sâlih, *Mebâhis*, 282.

³⁴⁹ İsfahânî, “şbh”, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, 254. Kattân, *Mebâhis*, 215.

³⁵⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2: 69; Subhi Sâlih, *Mebâhis*, 282.

³⁵¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 512.

³⁵² Mahallî–Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 220.

Kur’ân’ın tamamının müteşâbih oluşunu bildiren âyet: “اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابًا” / Allah sözün en güzelini; âyetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir” (ez-Zümer 39/23).

Vâhidî bu âyetin tefsirinde müteşâbih kelimesini açıklamakta, Kur’ân âyetlerinin aralarında hiçbir ihtilaf ve çelişki olmaksızın bazısının bazısına benzediğini zikretmekte, haberler ve kıssaların tekrarlandığını, sevap ve cezanın zikredildiğini dile getirmektedir.

Celâleyn ise aynı âyetin tefsirinde müteşâbih kelimesini, âyetlerin nazmında, fesâhat, belâgat ve diğer konularda birbirine benzemesi olarak ifade etmektedir.³⁵³

Kur’ân’ın bir kısmının muhkem bir kısmının ise müteşâbih oluşunu bildiren âyet: “هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخْرَى مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ / O, sana Kitab’ı indirendir. Onun (Kur’ân’ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşâbih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, “Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır” derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar” (Âl-i İmrân 3/7).

Bu âyeti kerimenin tefsirini yaparken Vâhidî, muhkem âyetlerin En’âm suresinin sonlarında bulunan ve “قُلْ نَعَاؤُا أُنْتُمْ” diye başlayıp devam eden üç âyet (151-153) olduğunu açıklamakta ve bu âyetlerin her bir Peygamber’e gönderilen kitabın anası olduğunu bildirmektedir. Bu âyetlerin içinde ahkâm âyetlerinin bulunduğu ve kendisiyle amel edilen Kur’ân’ın aslı olduğunu nakletmektedir. Müteşâbihi ise birbirine benzediği için Yahudiler’e karışık gelen sure başlarındaki heca harfleri olarak açıklamakta, Yahudilerin bu harflerden Ümmeti Muhammed’in ömrünü hesap etmek istediklerini, fakat işin içinden çıkamadıklarını belirtmektedir.³⁵⁴

³⁵³ Mahallî– Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 460.

³⁵⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 199.

Celâleyn ise âyetin tefsirinde muhkem âyetleri, manaya delâletleri açık olan âyetler olarak yorumlamakta, bu âyetlere dayanılarak hüküm çıkarıldığını ve kitabın aslı olduğunu beyan etmektedir. Yine âyetlerin muhkem kılınmasının, Kur’ân-ı Kerîm’de hiçbir kusur ve ayıp bulunmadığı manasına geldiğini ifade etmektedir. Müteşâbih âyetlerin ise, sûrelerin başlarında bulunan hurûf-ı mukattaa gibi manası anlaşılamayan âyetler olduğunu izah etmekte, âyetlerin doğruluk ve güzellikte birbirine benzediğini dile getirmektedir. Kalplerinde eğrilik bulunan kimselerin, cahil olanları şüphe ve karışıklığa düşürmek için müteşâbih ayetleri tefsir etmek istediklerini ifade ederek, Allah’tan başkasının o âyetlerin tefsirini yapamayacağını beyan etmektedir. İlimde rusuh sahibi kimselerin ise “Müteşâbih, Allah katındandır ve biz onların manasını bilemeyiz” dediklerini nakletmektedir.³⁵⁵

Müfessirlerimizin muhkem ve müteşâbih hakkında yaptıkları bu açıklamalardan sonra konumuzla ilgili bazı örneklerle yer verelim:

3.2.1. İstivâ

Müteşâbih olan istivâ lafzına müfessirlerin nasıl yaklaştıklarına bakalım:

Örnek:

Sözgelimi “الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى” / Rahmân, Arş’a kurulmuştur.” (Tâhâ 20/5) kavlinde

Vâhidî, âyeti kerimeyi tefsir ederken “اسْتَوَى” lafzının “تَمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ...” /

Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi” (el-Fussilet 41/11) âyetinde geçtiği gibi yönelmek manasına geldiğini, Allah’ın mahlûkatına yöneldiğini ve arşa kurulduğunu ifade etmektedir.³⁵⁶

Celâleyn tefsirinde Mahallî, arşın lugatte Melik’in tahtı anlamına geldiğini izah etmekte, “اسْتَوَى” kelimesi hakkında bir açıklamaya yer vermekte ve Allah’ın şanına yakışır bir şekilde arşa istiva ettiğini beyan etmektedir.³⁵⁷

³⁵⁵ Mahallî– Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 49.

³⁵⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 691.

³⁵⁷ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 311.

3.2.2. Vech

Yine müteşâbih kelimelerden olan vech hakkında eserlerde yorum yapılmaktadır. Şimdi bu yorumlara yer verelim:

Örnek 1:

Vâhidî, “ وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ” / Sen Allah ile beraber başka bir ilaha ibadet etme. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. O’nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O’nundur ve kesinlikle O’na döndürüleceksiniz” (el-Kasas 28/88) âyetin tefsirinde “وجه” lafzını Allah’ın zatı olarak ifade etmektedir.³⁵⁸

Celâleyn tefsirinde Mahallî de bu ayette geçen vech lafzını zat manasında kullanmaktadır.³⁵⁹

Örnek 2:

Bir başka örnekte “ وَيَبْتَغِي وَجْهَ رَبِّكَ ذُوالْحَلَالِ وَالْإِكْرَامِ” /Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır” (er-Rahmân 55/27) müfessirimiz Vâhidî, “vech” kelimesini sahip ve efendi olarak izah etmekte ve yeryüzünde bulunan her canlının yok olacağını, sahip ve efendi olarak Allah’ın baki kalacağını ifade etmektedir.³⁶⁰

Celâleyn tefsirine baktığımızda müfessirimizin vech lafzına yine zat manası verdiğini, yalnız azamet ve ikram sahibi Allah’ın zatının baki kalacağını bildirmektedir.³⁶¹

Örnek 3:

Yine Vâhidî, “ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّي الْأَعْلَى” / O, hiç kimseye karşılık bekleyerek iyilik yapmaz.(Yaptığı iyiliği) Ancak yüce Rabbinin rızasını istediği için (yapar)” (Leyl

³⁵⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 827.

³⁵⁹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 395.

³⁶⁰ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 1054.

³⁶¹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 531.

92/19-20) âyet-i kerimesinde vech kelimesinin Allah'ın rızasını istemek manasına geldiğini ifade etmektedir.³⁶²

Celâleyn tefsirinde de müellifimiz aynı manayı vermekte, yapılan işi Allah'ın vereceği sevabı talep ettikleri için yaptıkları açıklamasında bulunmaktadır.³⁶³

3.2.3. Ayn

Ayn lafzı ile ilgili olarak müfessirler şu açıklamalarda bulunmaktadır:

Örnek 1:

Vâhidî “بَاغَيْنَا حَزَاءَ لِمَنْ كَانَ كُفْرًا” / Gemi, inkar edilen kimseye (Nuh'a) bir mükafat olarak gözetimimiz altında yüzüyordu” (el-Kamer 54/14) âyet-i kerimede, geçmekte olan “عَيْنٌ” kelimesini Allah'ın gözetimi ve koruması olarak ifade etmektedir.³⁶⁴

Celâleyn tefsirinde de âyette geçen “عَيْنٌ” lafzı aynı ifadelerle açıklanmakta ve bu kelimenin “Bizim gözetimimizde” yani muhafazamızda anlamına geldiği bildirilmektedir.³⁶⁵

3.2.4. Yed

Konu ile ilgili örneklere yer verelim:

Örnek 1:

Vâhidî “قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإَيْدِيَّ اسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ” / Allah, Ey İblis! “Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu? Büyüklük mü tasladın, yoksa üstünlerden mi oldun?” dedi” (Sâd 38/75) âyetini tefsir ederken “يَدٌ” kelimesini Allah'ın yaratmayı bizzat üstlenmesi olarak izah etmektedir.³⁶⁶

³⁶² Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 1209.

³⁶³ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 595.

³⁶⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 1047.

³⁶⁵ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, 528.

³⁶⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 927.

Celâleyn terfsirinde de aynı açıklamayı, her bir yaratmayı Allah'ın üstlendiği açıklamasını görmekteyiz.³⁶⁷

Örnek 2:

Yine “ وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ ” / Allah'ın kadrini gereği gibi bilemediler. Yeryüzü kıyamet gününde bütünüyle O'nun elindedir. Gökler de O'nun kudretiyle dürülmüştür” (ez-Zümer 39/67) âyetinin tefsirinde Vâhidî, “يَجْرُونَ” kelimesini, kuvvet olarak ifade etmekte, Allah onu düreceğine yemin ettiği için yemin manasının da bulunduğunu dile getirmektedir.³⁶⁸ Celâleyn ise “يَجْرُونَ” lafzını kudret olarak izah etmektedir.³⁶⁹

Örnek 3:

Bir başka örnek olarak “ إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ ” / Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir” (el-Feth 48/10) âyetinde geçen yed kelimesini Vâhidî, Allah'ın verdiği nimet olarak izah etmektedir.³⁷⁰ Bu takdirde âyetin manasının “Allah'ın onlara verdiği nimet onların yaptığı sözleşmeden daha üstündür” şeklinde ifade edildiğini görmekteyiz.

Celâleyn tefsirinde ise Yüce Allah'ın onların biatlerine muttali olduğunu ifade etmekte, yed kelimesi muttali olmak anlamında kullanılmaktadır.³⁷¹

3.2.5. Gelmek (جَاءَ-أَتَى) ve Gitmek (ذَهَبَ)

Yine “ذَهَبَ - أَتَى - جَاءَ” fiileri de müteşâbih kelimelerdendir.³⁷² Müfessirlerin bu âyetler ile ilgili tefsirlerine örnek verelim:

Örnek1:

³⁶⁷ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 456.

³⁶⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 937 938.

³⁶⁹ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 464.

³⁷⁰ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 1008.

³⁷¹ Mahallî-Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 511.

³⁷² Süyûtî, *el-İtkân*, 3: 16.

Vâhidî, “ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ ” / (Ey Muhammed!)

Onlar (iman etmek için) ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbi'nin gelmesini ya da Rabbi'nin bazı âyetlerinin gelmesini mi gözlüyorlar?” (el-En'âm 6/158) âyeti kerîmesini tefsir ederken, Rabbi'nin gelmesinden kastın, “Allah'ın kendileri hakkında emrinin gelmesi” olduğunu ifade etmekte, o emrin de ölüm emri olduğunu beyan etmektedir.³⁷³

Celâleyn tefsirine baktığımızdaki tefsirdeki açıklamaların birbirine yakın olduğunu görmekteyiz. Süyûtî Rabbinin gelmesi ifadesindeki “gelmek fiilini” Allah'ın emrinin gelmesi yani azabının gelmesi olarak açıklamaktadır.³⁷⁴

Örnek 2:

Yine “ وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّى لَهُ الذُّكْرَى ” / Rabbi'nin buyruğu ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiği ve o gün cehennem getirildiği zaman, işte o gün insan (yaptıklarını birer birer) hatırlar” (el-Fecr 89/22-23) âyetinin tefsirine baktığımızda müfessirlerimizin müteşâbih kelimelerden biri olan “جاء” fiilini yorumladıklarını görmekteyiz. Vahidî bu âyette de “Rabbinin gelmesi” ifadesini, emrinin ve hükmünün gelmesi olarak izah etmektedir.³⁷⁵

Celâleyn tefsirinde Mahallî'nin izahına baktığımızda Rabbi'nin emrinin gelmesi olarak ifade ettiğini görmekteyiz.³⁷⁶

Gitmek fiilinin kullanıldığı “ قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّا لَنُذْخِلُهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَادْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ ” / Dediler ki: Ey Mûsâ! Onlar orada buldukça biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin gidin onlarla savaşın. Biz burada oturacağız” (el-Mâide 5/24) âyetine baktığımızda, her iki müfessirimiz de yorum yapmamakta ve fiili, zahir anlamı üzerine bırakmaktadır.³⁷⁷

³⁷³ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 383.

³⁷⁴ Mahallî-Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 149.

³⁷⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 1201.

³⁷⁶ Mahallî-Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 593.

³⁷⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 315; Mahallî-Süyûtî, *Tefsîrû 'l-Celâleyn*, 111.

3.3. Hurûf-ı Mukattaa

Hurûf-ı teheccî veya fevâtihi's-süver isimleri de verilen hurûf-ı mukattaa, “bağımsız ve ayrı harfler” manasına gelmektedir.³⁷⁸ Kur’ân’ı Kerim’de 29 sûrenin başında bulunan hurûf-ı mukattaa hakkında, İslâm âlimlerinin iki görüşe sahip oldukları görülmektedir. Birinci görüş, “Her kitabın bir sırrı olduğu gibi Allah’ın Kur’ân’daki sırrının hurûf-ı mukattaa” olduğunu ifade etmektedir. Bu görüşe istinaden selef âlimleri hurûf-ı mukattaa’yı yorumlamamışlardır. Diğer görüş ise içlerinde müteahhirin kelamcılarının da bulunduğu bazı âlimlerin hurûf-ı mukattaa’nın yorumlanacağı yönündeki görüşüdür.³⁷⁹

Tefsirlerimize baktığımızda Vâhidî’nin hurûf-ı mukattaa ile ilgili genel bir açıklama yapmadığını görmekteyiz. Bazen sûre başlarında geçen hurûf-ı mukattaa ile ilgili hiçbir yorum yapmazken bazen farklı izahlarda bulunmaktadır.

Celâleyn tefsirinde ise müfessirimiz sûre başlarında bulunan hurûf-ı mukattaa ile ilgili bir bilgi vermemekte, hurûf-ı mukattaaaların geçtiği yerlerde ise, “اللَّهُ أَعْلَمُ بِمُرَادِهِ بِذَلِكَ” “Bununla neyi murad ettiğini, hangi manayı kastedtiğini en iyi Allah bilir” demek suretiyle bu konu üzerinde durmamaktadır.

Vâhidî “الم / Elif Lâm Mîm” (el-Bakara 2/1) âyetini “Ben Allah’ım, en iyi bilirim” ifadeleriyle açıklamaktayken,³⁸⁰ Âl-i İmrân sûresinin başında bulunan “الم” hakkında hiçbir açıklama yapmamakta, “المص / Elif Lâm Mîm Sâd” (el-A'râf 7/1) âyetini ise “Ben Allah’ım en iyi bilirim ve tafsilatlı olarak açıklarım” şeklinde izah etmektedir.³⁸¹ Yine “الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ / Elif, Lâm, Râ. Bunlar hikmet dolu Kitab'ın âyetleridir” (Yûnus 10/1) âyetini tefsir ederken “الر” hakkında “Ben Allah’ım, görürüm” manasına geldiğini

³⁷⁸ M. Zeki Duman, Mustafa Altundağ, “Hurûf-ı mukattaa” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 401. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 134.

³⁷⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 2: 16; Suphi Salih, *Mebâhis*, 236; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 171-172; İhsan Kahveci, *Fahreddin er-Râzi'nin Mefâtihi'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'ân* (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2001), 182-183.

³⁸⁰ Vâhidî, *el-Veciz*, 1: 90.

³⁸¹ Vâhidî, *el-Veciz*, 1: 386.

zikretmektedir.³⁸² Hûd sûresinde geçen “الر” için ise “Ben Allah’ım, Rahman’ım” manasına geldiğini izah etmektedir.³⁸³

Yine müfessir “الم / Elif Lâm Mîm Râ. İşte bunlar Kitabın âyetleridir” (er-Ra'd 13/1) âyetinde geçen “الر” hakkında “Ben Allah’ım bilirim ve görürüm” açıklamasını yapmaktadır.³⁸⁴

Vâhidî “كهيعص / Kâf Hâ Yâ Ayn Sâd” (Meryem 19/1) âyetinde ise “Allah’ın yarattığı mahlûkatına karşı kâfi olduğu, kullarına hidayet verdiği, ellerinin kullarının elleri üzerinde olduğu, mahlûkatını en iyi yine O’nun bileceği ve vadinde sadık olduğu” şeklinde yorumlamaktadır.³⁸⁵

Yine müellif “يس / Yâ Sîn.” (Yâsîn, 36/1) âyetinin “Ey insan” manasına geldiğini anlatmakta,³⁸⁶ “ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ” / Sâd. O şanlı, şerefli Kur'an'a andolsun (ki o, Allah sözüdür)” (Sâd 38/1) âyetini tefsir ederken “ص” harfine “Allah doğru söyledi” manasını vermektedir.³⁸⁷

Müfessirimiz “حم / Hâ Mîm” (el-Mü'min 40/1) âyetinde geçen Hâ Mîm’i “olacak her şey takdir edilmiştir” şeklinde açıklarken³⁸⁸ “حم عسق / Hâ Mîm. Ayn Sîn Kâf” (eş-Şûrâ 42/1-2) âyetinde geçen harfler hakkında “ح” Allah’ın hükmünü, “م” azâmetini, “ع” ilmini, “س” yüceliğini, “ق” kudretini ifade ettiğini bildirmekte ve Allah’ın onların

³⁸² Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 489.

³⁸³ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 512.

³⁸⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 564.

³⁸⁵ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 675.

³⁸⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 896.

³⁸⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 918.

³⁸⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 940.

üzerine yemin ettiğini açıklamakta³⁸⁹ fakat diğer sûrede geçen “حَم / Hâ Mîm” (el-Câsiye 45/1) âyetinde ise bu konuda açıklama yapmamaktadır.³⁹⁰

3.4. Garîbü'l-Kur'ân

Müfessirin bilmesi gereken ilimlerin başında gelen Garîbü'l-Kur'ân önemi haiz bir konudur.³⁹¹ Sözlükte “kapalı olan, bilinmeyen, tek ve nâdir olan, yurdundan uzak kalan,” gibi manalara gelen garîb kelimesi³⁹² az kullanıldığı için manası kapalı olup sözlüklere başvurulmadan anlaşılamayan kelimeleri ifade etmektedir.³⁹³ Kur'ân-ı Kerîm'de Kureyş lehçesi dışında diğer lehçelerden gelen ve yabancı dillerden nakledilip Arapçalaştırılan kelimeler de bulunmaktadır. Bu kelimeler Kur'ân ilimlerinden biri olan “Garîbü'l-Kur'ân” konusunun doğmasına vesile olmuştur.³⁹⁴ Mücâhid'in, “Allah'a ve ahiret gününe inanan kimsenin, Arap diline vakıf olmadan Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir etmesinin caiz olmadığını” ifade eden kavli, konunun önemine dikkat çekmektedir.³⁹⁵

Müfessirlerimizin tefsirlerinde garîbü'l-Kur'ân konusuna yer verdiklerini, garîb kelimeleri açıklarken ayrıntıya girmeden, kelimenin sadece manasını vermekle iktifa ettiklerini müşahede etmekteyiz. Kelimeyi izah ederken herhangi bir rivâyete yer vermedikleri gibi Arapların adeta divanı olan şiirle istişhadda bulunmadıkları da dikkat çekmektedir. Örneklerde de göreceğimiz üzere müelliflerimiz bazen aynı ayette geçen garîb kelimelere aynı manayı verirken, bazen farklı manalar yüklemektedir. Bazın müfessirimiz bir âyette geçen garîb kelimeyi izah ederken diğer müfessirimizin o kelime hakkında hiçbir açıklama yapmadığı görülmektedir. Şimdi örnekler vererek konuyu açıklığa kavuşturalım:

İlk önce Vâhidî'nin tefsirinden örnekler verelim.

Örnek 1:

³⁸⁹ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 960.

³⁹⁰ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 988.

³⁹¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 1: 244.

³⁹² İsfahânî, “ğrb”, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'ân*, 359; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “ğrb”, 1: 639.

³⁹³ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 291; Hüseyin Elmalî, Şükrü Arslan, “Garîb” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 374-375.

³⁹⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 151-153; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 141.

³⁹⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2: 292; Kattân, *Mebâhis*, 331.

Vâhidî, “Hani, / وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِثُؤَىٰ وَادْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ” (Tevrat ile amel edeceğinize dair) sizden sağlam bir söz almış, Tûr dağına da tepenize dikmiş ve “Sakınasınız diye, size verdiğimiz Kitab’ı sıkı tutun, onun içindekileri düşünün (gafil olmayın)” demiştik” (el-Bakara 2/63) âyetinin tefsirini yaparken “طور” kelimesini dağ olarak izah etmektedir.³⁹⁶

Örnek 2:

Müfessirimiz, “...Eğer / ...وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ...” kendisine varis olunan bir erkek veya bir kadının evladı ve babası olmaz ve bir erkek veya bir kız kardeşi bulunursa ona altıda bir düşer...” (en-Nisâ 4/12) âyetinde geçen “كَلَالَةً” kelimesini anne-babası ve çocuğu olmayan kişi olarak açıklamaktadır.³⁹⁷

Örnek 3:

Müellif, “Yoksa sen, (sadece) Ashab-ı / أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا” Kehf ve Ashab-ı Rakîm’i mi bizim ibret verici delillerimizden sandın?” (el-Kehf 18/9) âyetinin tefsirinde “رَقِيم” kelimesinin, üzerinde Ashâb-ı Kehf’in isimlerinin ve neseplerinin yazılı olduğu bir levha manasına geldiğini izah etmektedir.³⁹⁸

Şimdi de diğer tefsirimiz Celâleyn’den örnekler verelim.

Örnek 1:

Süyûtî, “وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ” / Onlara, “İnsanların inandıkları gibi siz de inanın” denildiğinde ise, “Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?” derler. İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler”

³⁹⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 110.

³⁹⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 254.

³⁹⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 654.

(el-Bakara 2/13) âyetinde geçmekte olan “سَفِيهٌ” kelimesinin cahil manasına geldiğini ifade etmektedir.³⁹⁹

Örnek 2:

Mahallî “أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا” / Yoksa sen, (sadece) Ashab-ı Kehf ve Ashab-ı Rakîm’i mi bizim ibret verici delillerimizden mi sandın?” (el-Kehf 18/9) âyetinin tefsirini yaparken “رَقِيمٌ” kelimesini üzerinde Ashâb-ı Kehf’in isimlerinin ve soylarının yazılı olduğu bir levha ve kitabe olarak izah etmektedir.⁴⁰⁰ Görüldüğü gibi “رَقِيمٌ” kelimesine her iki müfessirimizde aynı manayı vermektedir.

Örnek 3:

Müellif “كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ” (ed-Duhân 44/45) âyetinde geçen “المُهْل” kelimesinin, “siyah zeytinden elde edilen yağın tortusu” anlamına geldiğini nakletmektedir.⁴⁰¹ Yine müfessirlerimizin “المُهْل” kelimesine farklı manalar verdiğini görmekteyiz.

3.5. Vücûh-Nezâir

Sözlükte ön, yön, zat, taraf, bir şeyin dış yüzü gibi manalara gelen vücûh,⁴⁰² bir kelimenin farklı yerlerde farklı anlamlara gelmesini ifade etmektedir.⁴⁰³

Şekil ve sözlerdeki benzerlikler ve tabiat gibi manalara gelen nezâir⁴⁰⁴ ile farklı kelimelerin aynı anlamda olması kastedilmektedir.⁴⁰⁵ Vücûh ve nezâir Kur’ân’ı anlamak ve en güzel şekilde tefsir edebilmek için öğrenilmesi lüzumlu olan ilimlerdenidir. Mesela “er-Rahmet” kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de muhtelif yerlerde 15 kadar değişik

³⁹⁹ Mahallî-Süyûtî, *Tefsîrî l-Celâleyn*, 2.

⁴⁰⁰ Mahallî-Süyûtî, *Tefsîrî l-Celâleyn*, 293.

⁴⁰¹ Mahallî-Süyûtî, *Tefsîrî l-Celâleyn*, 496.

⁴⁰² İbn Manzûr, “vch” *Lisânü l-‘Arab*, 13: 555; Demirci *Tefsir Usûlü*, 145.

⁴⁰³ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 102; Süyûtî, *el-İtkân*, 2: 143-146; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 184.

⁴⁰⁴ İbn Manzûr, “nzi” *Lisânü l-‘Arab*, 5: 219; Demirci *Tefsir Usûlü*, 145.

⁴⁰⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 103-104; Süyûtî *el-İtkân*, 1: 299; Demirci *Tefsir Usûlü*, 146.

manada kullanılmaktadır. “salât” ve “zikir” gibi lafızların da farklı birkaç manada kullanıldığı bilinmektedir.⁴⁰⁶

Müfessir Vâhidî eseri *el-Vecîz*'de, âyetlerde geçen lafızlara farklı manalar yüklemektedir. Celâleyn tefsirinde ise kelimeye farklı anlamlar yüklemenin yanında, müfessir kelimeye bir mana/anlam yüklemeksizin hali üzere bırakmaktadır.

Şimdi müfessirlerin salât, zikir ve rahmet kavramları hususunda konuya yaklaşımını örneklerle izah edelim.

2.5.1. Salât

Sözlükte dua etmek, ibadet etmek, tazim, rahmet, yakarmak ve bağışlanma talep etmek manalarına gelen salât, terim olarak belirli hareket ve sözlerden oluşan ibadeti ifade etmektedir.⁴⁰⁷

Müfessirlerimizin âyetlerde geçen salât lafzına verdikleri manaları örneklerle açıklayalım. İlk önce Vâhidî'den örnekler verelim:

Örnek 1:

Sözgelimi “...الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ... / Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar...” (el-Bakara 2/3) kavlinde Vâhidî, âyeti tefsir ederken “الصَّلَاةَ” salât kelimesinin namaz anlamına geldiğini söylemekte ve âyeti namazlarını devamlı kılarlar ve muhafaza ederler şeklinde tefsir etmektedir.⁴⁰⁸

Celâleyn'e baktığımızda Süyûtî aynı lafız ibadet, yani “namaz” manasında kullanmakta ve âyeti “Namazlarını noksansız, hakkıyla ikame ederler” şeklinde tefsir etmektedir.⁴⁰⁹

Örnek 2:

⁴⁰⁶ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân'ı Kerîm Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), 282.

⁴⁰⁷ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Salât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 350-357.

⁴⁰⁸ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 91.

⁴⁰⁹ Mahallî-Süyûtî, *Tefsîri'l-Celâleyn*, 1.

Yine “قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصْلُوكُ تَأْمُرُكَ أَنْ تَتْرَكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ” / Dediler ki: "Ey Şu'ayb! Babalarımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor?" (Hûd 11/87) kavlinde müfessir Vâhidî, bu âyette geçen salât kelimesini “din” olarak yorumlamakta ve “bunu sana dinin mi emrediyor, bu senin dininin emirlerinden midir?” şeklinde yorumlamaktadır.⁴¹⁰

Süyûtî ise kelimeye herhangi bir mana vermemekte “Bunu sana namazın mı emrediyor?” şeklinde zahiri üzere bırakmaktadır.⁴¹¹

Örnek 3:

Yine “وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتُ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا” / Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut” (el-İsrâ 17/110) âyetinin tefsirinde, her iki müfessir de, salât kelimesinin “kırâat” manasına geldiğini söylemekte ve yüksek sesle Kur’ân okuma, ashabının duymayacağı kadar sesi gizleme ve bu ikisi arasında bir okuyuş uygula, manasına geldiğini ifade etmektedir.⁴¹²

3.5.2. Zikir

Sözlükte anmak manasına gelen zikir, terim olarak Allah’ı hatırlamak suretiyle gafletten ve günahattan korunmak anlamına gelmektedir. Bunun yanında Kur’ân’da birçok âyette geçen zikir kelimesi, Allah’ı dille övmek, Allah’ın nimetlerini anmak, Kur’ân, namaz, şeref, dua ve istiğfarda bulunmak gibi manaları da ifade etmektedir.⁴¹³

Şimdi örneklerle konumuzu açıklayalım:

Örnek 1:

Örneğin Vâhidî, “فَادْكُرُونِي أَدْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ” / Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin” (el-Bakara 2/152) âyetinde geçen

⁴¹⁰ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 530.

⁴¹¹ Mahallî-Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 230.

⁴¹² Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 650; Mahallî-Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 292.

⁴¹³ Reşat Öngören, “Zikir” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 412-413.

“zikir” lafzına “taat ve mağfiret” manaları vermekte, “âyeti siz beni taat ederek hatırlayın ben de sizi mağfiret ile hatırlayayım” anlamında yorumlamaktadır.⁴¹⁴

Süyûtî âyeti “namaz, tesbih ve diğer ibadetlerle beni zikredin, ben de sizi mükâfatlandırayım” manasında tefsir etmekte, âyette geçen “zikir” kelimesine “taat ve mükâfat” anlamları yüklemektedir.⁴¹⁵

Örnek 2:

Yine, “أَوْعَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ” / Sizi uyarması ve sizin de Allah’a karşı gelmekten sakınıp rahmete ulaşmanız için, içinizden bir adam aracılığı ile Rabbinizden size bir zikir (vahiy ve öğüt) gelmesine şaştınız mı?” (el-A’râf 7/63) âyetinde “zikir” kelimesine Vâhidî de Süyûtî de “öğüt” anlamı vermektedir.⁴¹⁶

Örnek 3:

Bir başka örnek “وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ أَعْمَى” / Her kim de benim zikrimden (Kur’ân’dan) yüz çevirirse mutlaka ona dar bir geçim vardır. Bir de onu kıyamet gününde kör olarak haşrederiz” (Tâhâ 20/124) âyetinin tefsirinde müfessir Vâhidî, “zikir” lafzının “öğüt” manasına geldiğini, öğütle de Kur’ân’ın kastedildiğini ifade etmektedir.⁴¹⁷

Diğer müfessirimiz Süyûtî de “zikir” ile “Kur’ân” anlamının kastedildiğini ifade etmekte, “Kur’ân’a iman etmeyen dar bir geçimi olacağını” aktarmaktadır.⁴¹⁸

3.5.3. Rahmet

Sözlükte, şefkat ve merhamet manasına gelen rahmet, Kur’ân’da iman, İslâm, Kur’ân, nübüvvet, cennet, mağfiret, yağmur ve rızık gibi farklı manaları içermektedir.⁴¹⁹

Tefsirlerimizde bu kelime ile ilgili örneklere yer verelim:

Örnek 1:

⁴¹⁴ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 139.

⁴¹⁵ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 22.

⁴¹⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, 1: 399; Mahallî–Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 157.

⁴¹⁷ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 707.

⁴¹⁸ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 319.

⁴¹⁹ Abdülhamit Birişik, “Rahmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34: 419.

cins isimleri, ismi işâretler veya zamirler ile insan, melek veya cin gibi toplukların kastedilmesidir.⁴²⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de mübhem lafızlar; meşhur olduğu için açıklamaya gerek olmaması, ismin zikredilmesinin bir fayda sağlamaması, kişiyi kazanmakta etkili olması, kişinin bir vasfından dolayı tazim veya tahkir edilmesi gibi amaçlarla kullanılmaktadır.⁴²⁷

Mübhemâtü'l-Kur'ân, müfessirlerin bilmesi gereken konular arasında yer almaktadır. İkrime'nin, Allah ve Resûlü'nün rızasını kazanmak üzere hicret etmek maksadıyla evinden çıkan, sonra da ölen kimsenin kimliği hakkında, on dört sene araştırma yaptığının bildirilmesi,⁴²⁸ konunun ehemmiyetini vurgulamaktadır.

Müfessirlerimizin, mübhem lafızları açıklamaya önem verdikleri ve bu hususta aynı açıklamaları yaptıkları görülmektedir.

Şimdi örneklerle konumuzu açıklamaya çalışalım:

Örnek 1:

Vâhidî “لَا أَنَا كَفَيْتَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ” Şüphesiz biz, Allah ile beraber başka ilah edinen alaycılara karşı sana yeteriz” (el-Hicr 15/95) âyetinde geçen alay edenlerin, Velîd b. Mugîre, Âs b. Vâil, Adiy b. Kays, Esved el-Muttalip ve Abdi Yegûs isimlerinde beş kişi olduğunu nakletmektedir.⁴²⁹

Örnek 2:

Müfessirimiz “وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِّنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ” / Bu Kur'ân iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya! dediler” (ez-Zuhruf 43/31) âyetinden maksadın, Mekke halkından Velîd b. Mugîre veya Tâif halkından Urve b. Mes'ûd olduğunu izah etmektedir.⁴³⁰

Örnek 3:

⁴²⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 186.

⁴²⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 156-160; Süyûtî, *el-İtkân*, 2: 314-315.

⁴²⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 155; Süyûtî, *el-İtkân*, 2: 314.

⁴²⁹ Vâhidî, *el-Veciz*, 1: 598.

⁴³⁰ Vâhidî, *el-Veciz*, 2: 973.

Vâhidî / وَإِنْ تَظَاهَرَ عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ” Eğer Peygamber’e karşı birbirinize arka çıkarsanız bilin ki Allah onun yardımcısıdır, Cebrail de, salih mü’minler de. Bunlardan sonra melekler de ona arka çıkarlar” (et-Tahrîm 66/4) âyetinde, salih mü’minleri Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olarak yorumlamakta ve bunun Resûlullah’ın tefsiri olduğunu nakletmektedir.⁴³¹

Şimdi Celâleyn tefsirinden örnekler verelim:

Örnek 1:

Celâleyn tefsirinde “وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ” / İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah’ın rızasını kazanmak için kendini feda eder. Allah kullarına çok şefkatlidir” (el-Bakara 2/207) âyetinde, Allah’ın rızasını kazanmak için nefsinin satan, müşriklerin eziyetleri karşısında malını bırakarak hicret eden kişinin, Suheyb-i Rûmî (ö. 38/659) olduğunu söylemektedir.⁴³²

Örnek 2:

Müellif, “... / ... وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ” Kim Allah’a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükafatı Allah’a düşer” (en-Nisâ 4/100) âyetinde, evinden hicret maksadıyla çıkıp, yolda ölen kişinin Damratü’l Leysî olduğunu ifade etmektedir.

433

Örnek 3:

Mahallî tefsirinde “أَفْرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا” / Âyetlerimizi inkar edip “Bana elbette mal ve evlat verilecek!” diyen kimseyi gördün mü?” (Meryem 19/77) âyetlerini inkar eden kişinin Âs b. Vâil olduğunu nakletmektedir.⁴³⁴

⁴³¹ Vâhidî, *el-Vecîz*, 2: 1112.

⁴³² Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 31.

⁴³³ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 93.

⁴³⁴ Mahallî – Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 310.

3.7. Mekkî-Medenî

Müfessirlerin Kur'ân-ı Kerim'i tefsir ederken başvurdukları metotlardan biri de Mekkî-Medenî bilgisidir. Bu sûreler zaman, mekân ve muhatab merkezli üç gruba ayrılmaktadır. Zaman merkezli olanda hicret esas alınmaktadır. Hicretten önce nâzil olan sûreler Mekkî, hicretten sonra nâzil olan sûreler Medenî olarak isimlendirilmektedir. Mekân merkeze alındığında, ister hicretten önce olsun ister sonra olsun Mekke'de nâzil olanlar Mekkî, Medine'de nâzil olanlar Medenî olarak adlandırılırlar. Muhatab esas alınınca ise, Mekke halkına hitap eden sûreler Mekkî, Medine halkına hitap eden sûreler Medenî olarak isimlendirilmektedirler.⁴³⁵

Müfessirlerimizden Vâhidî sûre başlarında konu ile ilgili bir açıklamada bulunmazken, Celâleyn genellikle, "Bu sûre Mekke'de nâzil olmuştur veya Medine'de nâzil olmuştur şeklinde kısa izahlarla yetinmektedir." Kanaatimizce bunun sebebi konunun ihtilafı olmasından kaynaklanmaktadır.

⁴³⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 187; Süyûtî, *el-İtkân*, 1: 15-16; Zürkânî, *Menâhil*, 2: 159-160.

SONUÇ

Tefsir sahasında öncelikle başvuru kaynakları arasında yer alan *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz* ile *Tefsîrü'l-Celâleyn* değerli ve muhtasar iki eserdir. Tefsirlerin sade ve anlaşılır bir dille yazılması, ifadelerin kısa ve öz olması, âyetlerden kastedilen mananın ayrıntılar içinde kaybolmamasına ve tefsirlerin zevkle okunmasına vesile olmuştur.

Bu eserlerde müfessirlerin kullandıkları metot itibarıyla aralarında görülen farklılıklar şu şekilde özetlenebilir:

Vâhidî, eserinde zaman zaman dirâyet metodunu kullanmakla birlikte rivâyet metoduna ağırlık vermekte, Celâleyn tefsirinde ise her iki metodun fazlasıyla kullanıldığı hissedilmektedir.

Eserlerde dirâyet yönünden lügat, sarf ve nahiv konularına yer verilmektedir. *el-Vecîz*'de konular daha sınırlı olmakla birlikte, Celâleyn tefsirinde daha tafsilatlı bilgiler verilmekte, yeri geldikçe i'lâl kurallarından bahsedilmekte, i'râb farklılıklarına, dil ve kırâat konularına önem verilmekte, sarf ve nahiv konuları da tafsilatlı olarak ele alınmaktadır.

Keza müfessirler kırâat vecihlerine de yer vermekle birlikte, kırâatin manaya ve i'râb'a etkisini zikrederken, kırâat imamlarının isimlerine yer vermemektedirler. Yalnız Celâleyn, iki yerde kırâat imamlarından İbn Âmir ve Ya'kûb'un ismini zikretmektedir.

Kur'an'da neshin varlığını kabul eden müfessirler, nesh kavramını detaya girmeden açıklamakta, uygun düştüğü yerlerde de mensûh âyetleri bildirmektedirler. Vâhidî sadece âyetin âyeti neshine örnek verirken, Celâleyn bir yerde sünnetin âyeti neshine örnek vermekte ve sünnetle âyetin nesh edilebileceği görüşüne katıldığını göstermektedir. Ayrıca Celâleyn tefsirinde âyetin hükmü mensûh olsa bile lafzının bâkî kalabileceği yönünde görüş bildirmektedir.

Müfessirler muhkem ve müteşâbih konusunda, ilgili âyetlerde kısa açıklamalar yaparken, fazla detaya girmemektedirler. *el-Vecîz*'de müteşâbih lafızlardan hurûf-ı mukattaa yorumlanırken, Celâleyn tefsirinde müteşâbih lafızlar yorumlanmamakta, müteşâbihâttan kabul ettiği hurûf-ı mukattaa'nın manasını Allah'tan başkasının bilemeyeceği dile getirilmektedir. Bu durum Celâleyn'in selefin görüşlerine katıldığı düşüncesini uyandırmaktadır.

Mekkî-Medenî konusunda da eserler arasında farklılık gözlemlenmektedir. Vâhidî sûre başlarında konu ile ilgili bir açıklama yapmazken, Celâleyn “Mekke veya Medine’de nâzil olmuştur” şeklinde kısa açıklamalarla yetinmektedir.

Müfessirlerin aynı görüşü paylaştıkları ve benzerlik gösterdikleri konular da şu şekilde özetlenebilir.

Eserlerinde rivâyet metodu kullanan müfessirler, Kur’ân’ı âyetle ve sünnetle tefsir etmektedirler. Âyeti sünnetle yorumlarken hadisin senedini vermeksizin rivâyette bulunmakta, naklettiği nassı senet ve metin açısından tenkide tâbi tutmamakta ve hadislerin sıhhati hakkında bilgi vermemektedirler. Müellifler yeri geldikçe sahâbe ve tâbiînin görüşlerine de yer vererek âyetleri yorumlamaktadırlar.

Tefsirinde nüzûl sebeplerine de yer veren Vâhidî ve Celâleyn, sebep-i nüzûlün tanımını yapmamakta, âyetin inişi ile ilgili sadece bir nüzûl sebebini bildirmekte ve farklı nüzûl sebeplerine yer vermemektedirler. Naklettikleri sebep-i nüzul rivâyetini konunun izahı için kâfi görmüş olmaları, bunun nedeni olarak tahmin edilmektedir. İki çalışmada da rivâyetlerde senet ve râvi isimlerine yer verilmemekte, kaynaklar zikredilmemektedir. Bununla birlikte Celâleyn’in zaman zaman âyetlerin iniş sebebini açıklamaya daha çok önem verdiği anlaşılmaktadır.

Her iki müfessirde ahkâm ayetlerinde kendi mezhepleri olan Şâfiî mezhebinin görüşleri doğrultusunda izahlarda bulunmaktadır.

Eserlerde, Kur’ân’da geçen garîb ve mübhem kelimelerle ilgili bir tanım yapılmamakta, zaman zaman garîb ve mübhem kelimelerle kastedilen mana açıklanmakta ve daha fazla ayrıntıya girilmemektedir.

Gerek *el-Vecîz*’de gerekse Celâleyn’de, rivâyet metodunun uygulanması, esbâb-ı nüzûle önem verilmesi, ahkâm âyetlerinde Şâfiî mezhebinin görüşlerine yer verilmesi, garîbü’l-Kur’ân, vücûh-nezâir gibi konularda da hemen hemen aynı görüşleri paylaşmaları, kavramların manalarını açıklamamaları ortak noktaları arasında yer almaktadır. Bu yönleriyle *Tefsîrü’l-Celâleyn*’in, *el-Vecîz*’in etkisinde kaldığı görülmektedir.

Mekkî-Medenî, nâsih-mensûh, muhkem-müteşâbih ve hurûf-ı mukattaa gibi konularda ise müfessirlerin farklı görüşlere sahip oldukları müşahede edilmektedir. *el-Vecîz*’de rivâyet metoduna ağırlık verilirken, *Tefsîrü’l-Celâleyn*’de hem rivâyet hem dirâyet

metodunun kullanılması, sarf ve nahiv gibi dirâyet konularına daha fazla yer verilmesi, tefsirin kıymetini ve esere olan teveccühü arttırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akpınar, Ali. “Celâleyn Tefsiri ve Müellifleri”. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2 (1998): 182-198
- Akpınar, Ali. “Tefsîrü'l-Celâleyn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Altundağ, Mustafa. “*Müfessir Vâhidî ve Fedâilü's-Süver Adlı Kitabı*”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988.
- Arslan, Şükrü. “Mahallî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 326-327. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2010.
- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Muvazzah İlmi Kelâm*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Birişik, Abdülhamit. “İ'râbü'l-Kur'ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 376-379. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Birişik, Abdülhamit. “Rahmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 419. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*. trc. Mehmet Sofuoğlu. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân'ı Kerîm Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- Çetin, Abdurrahman. “Vâhidî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 438-439. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Dağdeviren, Alican. *Kur'ân'da Sorular ve Cevaplar*. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006.

- Demirci, Muhsin. “Esbâb-ı Nüzûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 360-362. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: İfav Yayınları, 2011.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İfav Yayınları, 2013.
- Doğru, Mehmet Emin. “*Nesh Kavramı ve Celâleyn Tefsiri’ndeki Mensûh Âyetler*”. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015.
- Duman, M. Zeki – Altundağ, Mustafa. “Hurûf-ı mukattaa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 401-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Duman, Altundağ – M. Zeki, Mustafa. “Hurûf-ı mukattaa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 401-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Durmuş, İsmail. “Nahiv”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 300. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Elmalı, Hüseyin – Arslan, Şükrü. “Garîb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 378-379. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Gülşen, Ekrem. *Kurtubî Tefsiri’nde Esbâb-ı Nüzûl*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2002.
- Gümüş, Sadreddin. *Kur’ân Tefsirinin Kaynakları*. Ankara: Kayıhan Yayınevi. 1990.
- Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsned*. Trc. Hüseyin Yıldız – Hasan Yıldız – Zekeriya Yıldız. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2014.
- Hamelâvî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Şeza’l Arfî fi Fenni’s-Sarfi*, Nşr. Abdülhamîd Hindivî. Beyrut: Dâru kütübü’l-ilmîyye, 1462 /2005.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ İmâmüddîn İsmâil b. Şihâbeddîn Ömer b. Kesîr. “Mukaddime” *Tefsiri İbn Kesîr*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. Beyrut: Mektebâtü fi’l-ilmî’l-İslâmî, 1402/1981.
- İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn. “nsh”. *Lisânü’l-‘Arab*. 15: 309-310. Beyrut: Dâru Sâdır, 1410/1990.

- İci, Ebü'l-Fazl Adudiddîn. *el-Mevâkıf fi ilmi'l-keâm*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Seyyidi. b.y.: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1381/1961.
- Kahveci, İhsan. *Fahreddin er-Râzi'nin Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Tefsirinde Ulûmu'l-Kur'an*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2001.
- Karaman, Hayreddin "Fıkıh" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 107-128. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kattân, Mennâ' Halîl. *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*. Beyrut: Dâru İhya'it- türâsi'l-Arabî, t.s.
- el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kurân*. b.y.: Dâru'l-kütübî'l-Arabî, 1387/1967.
- Mehdî, Cevde Muhammed. *el-Vâhidî ve menhecühû fi't-tefsîr*. Doktora Tezi, Kahire, ts.
- Mertoğlu, Mehmet Suat. "Süyûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38. 198-200. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. Trc. Mehmet Sofuoğlu. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1435/2014.
- Öngören, Reşat. "Zikir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 412-413. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özkan, Halit. "Süyûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38. 188-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed *ed-Dav'ül-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'* Beyrut: Dâru mektebeti'l-hayat, ts.
- Subhi, Salih. *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, 1985.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b İshâk el-Ezdî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1438/2017.

- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân. *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl*. Beyrut: Dâru ihyâi'l-ülûm, 1403/1983.
- Süyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. trc. Sakıp Yıldız – Hüseyin Avni Çelik. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân. *el- İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1411/1991.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. Tahran: y.y. , 1960
- Tehânevî, Mustafa Ahmet. *Keşşâfî ıstılahâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. İstanbul: y.y., 1404/1894.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*. Trc. Osman Zeki Mollamehmetoğlu. İstanbul: Yunus Emre Yayınları, ts.
- Turgut, Ali. *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*. İstanbul: İfav Yayınları, 1991.
- Vâhidî, Ebü'l Hasen. *el-Vecîz fî tefsîril-kitâbi'l-'azîz*. thk. Safvân Adnân Davûdî. Beyrut: Dâru'ş-Şamiyye, 1415/1995.
- Vahidî, Ebü'l Hasen. *Esbâbü'n-nüzûl*. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1402/1982.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l müfessirûn*. b.y.: Dâru'l-kütübü'l-hadis, 1396/1976.
- Zerkeşî, Bedrüddin. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Ebü'l-Fazl İbrâhim. b.y.: Dâru ihyâi'l- kütübü'l-Arabiyye, 1376/1987.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Fevâz Ahmed Zemerlî. Beyrut: Dâru'l-kitâbü'l-Arabî, 1417/1996.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Salât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 350-357. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Kelâm” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 196-203. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

ÖZGEÇMİŞ

Semra Emanet İstanbul'da dünyaya geldi. Orta öğrenimini Adapazarı İmam Hatip Lisesinde tamamladı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2014 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisansa başladı. Kur'an Kursu Öğreticisi iken aynı yıl vaiz olarak atandı. Halen Sakarya İl Müftülüğü'nde vaiz olarak görev yapmaktadır.